

Afbraak bebouwing tussen de Gevangenpoort en de Hofvijver

In 1925 aanleg van de nieuwe Hofweg voltooid

Afbraak van het zeventiende-eeuwse Huis van Albemarle (1912)

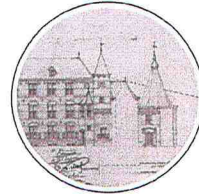
- poorten
- 1 Gevangenpoort
 - 2 Stadhouderspoort
 - 3 Hofpoort
 - 4 Grenadierspoort

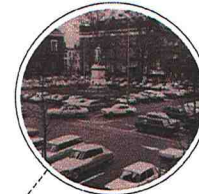
Parkeren op het Binnenhof

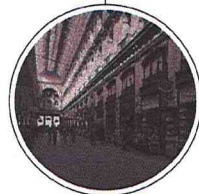
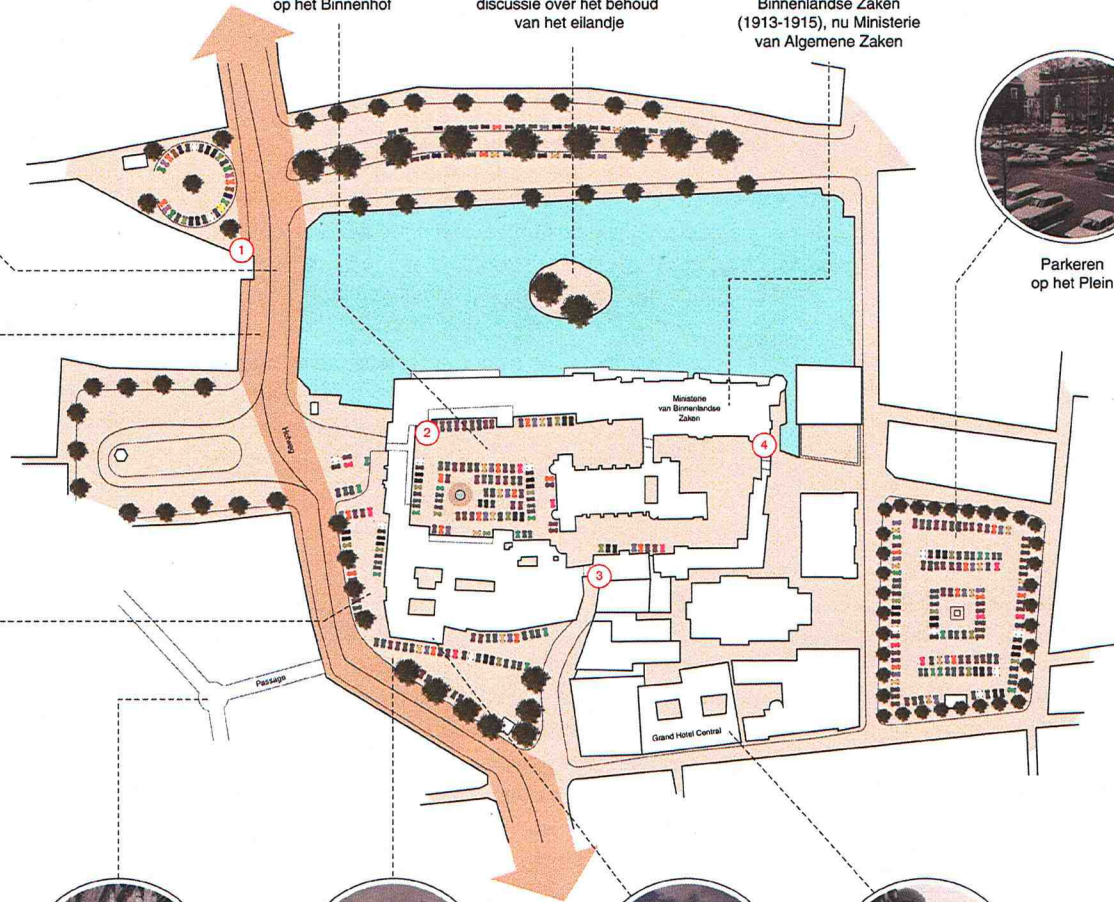
Rond 1925 landelijke discussie over het behoud van het eilandje

Nieuwbouw Ministerie van Binnenlandse Zaken (1913-1915), nu Ministerie van Algemene Zaken

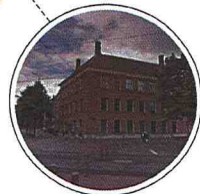
Parkeren op het Plein

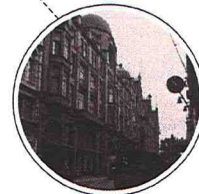
Derde arm van de Passage geopend (1929)

Na verbreding van de Hofweg ontstaat het Hofcingelplein (huidige Hofplaats)

Kortenhorstvleugel voltooid in 1961

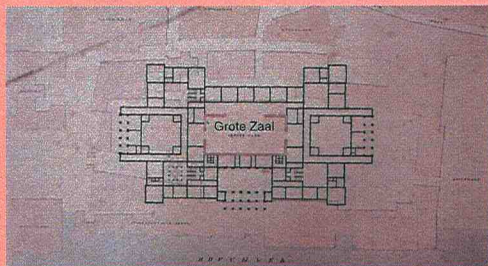

Nieuw gebouw Grand Hotel Central

INTERMEZZO: PALEIS VOOR DE DEMOCRATIE – ONTWERPEN EN PRIJSVRAGEN

1849

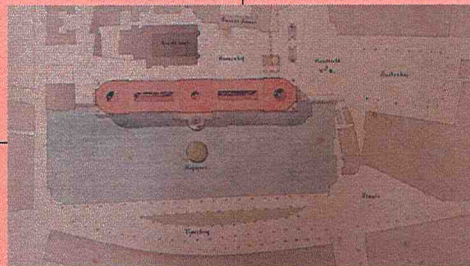
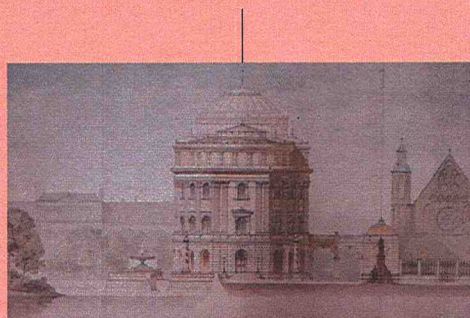
Vrijwel direct na de Grondwetherzining (1848) vraagt liberaal grondlegger Thorbecke architect J. Craner van bureau Landsgebouwen om een ontwerp voor een volledig nieuw regeringscentrum. Hier begint een zoektocht naar een waardige afspiegeling van het nieuwe parlement die anderhalve eeuw zou duren. Waar in steden zoals Londen en Berlijn vóór het eind van de negentiende eeuw reusachtige democratiepaleizen oprezen, kabbelde het vraagstuk in Den Haag jarenlang voort – gehinderd door discussies over stijl, ongewenst machtsvertoon en kosten.

Een ontwerp uit 1863 (architect onbekend) voor een nieuw parlamentsgebouw. De Grote Zaal wordt hierin opgenomen als centrale grote zaal. [NA]

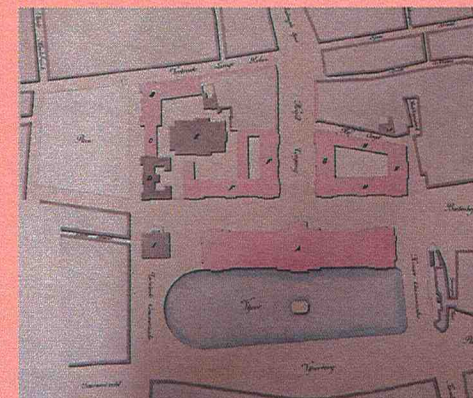
1863

Thorbecke loodst een 'Wet tot het stichten van een Paleis voor de Staten Generaal' door de Kamer. Nog hetzelfde jaar – 50 jaar na de herwonnen onafhankelijkheid – wordt een prijsvraag uitgeschreven voor een volledig nieuw gebouw waar de noord- en westzijde van het hof voor afgebroken mag worden.

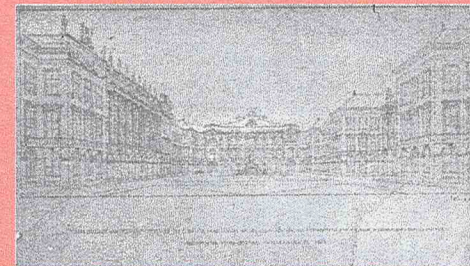
Inzending van Emil Lange voor de prijsvraag van 1863. De kamers worden verenigd in een langwerpig gebouw aan de Hofvijver, met de plenaire zalen in de afgeronde uiteinden. 1864-1965. [NA]

1876

De laatste poging in de negentiende eeuw: architect Bert Bakker stelt een integraal sloop- en nieuwbouwplan voor. Zelfs de vorm en lengte van de Hofvijver veranderen. [NA]

1865

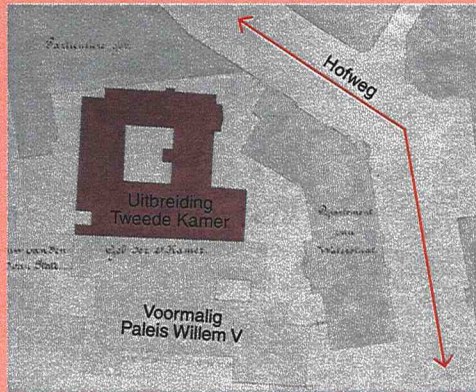

Opvallend is dat, los van de prijsvraag, het bureau van Landsgebouwen zelf ook verder ontwerpt. Dit radicale ontwerp van J. Craner en W.N. Rose vervangt het gehele Binnenhof voor één monumentaal regeringspaleis. [NA]

1910

De Haagse Verfraaiingscommissie stelt een monumentaal nieuw parlamentsgebouw – ‘een afgerond geheel voor onze volksvertegenwoordiging’ – voor op de kop van het Spui (op de huidige Hofplaats).

1908

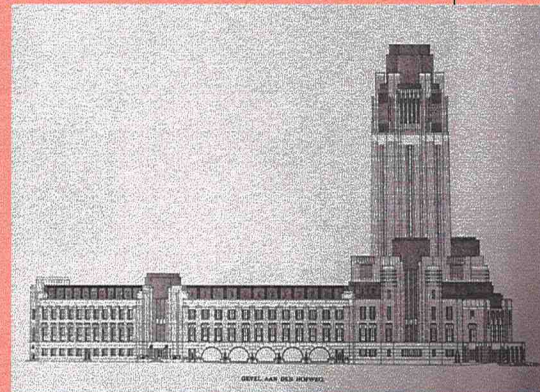

H.P. Berlage stelt in zijn uitbreidingsplan voor Den Haag een nieuwe verkeersweg voor. In het plan is ook ruimte voor een uitbreiding van de Tweede Kamer op de plek van de huidige Hofplaats, verscholen achter particuliere en ministeriegebouwen aan de Hofweg. [NA]

1913-1914

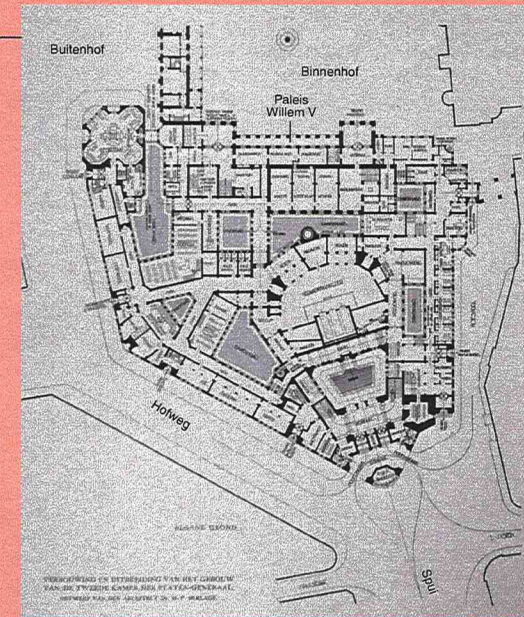
Het bureau van Rijksbouwmeester Knuttel doet een voorstudie (zie afbeelding) voor een representatief parlamentsgebouw met monumentale toren aan het Buitenhof en grootse entree op de kop van het Spui. In ca. 1920 maakte G. Friedhoff van hetzelfde bureau een tweede ontwerp. [NA]

Ontwerp van K. Bremer en J.R. Prent van het bureau van Knuttel, met een kolossale toren aan de kop van het Spui. Dit ontwerp werd door de beoordelingscommissie gekozen als beste optie (Steenmeijer, 1995, p. 440). Vanwege de hoge kosten besloot de Minister van Waterstaat uiteindelijk tot een grote verbouwing, in plaats van nieuwbouw. [NA]

1920

De Minister van Waterstaat schrijft een besloten prijsvraag uit voor parlamentsgebouw op de kop van het Spui. Deelnemers zijn onder andere K.P.C. de Bazel, H.P. Berlage, Ed. Cuypers en het bureau van Knuttel. Eis was dat de bestaande gevel aan het Binnenhof (van het paleis van Willem V) bewaard moest blijven.

Ontwerp van Berlage. Net als in de andere ontwerpen blijft de Binnenhofgevel van het voormalige paleis van Willem V behouden. Net als Knuttel ontwierp Berlage de hoofdentree aan de kop van het Spui (andere inzenders projecteerden de voordeur aan het Binnenhof, de Hofweg of het Buitenhof). [NA]

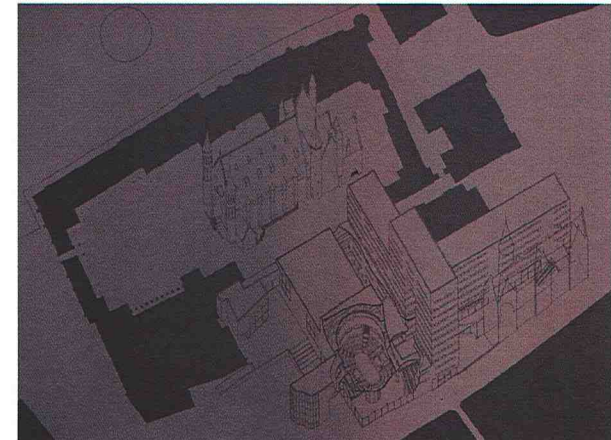
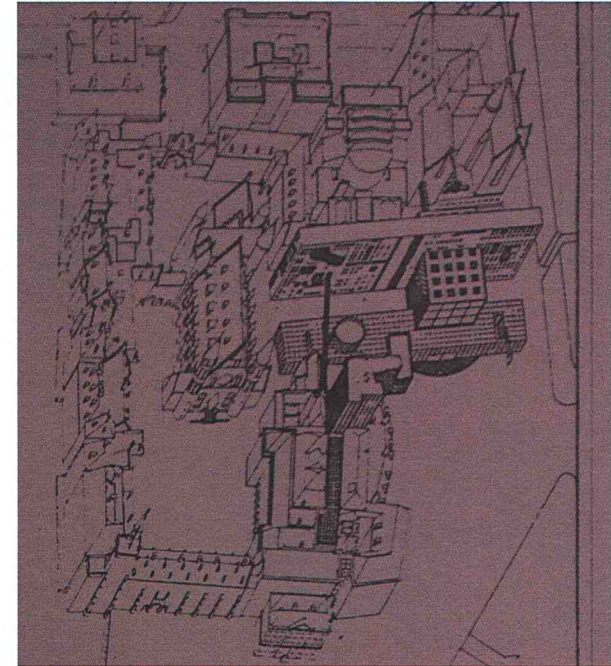
Hofplaats in 1985. De rechter gevelwand (met het Telefoongebouw) is gesloopt ten behoeve van de nieuwbouw van de Tweede Kamer. [HGA, Dienst Stedelijke Ontwikkeling]

Prijsvraagontwerp voor Tweede Kamer, OMA. [HNI BRUI 406]

Ontwerpinzending De Bruijn voor de meevoudige opdracht 1979-1980. [HNI BRUI 387]

EPISODE VI. EEN NIEUW PARLEMENT, INGEBED IN HET BESTAANDE ENSEMBLE (1975-HEDEN)

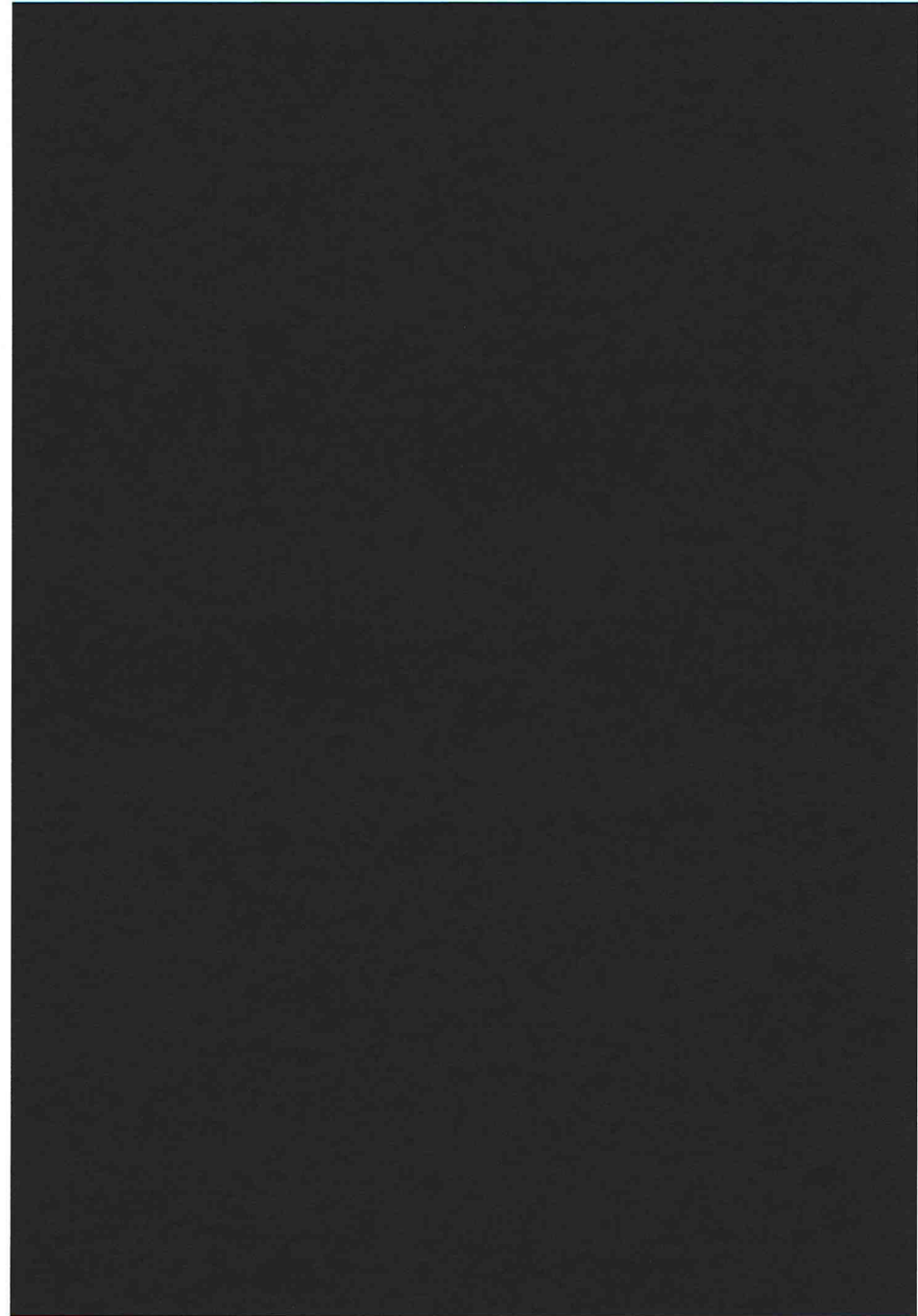
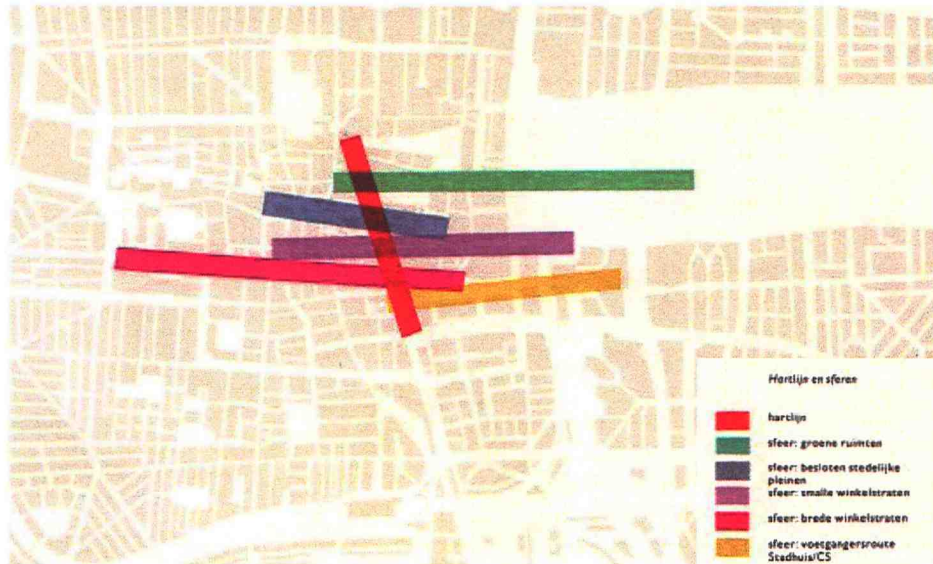
Ondanks de vele pogingen tot het bouwen van een geheel nieuwe huisvesting voor het parlement vergaderde de Tweede Kamer tot 1992 in de verbouwde balzaal van het paleis van Willem V. In de loop van de twintigste eeuw werd de situatie, vanwege de toename van het aantal parlementariërs en het uitdijende apparaat van adviseurs, staffleden en journalisten, dringend. De nieuwe Kortenhorstvleugel was niet toereikend in het oplossen van het ruimtetekort. Opnieuw richtte men zich op de zuidzijde van het Binnenhof, maar waar de bouwlocatie van de prijsvraag van 1920 zich beperkte tot wat we nu kennen als de Hofplaats, werd vanaf 1970 meer oostwaarts gekeken. Verschillende panden aan de Lange Poten en de Hofstraat werden aangekocht en het Justitiegebouw kwam vrij in 1978. Een jaar eerder was, voor de derde keer, een prijsvraag uitgeschreven voor een nieuw parlamentsgebouw. Het parlement moest onderdeel worden van de bruisende binnenstad en de kwaliteit van de openbare ruimte (vooral rond de Hofweg) verbeteren, maar

ook aansluiten op het beschermde stadsgezicht, een status die het gebied in 1971 had verkregen. De uitkomst van de prijsvraag viel tegen: geen van de 111 inzendingen voldeed aan de (kwaliteits)eisen.

Na de mislukte prijsvraag bleef de ruimtenood toenemen en voerde Kamervoorzitter Anne Vondeling de druk op. Een fraai exterieur was mooi meegenomen, maar Vondeling achtte de kans klein dat er te midden van het conglomeraat aan veelsoortige gebouwen een situatie zou ontstaan waar het stadspubliek 'sprakeloos van de schoonheid' van stil zou blijven staan (Van Rooy, 1992). Spoed stond voorop. In 1980 werd een meervoudige opdracht uitgeschreven, waarmee men niet noodzakelijk een ontwerp, maar vooral een geschikte architect hoopte te vinden. Op 29 augustus 1980 maakte minister president Van Agt bekend dat Pi de Bruijn als architect van de Tweede Kamer was aangewezen, maar dat zijn ingezonden ontwerp niet voor uitvoering in aanmerking kwam. Het plan van De Bruijn leek

in hoofdopzet op het in de vakbladen zeer gewaardeerde plan dat het net opgerichte OMA had ingezonden voor de prijsvraag van 1977. Het complex was langs twee kruisende assen georganiseerd: een formele as die de verbinding met het Binnenhof en de Grafelijke Zalen verbeeldde en een informele as in de vorm van een passage tussen de Hofplaats en het Plein die symbool stond voor de toegankelijkheid en openheid van de democratie. De Hofplaats (toen nog het Hofcingelplein) zou behouden blijven als open tegenhanger van het besloten Binnenhof. Verschillende partijen werden om advies gevraagd bij de jurering van de meervoudige opdracht, waaronder ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg was minder enthousiast over het ontwerp van De Bruijn omdat in haar ogen weinig respect werd getoond voor de bestaande bebouwing rond het Binnenhof en juist de historisch minder waardevolle Hofweg en Hofcingelplein gerespecteerd werden (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1980, p. 5-6).

- ↓ De asfaltplak van het Buitenhof aan de westzijde van het Binnenhof, 1988. [HGA]
- ↓↓ De Kern Gezond met de hartlijn (rood) en haaks daarop vijf sfeerlijnen, 1987. [B+B]

PARKEERDRUK EN VERBOUWINGEN

In de loop van de twintigste eeuw had de auto elke vrije vierkante meter van de stad overgenomen. De Plaats, het Buitenhof, de Hofplaats, het Plein en zelfs het Binnenhof waren bepakt met lange rijen geparkeerde auto's. In 1982 besloot de Gemeenteraad een parkeerverbod op het Binnenhof in te stellen en in 1978 was men al begonnen met de aanleg van een parkeergarage onder het Plein. Nu de auto verdween, kwamen de buitenruimtes rond en op het Binnenhof weer beschikbaar voor het stadse publiek en was het tijd om de uitgestrekte asfaltplak van de Hofweg aan te pakken. In 1982 presenteerde de gemeente De Kern Gezond van Bureau B+B, een visie en herinrichtingsplan voor de openbare ruimte van de binnenstad die de as van de Hofweg nam als 'hartlijn' en haaks daarop, parallel aan de strandwallen waarop de stad ontstaan is, vijf sfeerlijnen projecteerde. Op de as van de Plaats en de Hofvijver, verbonden met het Haagse Bos, stond groen centraal. Het Buitenhof en Binnenhof lagen op de as van besloten stedelijke pleinen en de Hofplaats zou het knooppunt zijn van de smalle winkelstraten en de hartlijn.

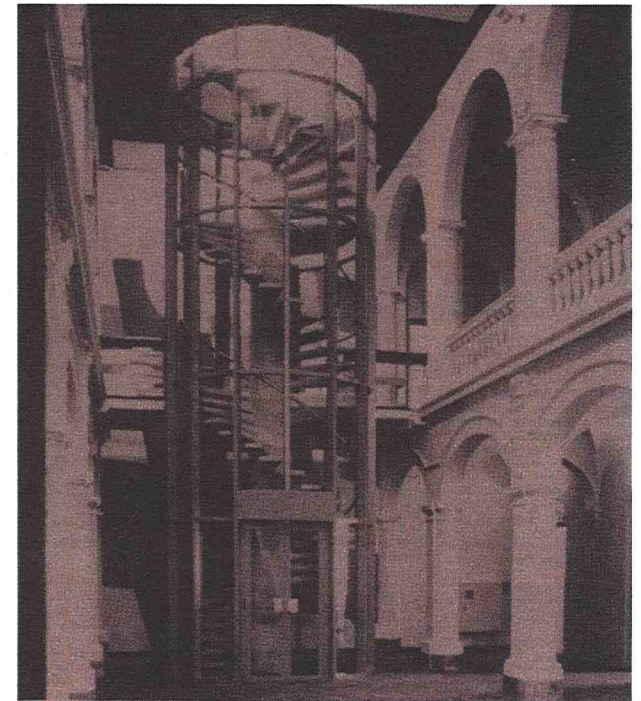
In deze periode, 1977-1984, werden aan de noordzijde van het Binnenhof de vijverterrassen [REDACTED] van het Ministerie van Algemene Zaken ingericht als tuinen, naar ontwerp van de Haagse tuinarchitecte Catharina

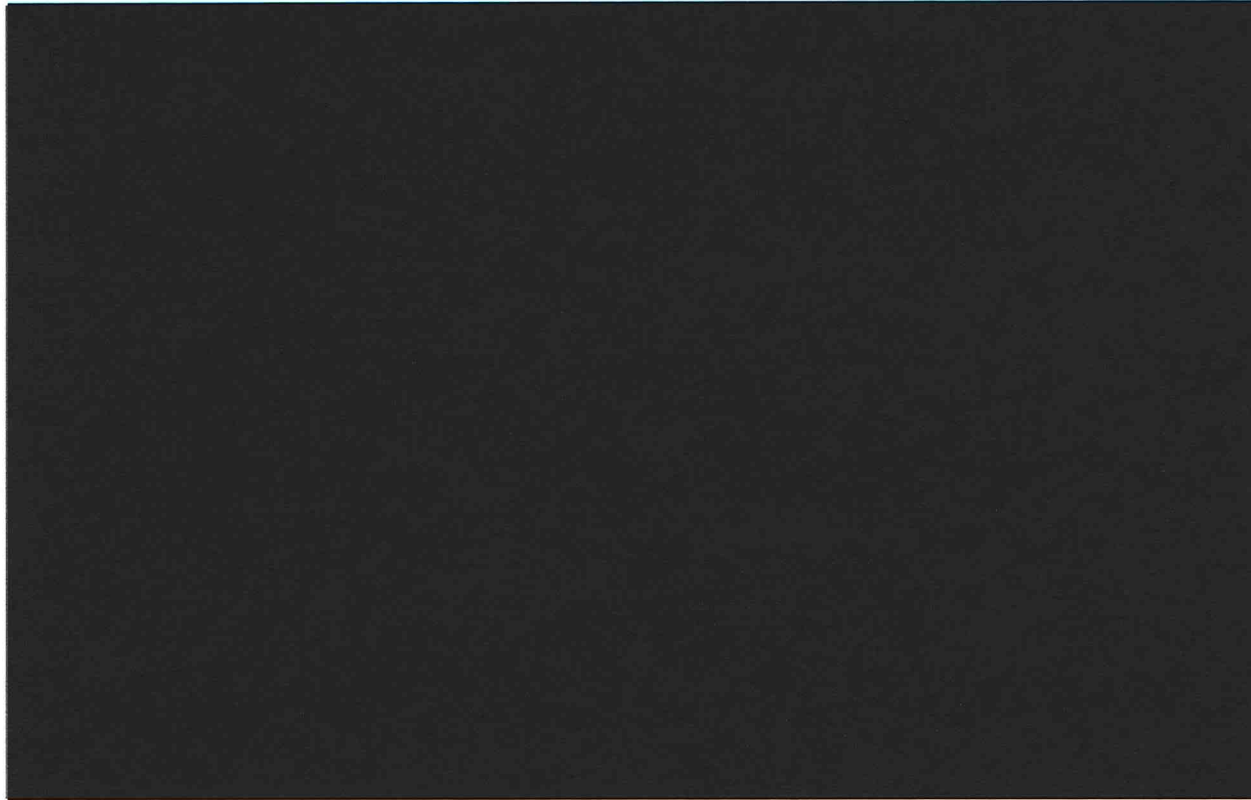
Polak Daniëls (1904-1980). Polak Daniëls had het vak op de kwekerij annex tuinarchitectenbureau van Jan Vroom te Glimmen geleerd. Zij was een van de eerste ontwerpers in Nederland die daktuinen ontwierp. De (her)inrichting viel samen met het moment dat Hans Wiegel minister van Binnenlandse Zaken was en de werkkamer in het Torentje verkoos boven de gloednieuwe kamer op het nieuwe ministerie aan de Schedeldoekshaven. De Telegraaf van 20 februari 1978 citeert hem: 'Zo'n oud torentje inspireert je meer dan een gloednieuw kantoor.' Het in 1913 door Knuttel gebouwde ministerie dat vastzit aan het torentje, werd intern drastisch verbouwd door architectenbureau Thunissen Kranendonk. [REDACTED]

De plattegronden en tekeningen van Catharina Polak Daniëls laten ter plaatse van de Hofvijverterrassen strakgesnoeide buxussen in een klinkerbestrating zien met een veelheid van planten en bloemen in bedden, waaronder klimroos, azalea, hoornbloem, vuurdoorn, herfstanemoon, koninginnekruid en hartlelie. [REDACTED]

Parkeren op het Binnenhof, ca. 1965 [HGA]
Het nieuwe trappenhuis in het Ministerie van Binnenlandse Zaken, door architectenbureau Thunissen Kranendonk, NRC Handelsblad, 17-08-1982. [Delpher]

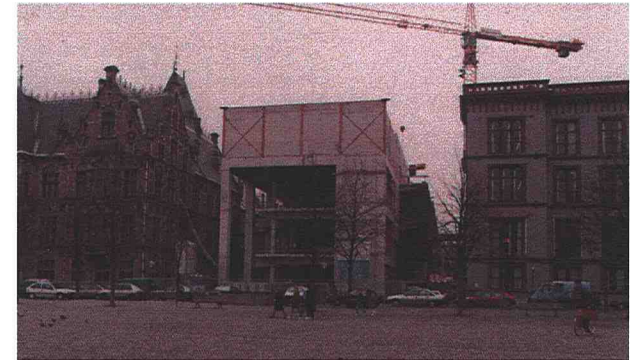

Hofplaats, 2013 [HGA]

Tweede Kamer onder constructie, gezien vanaf het Plein, 1990 [HGA]

DE NIEUWE TWEEDE KAMER OPGELEVERD, 1992

Het uiteindelijke ontwerp van De Bruijn, tot stand gekomen in vele jaren van gesprekken en onderhandelingen, werd opgeleverd in 1992 en gaf ten lange leste antwoord op een vraag die voor het eerst werd gesteld door democratisch grondlegger Thorbecke in 1849. Maar in plaats van een paleis dat het hele Binnenhof wegvaagde of als een kolos aan de kop van het Spui stond, was het nieuwe parlamentsgebouw ingebed in de bestaande situatie en presenteerde het parlement zich met een halfronde bolling aan een bescheiden vormgegeven plein – de Hofplaats. Het complex was als een kneedbaar geheel tussen de achterkanten van de bebouwing aan het Binnenhof, de Lange Poten en het Plein geboetseerd en reeg – in de woorden van De Bruijn zelf – de bestaande gebouwen als ‘parelsnoer’ aaneen (Van der Meijden 2010, p. 54). De Hoge Raad aan het Plein en de bebouwing aan de Hofplaats (toen nog Hofcingel) pasten niet binnen het nieuwe ensemble en moesten wijken, want op deze plek kon het nieuwe parlement, dat verder achter bestaande gevels verscholen ging, zich aan de stad presenteren. De Hofplaats bleef leeg en werd ingericht als stedelijke ruimte. Aan de Pleinzijde legde De Bruijn het gebouw tot aan de rand van het Plein, net als het Justitiegebouw en het voormalig Ministerie van Koloniën, maar liet aan beide zijden een strook vrij.

Het belangrijkste thema van het gebouw was verbinding: tussen oudbouw en nieuwbouw, tussen de oost- en westzijde, tussen het volk en de parlementariërs. Oude gevels en nieuwe daken en interieurs ontmoeten elkaar zowel aan de voormalige gracht – die De Bruijn terugbracht

met een reeks buitenruimtes en een overdekte hal – en de openbaar toegankelijke Statenpassage. Deze hal was gedacht als het decor voor spontane ontmoetingen van het doorsnee stadspubliek en de bewindslieden. Nog voor de ingebruikname besloot Kamervoorzitter W.J. Deetman (CDA) echter om het complex niet openbaar toegankelijk te maken, met het oog op onrust en veiligheid.

Het ontwerp van De Bruijn liet de Hofplaats vrij. Het was de bedoeling dat dit een levendige stadse ruimte zou worden, met horeca in de plint. Korte tijd was er een terras op de hoek van de perstoren, maar de beoogde actieve plint aan de zijde van de vroegere Hofcingel (waar de befaamde Tokkie's Milkbar jarenlang had gezeten) strandde bij het presidium, [REDACTED]. De buitenruimte van de Hofplaats werd ontworpen door Bart Brands, destijds in dienst van de gemeente, en Pi de Bruijn. De Griekse kunstenaar Jannis Kounellis maakte een ontwerp voor een kunstwerk van gietijzer en brokken steenkool – een verwijzing naar versteende energie – met daarop teksten uit de grondwet, maar dit kunstwerk, dat het menselijke aspect van de democratie zou verbeelden, werd afgekeurd door verschillende politieke partijen. In plaats daarvan ontwierpen Brands en De Bruijn een plein dat werd bekleed met mangaanklinkers, onderbroken door smalle stroken messing. Centraal stond de Grondwetbank naar ontwerp van De Bruijn, een 45-meter lange bank in gepolijst graniet met daarin het eerste artikel van de Grondwet. Verspreid over het plein werden doorzichtige tegels met daaronder lampen en negen minimalistische lantaarns geplaatst. De bomenrij langs de Hofweg – geplant rond 1950 – bleef

- ↓ Tokkie's Milkbar, voor 1940 pleisterplaats voor scholieren en tijdens de Tweede Wereldoorlog voor verzetsmensen 1950. [HGA]
- ↓↓ Het pand van Tokkie's Milkbar bestaat nog steeds en is opgenomen in het Tweede Kamercomplex. [GM]

Buitenruimteontwerp Hofcingleplein (Hofplaats), door Bart Brands
(gemeente Den Haag) en De Bruijn. [HNI BRUI 406]

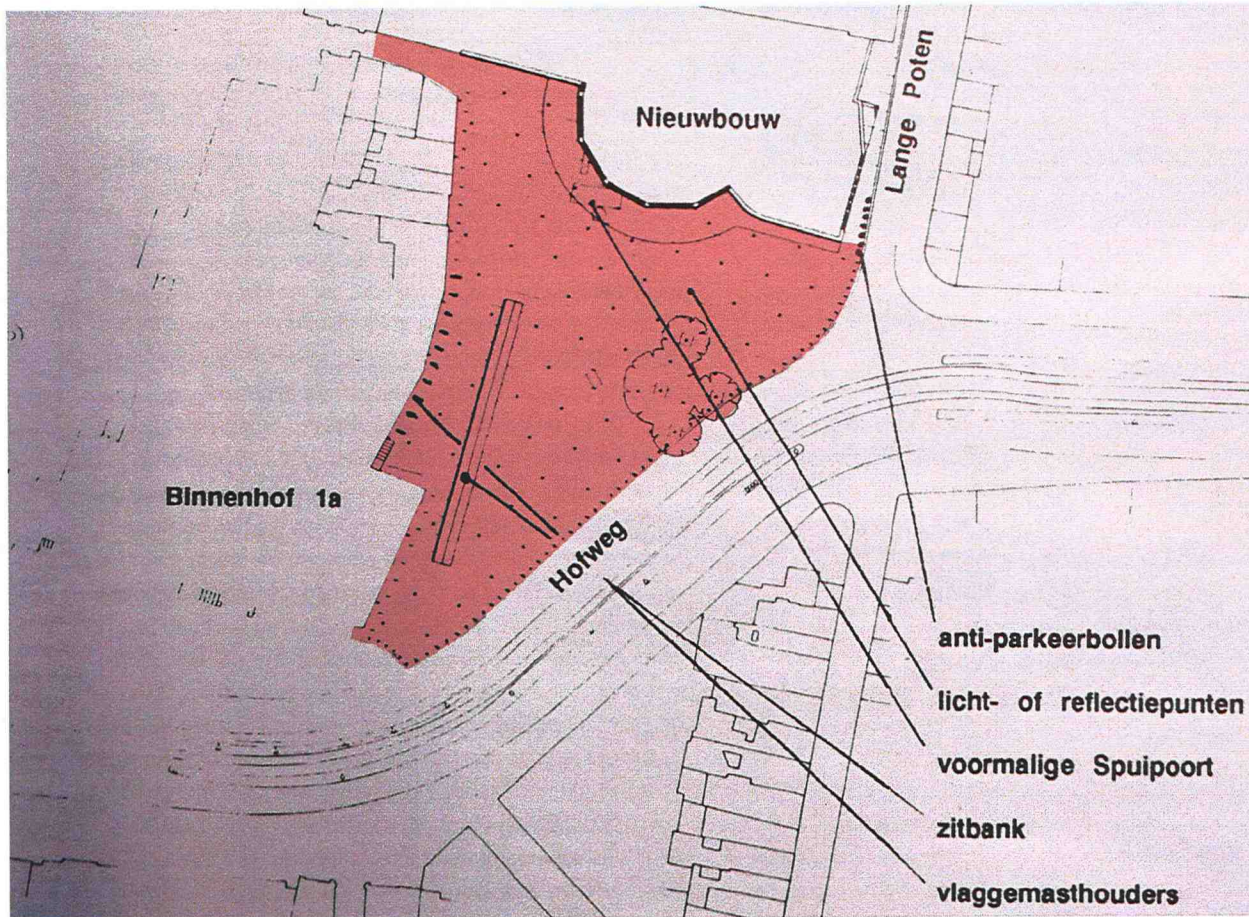
Terras op de Hofplaats, foto van Dienst Stedelijke Ontwikkeling
(Bart Mellink), 1992. [HGA]

Beoogde doorgang via de Statenpassage naar het Plein. [GM]

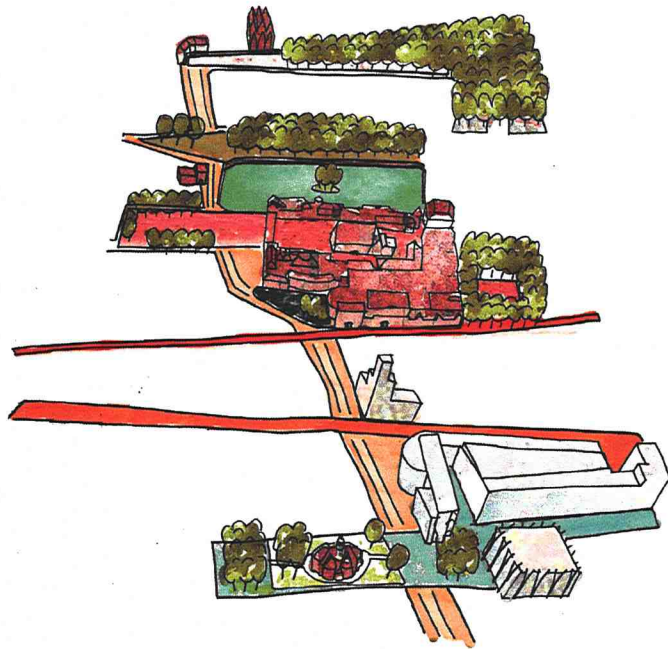

Hofplaats met de Grondwetbank, 2019. [GM]

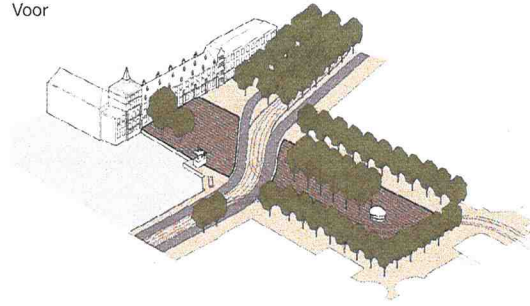

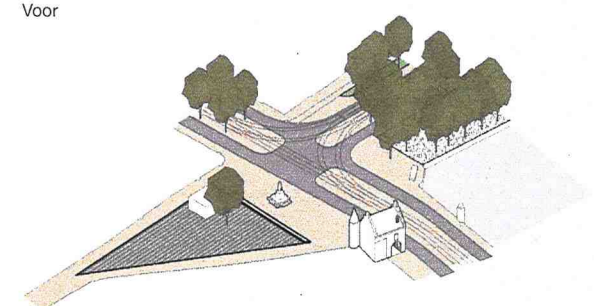
De Kern Bijzonder, waarbij de ruimtelijke sfeerlijnen worden aangevuld met vijf steergebieden die een functionele, economische eenheid vormen en over de hartlijn heen lopen, zie illustraties van Buitenhof en Plaats rechts. [B+B]

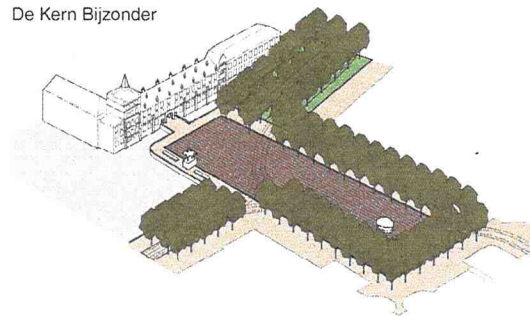
Voor

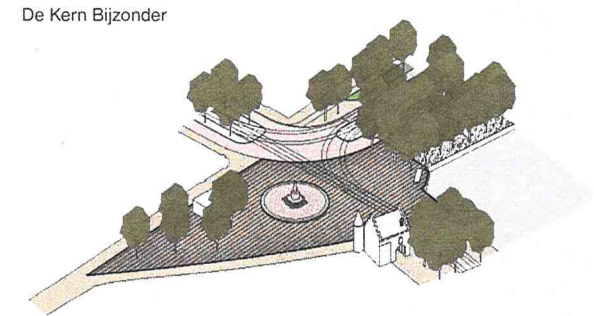
Voor

De Kern Bijzonder

De Kern Bijzonder

bestaan en er werden anti-parkeerballen toegevoegd, tegen de zin van de ontwerpers in. De contouren van de Spuiport werden met messingplaten aangebracht en de Hofpoort, die nu achter de op de voormalige gracht gelegen Schepelhal kwam te liggen werd verlengd en geaccentueerd met een omlijst rond raam. Bij de opening van de Tweede Kamer in 1992 gaf De Bruijn aan tevreden te zijn met het eindresultaat op de Hofplaats, het zag er 'verfijnd eenvoudig' uit, 'zoals het hoort' (De Bruijn, 1992).

Het Binnenhof, ooit een stedelijk eiland, een grafelijk hof met plezier- en moestuinen en kaats- en keukenhoven, was geheel volgebouwd en in het interieur van het complex werden verwijzingen gemaakt naar de wereld buiten. In de Middeleeuwen danste men in de Grote Zaal op het zand, in het nieuwe Tweede Kamergebouw refereerde de gestreepte vloer van de Statenpassage naar de ribbels op het strand. Ook de groene vloerbedekking en het blauwe plafond van de plenaire zaal en de blinden voor de ramen (regenstralen) van de vergaderzalen verwijzen naar het Nederlandse landschap.

In 2016 werd het buitenruimteplan De Kern Gezond uit 1982 herzien door Bureau B+B. De sferen die haaks op de hartlijn liggen worden meer benadrukt. In plaats van de hoofdas vormt de hartlijn een minder door het snelverkeer gedomineerde verbinding tussen de verbijzonderde plekken, die als het ware over de hartlijn heen liggen en de groene assen langs en over het Binnenhof benadrukken. Nu, met de renovatie van het Binnenhof, werken gemeente Den Haag en Rijksvastgoedbedrijf samen om de lange lijnen en samenhang van de openbare ruimtes van de Haagse binnenstad gestalte te geven.

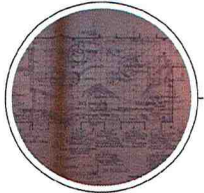
Veiligheid op het Binnenhof: demonstreren verboden

Poorten geflankeerd door boulders en zakpalen i.v.m. veiligheid

Terrasje op de Hofplaats, na enkele jaren weer verdwenen

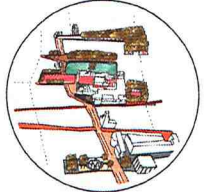
Catharina Polak Daniëls ontwerpt tuinaanleg voor de dak- en hofvijverterrassen

Parterrebedden met grote verscheidenheid aan flora

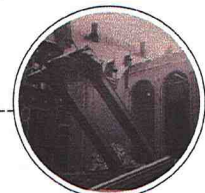
Bolesdoornen

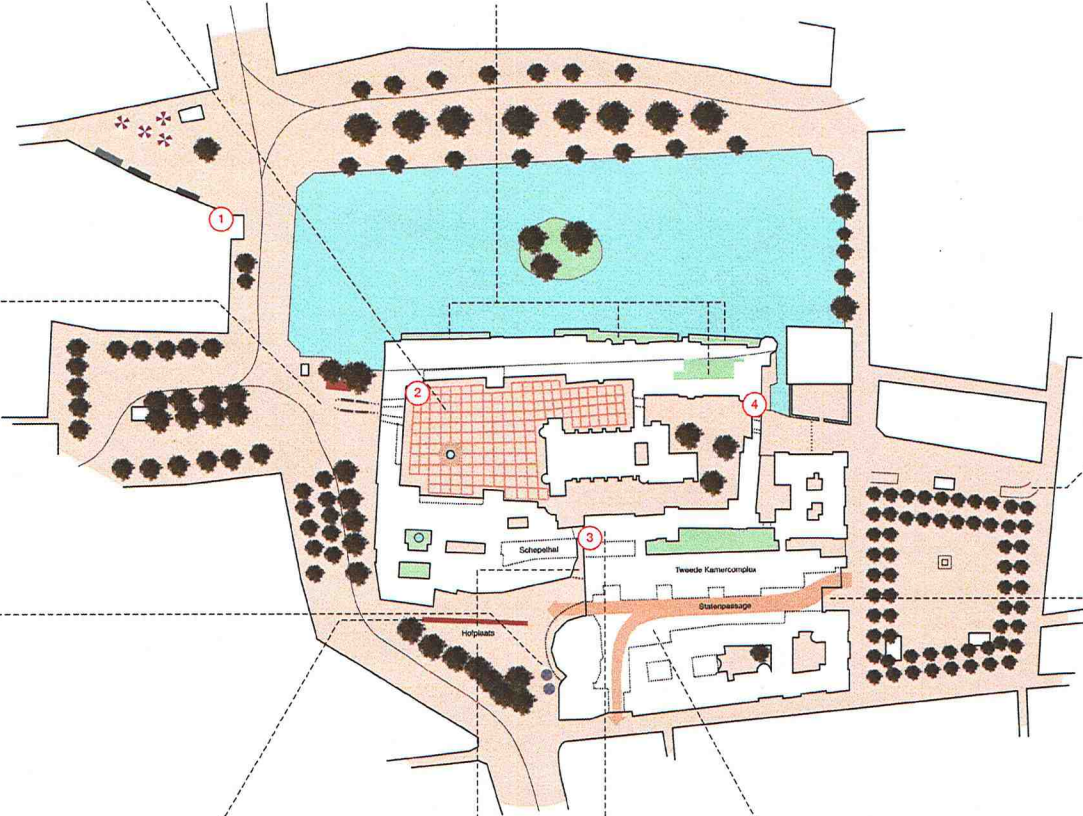
Nieuwe visies voor de binnenstad in KernGezond (1987) en KernBijzonder (2017)

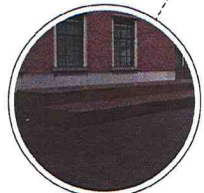
Parkeergarage onder het Plein (ca. 1980)

Hoge Raad moet wijken voor nieuwe Tweede Kamer

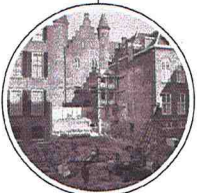
- poorten
- ① Gevangenpoort
 - ② Stadhouderspoort
 - ③ Hofpoort
 - ④ Grenadierspoort

Grondwetbank op de nieuwe Hofplaats

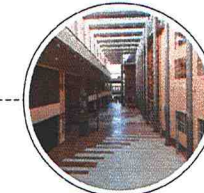
Nieuw front voor de Hofpoort

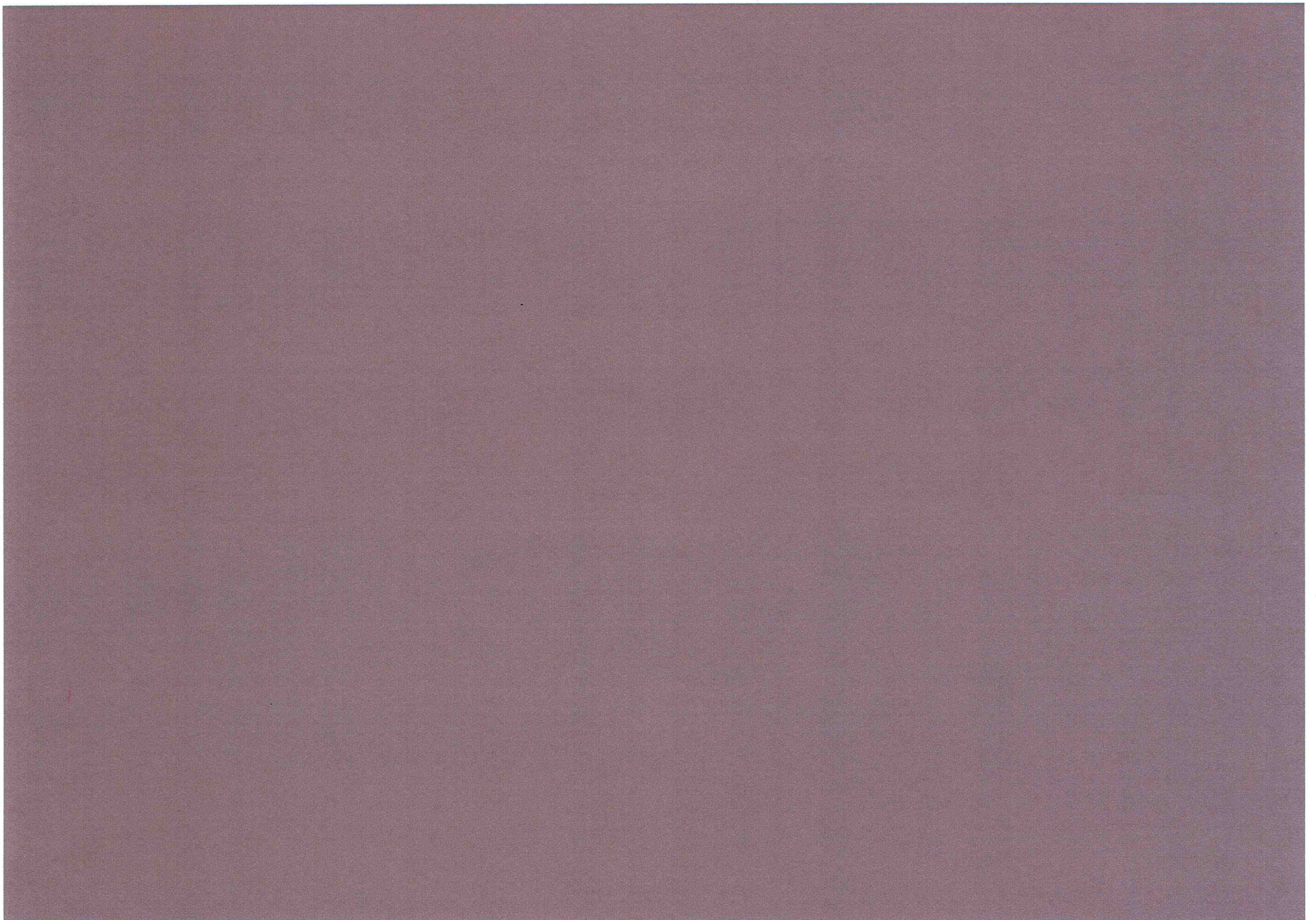
Gedeeltelijke sloop van bebouwing aan zuidzijde Binnenhof (1972)

Nieuwe Tweede Kamercomplex, naar ontwerp van Pi de Bruijn

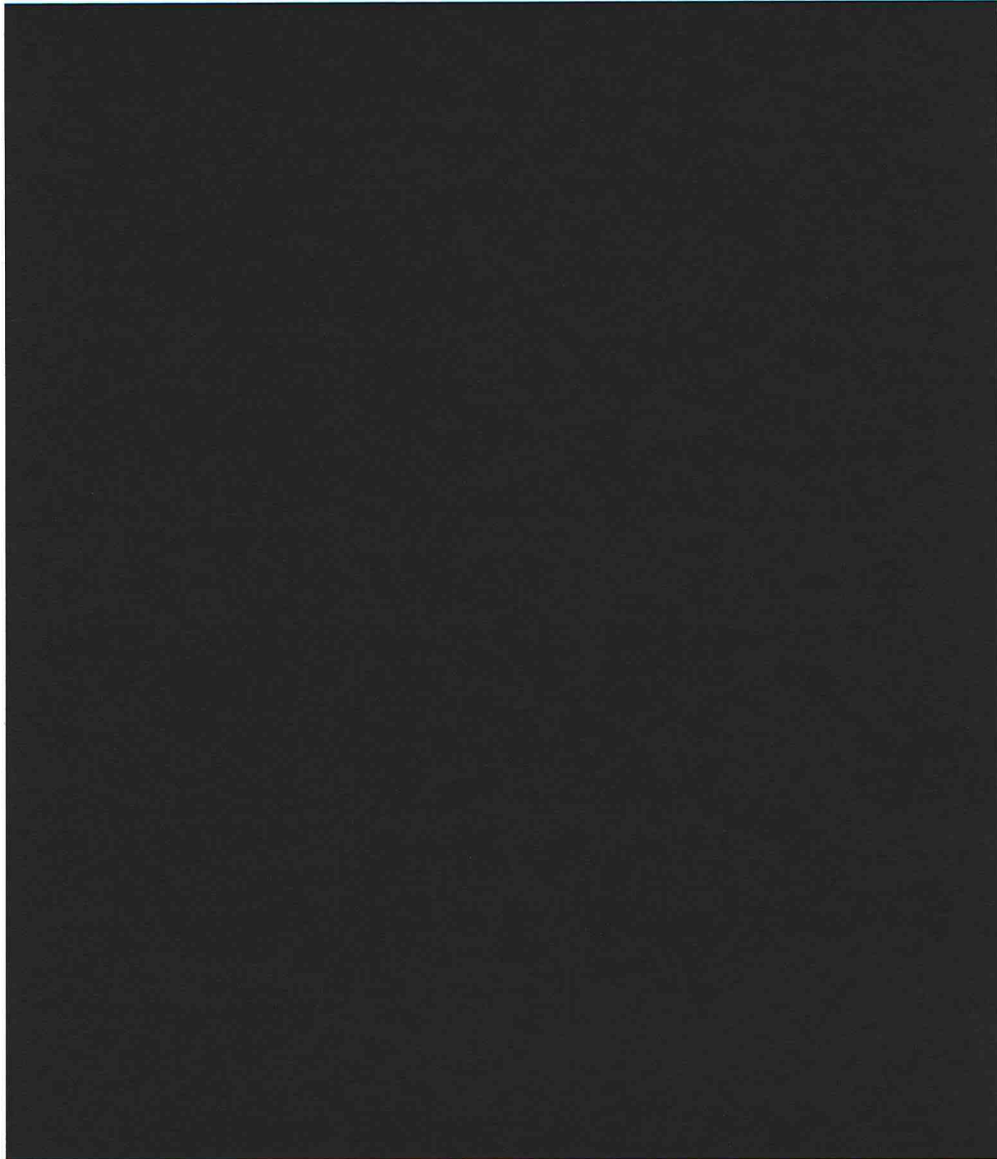

Statenpassage, beoogde openbare doorgang tussen Plein en Hofplaats

2

TYPERING EN WAARDERING VAN 31 BUITENRUIMTES

Buitenruimtes

Cluster I: Hofvijver

1. Hofvijver en grachten
2. Hofvijverterrassen

Cluster II: Hofweg

3. Plaats
4. Gevangenpoort/Vijverdam
5. Buitenhof en Stadhouderspoort
6. Voormalig Hof van Albemarle
7. Voormalige Spuiport en Hofpoort
8. Hofplaats

Cluster III: Oostzijde

9. Lange Poten
10. Plein
11. Voorplein Grenadierspoort en Mauritshuis

Cluster IV: Binnenhof

12. Opperhof
13. Tussen Opperhof en Middenpoort
14. Tussen Middenpoort en Grenadierspoort
15. Voormalige tuin
16. Voormalig Cokenplein

Cluster V: Voormalige gracht

18. Expeditiehof voormalig ministerie van Koloniën
19. Binnentuin
20. Schepelhal
21. Binnenplaats aan de oude Balzaal
22. Cour Nieuw Stadhoudelijk kwartier

Cluster VI: Binnenplaatsen en lichthoven

17. Binnenplaats Grafelijke Zalen
23. Statenpassage
24. Lichthof voormalige landsdrukkerij
25. Lichthof Kortenhorstvleugel
26. Cour voormalig ministerie van Justitie
27. Binnenplaats voormalig ministerie van Justitie
28. Lichthoven voormalig Hotel Central
29. Expeditiehof aan het Plein
30. Lichthoven voormalig ministerie van Koloniën

Gebouwen

- A. Grafelijke Zalen
- B. Voormalig Stadhoudelijk Kwartier (nu: Eerste Kamer)
- C. Voormalige Hofkapel (nu: Eerste Kamer)
- D. Ministerie van Algemene Zaken
- E. Voormalig Ministerie van Koloniën (nu: Tweede Kamer)
- F. Voormalig Ministerie van Justitie (nu: Tweede Kamer)
- G. Tweede Kamer
- H. Voormalig Hotel Central (nu: Tweede Kamer)
- I. Voormalig paleis van Willem V (nu: Tweede Kamer)
- J. Gevangenpoort
- K. Mauritshuis

INLEIDING

In dit hoofdstuk bespreken en waarderen we de 31 buitenruimtes en duiden we de inrichting, de relatie met omliggende gebouwen en de (historische) positie op het Binnenhof en in het stedelijk weefsel. Hiervoor is het van belang de buitenruimtes niet als afzonderlijke eilandjes te beschouwen, maar te benaderen vanuit de overkoepelende thema's en de veelzijdige relaties en aansluitingen tussen de buitenruimtes. Daartoe hebben we, in overleg met het Rijksvastgoedbedrijf (RVB), de buitenruimtes onderverdeeld in een zestal clusters:

- I De Hofvijver
- II De Hofweg
- III De zuidoostzijde
- IV Het Binnenhof (de buitenruimtes rond de Grafelijke Zalen)
- V De voormalige gracht
- VI Binnenplaatsen en lichthoven

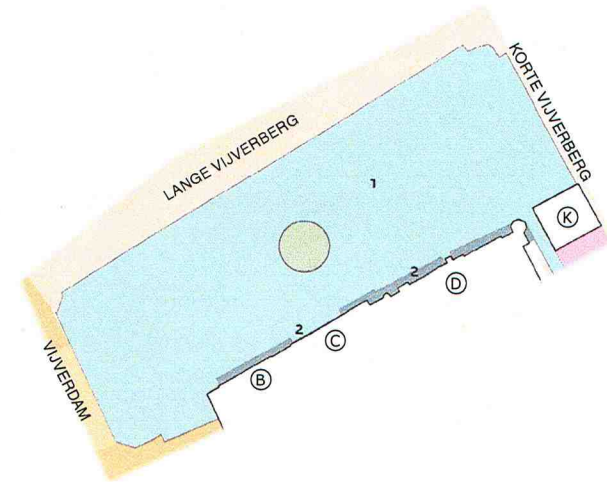
Deze clusters vragen om een overkoepelende benadering in de ontwerpfase, omdat ze cultuurhistorisch een ruimtelijke en/of programmatische eenheid vormen.

Bij het bespreken van de buitenruimtes richten wij ons op het ontstaan van de betreffende buitenruimte, de belangrijk ruimtelijke wijzigingen, de toegankelijkheid en het huidige gebruik. We verwijzen steeds naar de historische ontwikkeling zoals besproken in de zes episoden. Vervolgens gaan we in op de kwaliteiten en knelpunten van de huidige inrichting. De bespreking van de historische ontwikkeling en de ruimtelijke analyse komen samen in een cultuurhistorische waardering per buitenruimte of in enkele gevallen per ensemble van buitenruimtes.

Waarderingsmethode

Deze cultuurhistorische waardering is gebaseerd op de richtlijnen voor tuinhistorisch en bouwhistorisch onderzoek van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) in samenwerking met onder andere de Rijksgebouwendienst en richt zich op vier thema's/schaalniveaus:

- *Algemene historische waarden*: het belang van de inrichting en ligging van de buitenruimte als uitdrukking van culturele, maatschappelijke en politieke ontwikkelingen;
- *Ensemblewaarden*: het belang van de inrichting van de buitenruimte als essentieel onderdeel van een groter historisch en/of stedelijk geheel;
- *Historische waarden van de inrichting van de buitenruimte en aangrenzende architectuur*: het belang van de inrichting van de buitenruimte vanwege de afleesbaarheid van de historische gelaagdheid, de ruimtelijke kwaliteit, de samenhang met omliggende buitenruimtes en gebouwen en/of het idee achter de aanleg;
- *Waarden vanuit de gebruikshistorie*: belang van de inrichting en ligging van de buitenruimte in relatie tot de (historische) functie of als herinnering aan een historische gebeurtenis of persoon.

Buitenruimtes

1. Hofvijver en grachten
2. Hofvijverterrassen

Aangrenzende gebouwen

- B. Voormalig Stadhoudelijk Kwartier
(nu: Eerste Kamer)
- C. Voormalige Hofkapel
(nu: Eerste Kamer)
- D. Ministerie van Algemene Zaken
- K. Mauritshuis

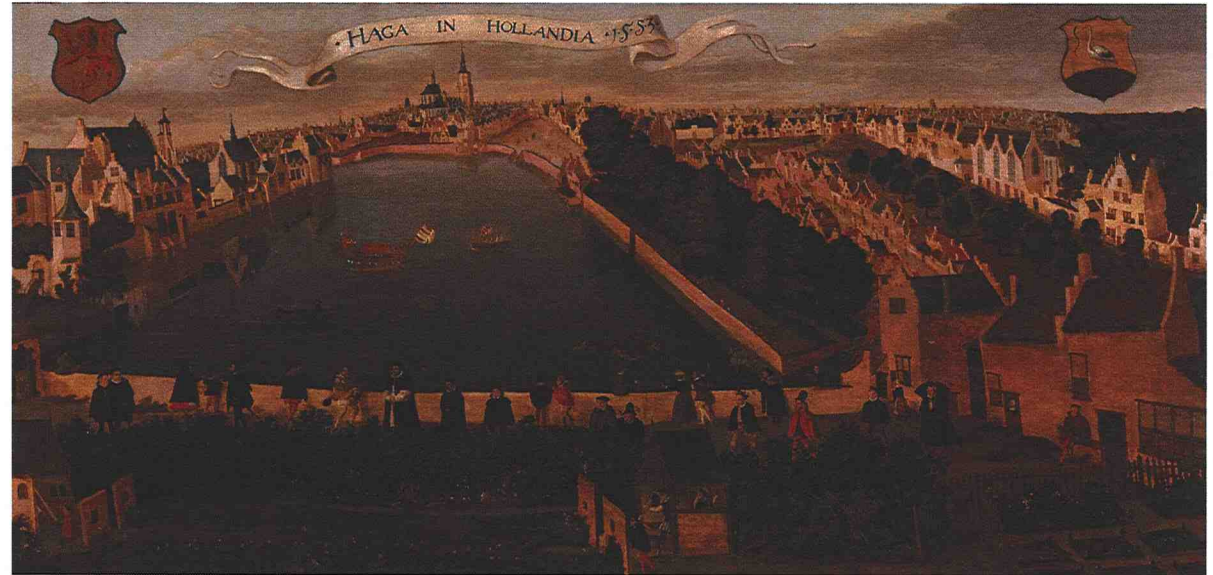
I. DE HOFVIJVER

De Hofvijver ligt al eeuwenlang als monumentaal waterplein midden in de verdichtende stad. Van functioneel waterhuishoudingsinstrument werd het een van de meest gefotografeerde plekken van het Haagse centrum. Ruimtelijk is het een van de constantere factoren pal naast het voortdurend ontwikkelende Binnenhof. Zowel oude prenten als recente foto's laten zien hoe de noordgevel van het Binnenhof op bijzondere wijze uit het water oprijst. Aan deze rand zijn terrassen aangelegd, die een ietwat verscholen buitenruimte bieden aan de gebruikers van de aangrenzende gebouwen.

De Vijver werd vanouds van water voorzien via de Haagse Beek vanuit de duinen, maar aan het begin van deze eeuw is deze toevoer (deels) vervangen door gezuiverd Maaswater. Vanaf de beek werden grachten om het grafelijk hof gegraven, die later werden aangesloten op het Spui en daarmee de Vliet. Deze grachten zijn in de loop der eeuwen volledig gedempt, net als het uiteinde van het Spui.

De Hofvijver, met op de achtergrond de Plaats en de Grote Kerk, rechts de rijkelijk beplante Lange Vijverberg, op de voorgrond de oefenterreinen van de Doelen en links de gebouwen van het Binnenhof, met onder andere het dak van de Grafelijke Zalen, de Hofkapel en het Torentje. Hollandse School, 1553. [HHM].

1. HOFVIJVER

Ontstaan

Het grafelijk hof werd gesticht aan een duinmeer dat later, in de veertiende eeuw, afgegraven zou worden tot vijver. De vijver fungeerde als watervoorziening, als instrument in de waterhuishouding en als pleziervijver om te vissen en op te varen. Aan de oostzijde van de vijver, de tegenwoordige Korte Vijverberg, lagen lange tijd de Doelenterreinen, en aan de noordzijde, de Lange Vijverberg, bouwden de rijken in de zeventiende eeuw hun stadskastelen.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

De Hofvijver vormt al eeuwen een ongebruikelijk evenemententerrein. In de zeventiende eeuw werden er watersteekspelen georganiseerd en ter gelegenheid van de Vrede van Aken werd in 1748 een enorm tijdelijk vuurwerkpaviljoen op de vijver gebouwd. In vorm is de Vijver weinig veranderd, met uitzondering van de westzijde (bij de Gevangenpoort) waar in ca. 1600 een strook werd aangeplempt om deze vervolgens met huizen te bebouwen (Meurs, 2000, p. 212). Het eilandje verschijnt voor het eerst op kaarten van het begin van de zeventiende eeuw, waarom het werd aangelegd is niet bekend. In 1983 zijn er plannen geweest om onder de Hofvijver een parkeergarage aan te leggen met een entree op de Plaats, maar deze zijn nooit gerealiseerd.

Toegankelijkheid/gebruik

De vijver vormt een bufferzone tussen de gebouwen aan de noordkant van het Binnenhof en de stad en heeft tevens een representatieve functie. Het is een veelvuldig geschilderde en gefotografeerde plekken van Den Haag. Het eiland op de vijver is meerdere keren bezet door demonstranten.

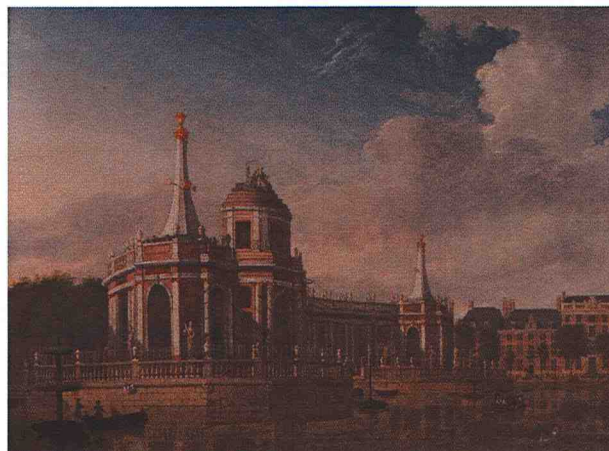
Schaatsen op de Hofvijver, gezien vanaf het Doelenterrein. Adam van Breen, 1618. [HHM]

Het ter ere van de Vrede van Aken opgerichte vuurwerkpaviljoen in de Hofvijver, Jan ten Compe, 1749. [HHM]

De Hofvijver anno 2019, met op de achtergrond de hoogbouw rond Den Haag Centraal. [SHM, 2-10-2018]

Ruimtelijke kwaliteiten

- De Hofvijver vormt een blauwe, monumentale buffer tussen de kantoren en vergaderzalen aan het Binnenhof en de stedelijke openbare ruimte;
- De Hofvijver vormt een aangename, open en waterrijke ruimte in de binnenstad van Den Haag, waar de meeste grachten zijn gedempt;
- De gevelwanden die de Hofvijver omringen vormen een bijzondere ontmoeting tussen de vele kanten van Den Haag: politiek centrum, stadspaleizen, oude pleinen en plaatsen en op de achtergrond de hoogbouw in het stationsgebied;
- De Hofvijver biedt een bijzonder en representatief uitzicht op de noordgevel van het Binnenhof;
- De Hofvijver ligt op de natuurlijke gradiënt, ontstaan op een oude strandwal, van het Haagse Bos richting de Grote Kerk en maakt als afgegraven duinmeer deze gradiënt zichtbaar in de stad.

Waardering

Algemene historische waarden

- Sinds het ontstaan van het grafelijk hof biedt de Hofvijver een representatief, geliefd en veelvuldig vastgelegd uitzicht op het Binnenhof. Het is, samen met de Grafelijke Zalen, de meest herkenbare plek van dit gebied en fungeert als hoofdbeeld in de politieke

geschiedenis.

- In deze historie vormt de Hofvijver een relatief constante factor, een nagenoeg onveranderde, eeuwenoude waterpartij waaraan het hof is ontstaan.

Ensemblewaarden

- De Hofvijver is van waarde vanwege de ligging in de stad op een vroegere strandwal en vormt een natuurlijke gradiënt met het Haagse Bos.
- De Hofvijver is van waarde als open, natuurlijke tegenhanger en watervlak ten opzichte van het dichte gebouwencomplex rond het Binnenhof.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

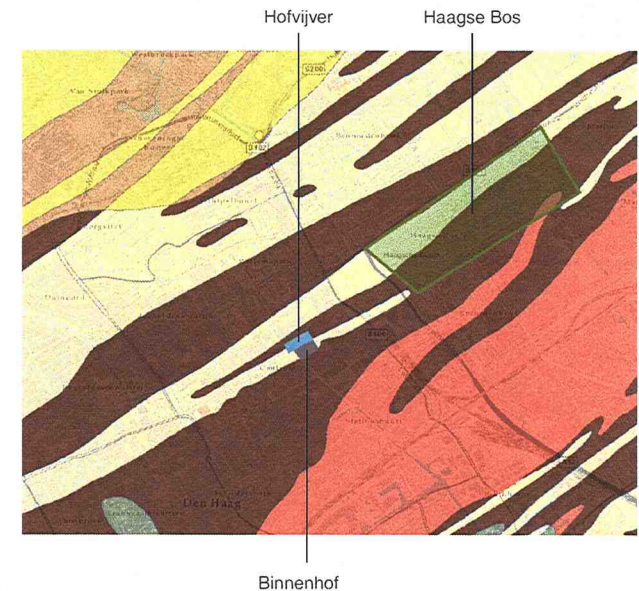
- De Hofvijver is van waarde als blauwe buffer tussen de stad en het Binnenhof.
- De Hofvijver is waardevol vanwege het representatieve en herkenbare zicht op de gevels van het Binnenhof vanaf de Vijverberg, de Plaats en de Vijverdam.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De Hofvijver is van waarde als multifunctioneel instrument in de waterhuishouding- en voorziening, een waarde die nieuwe betekenis kan krijgen in de opwarmende stad.

Ligging van Hofvijver en Haagse Bos aangegeven op kaart van de geologische ondergrond. [ddh.maps.arcgis.nl]

2. HOFVIJVERTERRASSEN

Ontstaan

Deze zijde van het Binnenhofcomplex vormde historisch een 'achterkant', getuige de vele latrines en schoorstenen op de prent van 1598. Op een schilderij van Ten Compe uit ca. 1750 is deze pittoreske aanblik van aanbouwsels vervangen door een meer representatief uiterlijk: achterkant werd voorkant. De begane grond van de gebouwen gaat op deze prent verscholen achter begroeide terrassen met geornamenteerde balustrades. Het is niet bekend wanneer de Hofvijverterrassen in hun huidige vorm zijn ontstaan. Ze zijn niet ingetekend op een plattegrond van het complex die in Franse Tijd is vervaardigd (1813), maar wel op een plattegrond van de souterrains uit 1818, waarop we zien dat een deel van de terrassen op 'grond' zijn gebouwd en een deel op houten steigerwerk.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Er bestaan nauwelijks afbeeldingen van de Hofvijverterrassen zelf. Gezichten op de Hofvijver (zie afbeeldingen rechts) geven een indruk van de voornamelijk groene en gefragmenteerde, maar ook voortdurend veranderende inrichting en constructie van deze tussenstroken. Eind jaren zeventig van de twintigste eeuw ontwierp tuinarchitecte Catharina Polak Daniëls een nieuwe tuinaanleg voor de [REDACTED] terrassen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en de Eerste Kamer. Deze inrichting van de vijverterrassen is nog vrijwel intact, maar verwaarloosd.

[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

↓

De noordwand van het Binnenhofcomplex, een wirwar van latrines en schoorstenen, wordt weerspiegeld in het water van de Hofvijver, situatie in 1598. [Bron: Calkoen, 1903, p. 34]

↓↓

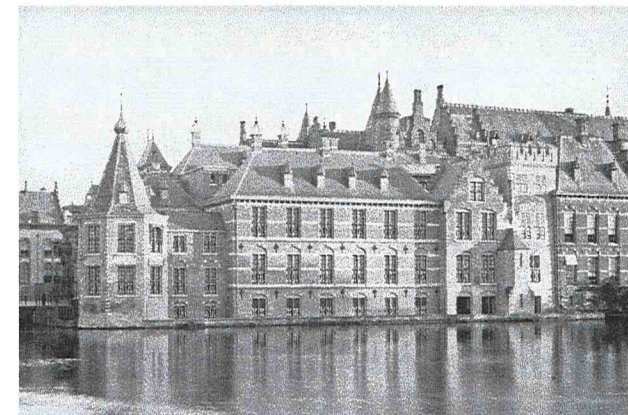
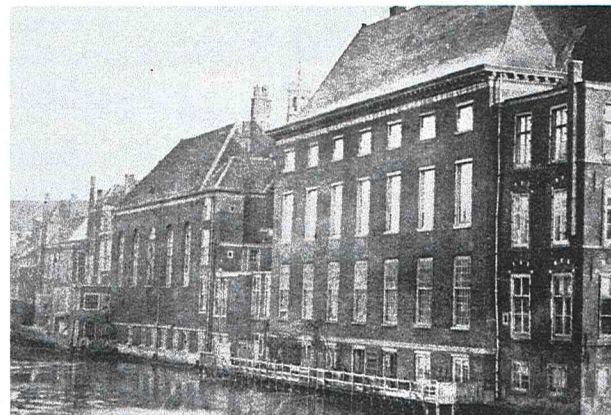
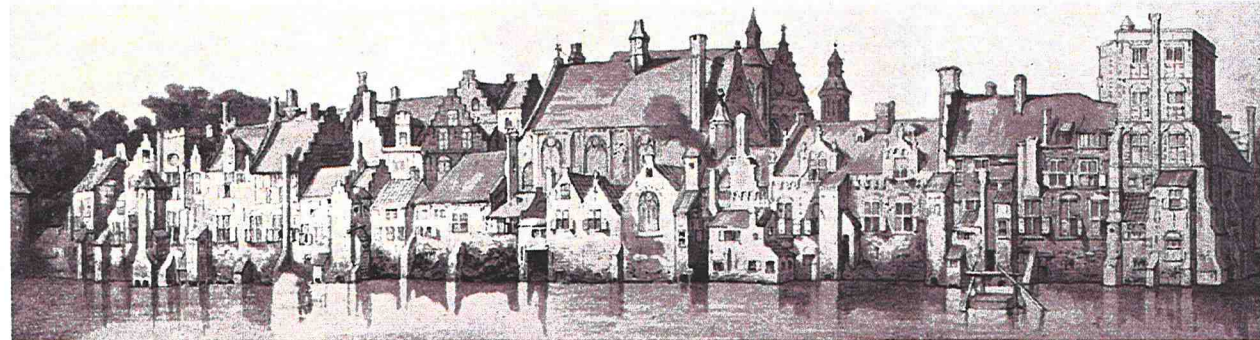
Fragment van zicht op het Binnenhof vanaf de Lange Vijverberg, J. ten Compe, ca. 1750. [HMM]

↓↓↓

Vijverterras van plankieren, 1860. [NA]

↓

Terras van het Ministerie van Algemene Zaken, nog onbeplant, 1913. [NA]

↓
↓↓

Terras van de Eerste Kamer. [SHM, 2-10-2018]
Terras van het Ministerie van Algemene Zaken, met links het
Torentje. [SHM, 2-10-2018]

[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

De terrassen vormen een verzachtende overgangszone en het is goed mogelijk dat ze ook onderdeel zijn van de waterhuishouding van het Binnenhof, bijvoorbeeld als keermuur voor waterdoorslag.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De ligging van deze gevelwand pal aan de vijver en de weerspiegeling van de gebouwen in het water;
- De werking van de terrassen als verzachtende en groene tussenzone;
- De (deels onbenutte) functie als terrastuin in het dichtbebouwde complex.

Ruimtelijke knelpunten

- De tuininrichting van de Hofvijverterrassen is verwaarloosd;
- De hoge beplanting op de terrassen ontkracht de ligging van de gebouwen 'in' de vijver en vertroebelt de relatie tussen wand en vijver.

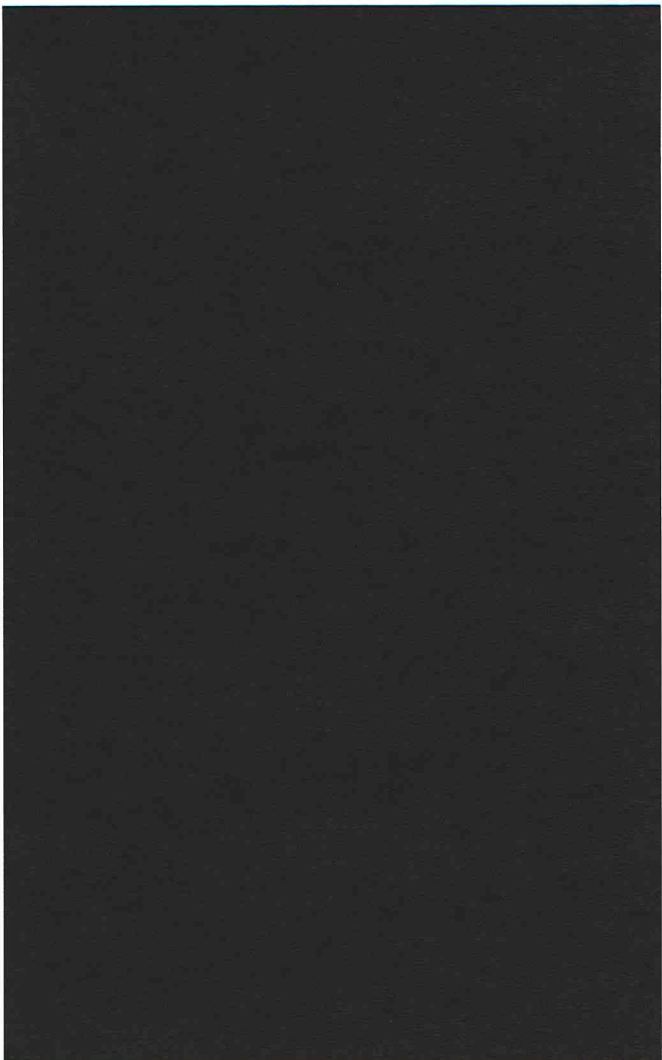
Waardering

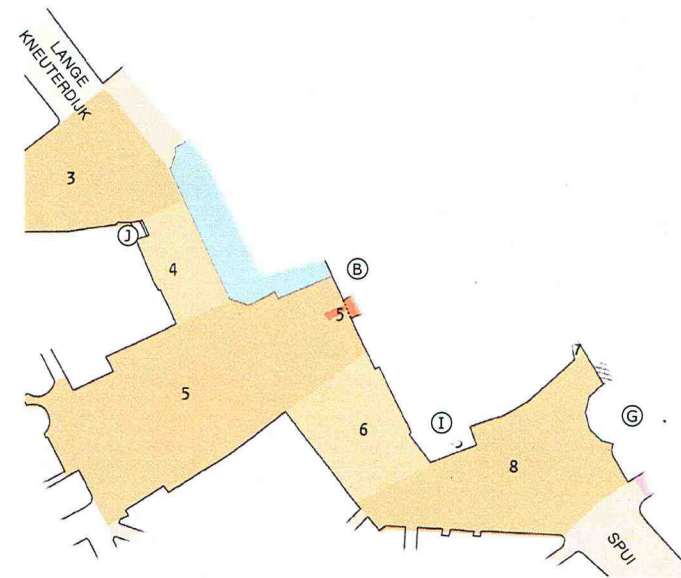
Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De terrassen zijn van waarde als verzachtende overgang tussen wand en vijver. De huidige inrichting van de terrassen en de hoge beplanting vertroebelen deze relatie. Op de foto uit 1913 zien we dat de relatie versterkt en de weerspiegeling hersteld kan worden door middel van lagere beplanting en een strakkere inrichting.
- De wijze waarop de noordgevel van het Binnenhof pal aan de vijver ligt en weerspiegelt in het water is waardevol.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De terrassen zijn van waarde als groene, aangename verblijfsplek, [REDACTED]
[REDACTED]

Buitenruimtes

- 3. Plaats
- 4. Gevangenpoort/Vijverdam
- 5. Buitenhof en Stadhouderspoort
- 6. Voormalig Hof van Albemarle
- 7. Voormalige Spuiport en Hofpoort
- 8. Hofplaats

Aangrenzende gebouwen

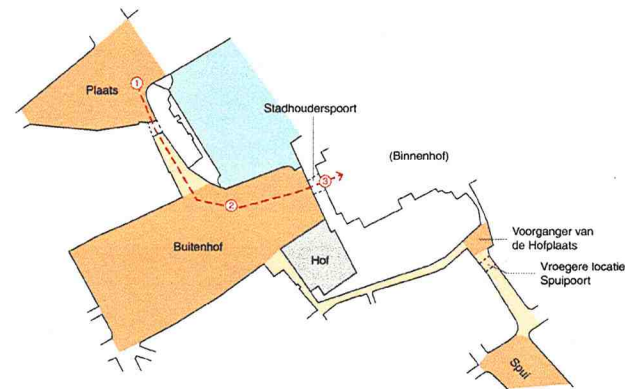
- B. Voormalig Stadhoudelijk Kwartier
(nu: Eerste Kamer)
- G. Tweede Kamer
- I. Voormalig paleis van Willem V
(nu: Tweede Kamer)
- J. Gevangenpoort

II. DE HOFWEG

Aan de westzijde van het Binnenhof vormen de buitenruimtes van oudsher een bijzondere sequentie. De Plaats, de Gevangendoor, het Buitenhof en de Stadhouderspoort gaven een gefaseerde toegang tot het Binnenhof. Deze 'voor deur' was via smalle straten en stegen verbonden met de achterkant: een klein logistiek plaatsje op de plek van de huidige Hofplaats, de Spuiport en het Spui. Zo werden verschillende versmallingen en verbredingen van de buitenruimte aan elkaar geregen. Met de sloop van de Hof van Albemarle, de komst van de Hofweg in ca. 1925 en de verbreding van deze weg aan het eind van de jaren dertig vervaagde deze gearticuleerde sequentie. De pleinen, entreeruimtes en straten koekten aaneen en de afzonderlijke buitenruimtes verloren hun onderscheidende identiteit. Nu is deze reeks buitenruimtes meer een doorgangsroute die het Binnenhof passeert, dan een begeleide entree route.

Situatie omstreeks 1890, gefaseerde entree tot het Binnenhof en een gearticuleerde afwisseling van brede pleinen en smalle poorten, straten en stegen.

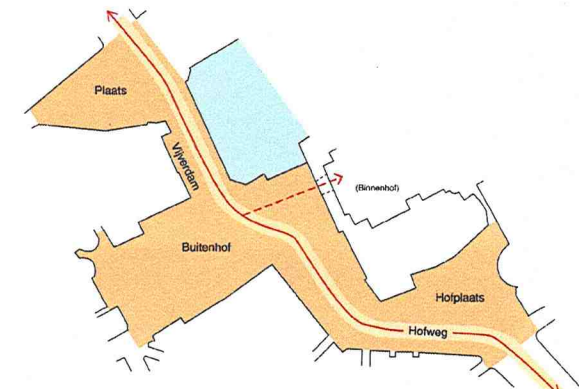

- Plein, verbreding in buitenruimte
- Straat/steeg, versmalling in buitenruimte

- Entree sequentie, 3 stappen:
 1. Plaats (openbaar)
 2. Buitenhof
 3. Binnenhof (privaat)

Situatie anno 2019, buitenruimtes langs de Hofweg zijn aaneengesmolten en vormen meer een doorgangsroute die het Binnenhof passeert dan een entree sequentie.

- Verbreiding in buitenruimte
- Hofweg

- Doorgaande route
- Entree tot Binnenhof

3. PLAATS

Ontstaan

De Plaats is ontstaan als handel- en ambachtscluster buiten de Gevangenpoort en als burgerlijk voorplein van het niet publiek toegankelijke grafelijke hof. We weten dat al in de tijd van Albrecht van Beieren een schavot op de Plaats stond – het Groene Zoodje waar de gebroeders De Wit in 1672 werden opgehangen – en dat de Lange Vijverberg met palen was afgesloten (Calkoen, 1903).

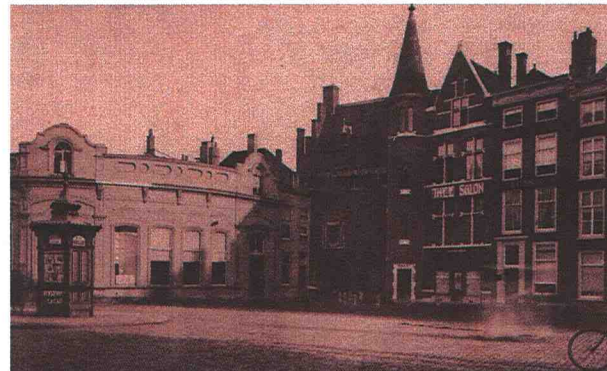
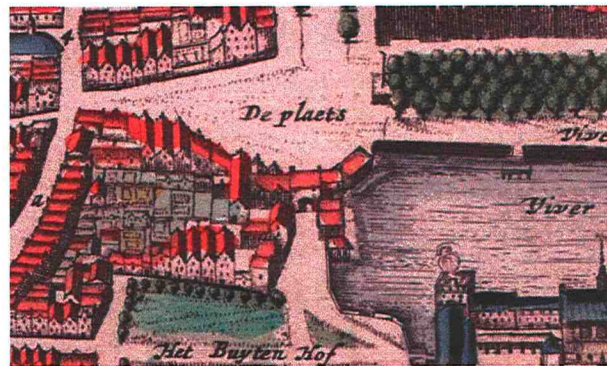
Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In de zeventiende eeuw vestigden rijke kooplieden en edellieden zich aan de noord- en westkant van het Binnenhof. Waarschijnlijk werd de versperring tussen de Plaats en de Lange Vijverberg toen opgeheven. De contouren van de Plaats zijn grotendeels ongewijzigd gebleven, met uitzondering van de oostzijde. Met de aanleg van de Hofweg werd hier een deel van de bebouwing afgebroken en werd de ruimtelijke aansluiting tussen de Plaats en de Lange Vijverberg onderbroken. In de tweede helft van de twintigste eeuw werd de Plaats vooral als parkeerplaats gebruikt. In de jaren 60 is hiervoor een cirkelvormige inrichting aangelegd (zie foto 1974). In de jaren 80 waren er plannen deze cirkelvormige parkeerplaats om te vormen tot de auto-entree van een parkeergarage onder de Hofvijver, maar dit is niet gerealiseerd.

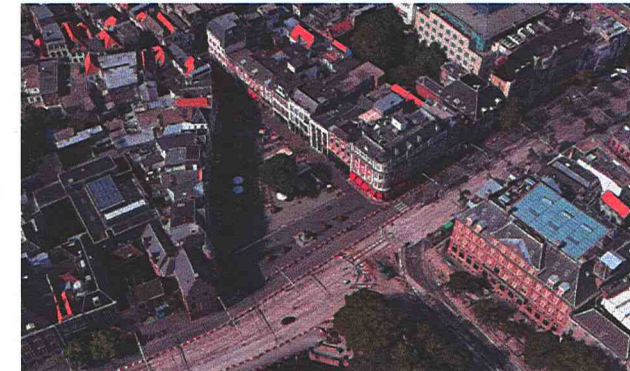
Toegankelijkheid/gebruik

De Plaats verloor de functie als burgerlijk voorplein van het politieke centrum toen het Buitenhof en het Plein openbaar toegankelijk werden. Tegenwoordig is de Plaats een druk horecaplein, met een belangrijke connectie aan de westzijde met de winkelstraat Noordeinde-Hoogstraat.

- ↓ Zicht op het Binnenhof vanaf de Plaats. Haagse School, ca. 1550-1565. [HHM]
- ↓↓ Uitsnede van een plattegrond van Den Haag van Joan Blaeu, ca. 1650. [WC]
- ↓↓↓ De Plaats vóór de aanleg van de Hofweg. De bebouwing naast de Gevangenpoort is hier nog niet afgebroken en blokkeert het zicht op de Hofvijver, ca. 1900. [HGA]

- ↓ Foto van de Plaats en de Gevangenpoort net na de aanleg van de Hofweg, Hans de Boer, 1933. [HGA]
- ↓↓ Een iets verdiepte, cirkelvormige parkeerplaats wordt begin jaren 60 van de vorige eeuw gerealiseerd op de Plaats, 1974. [HGA]
- ↓↓↓ De Plaats en de Hofweg vanuit de lucht, 2019 [GM]

Ruimtelijke kwaliteiten

- De historische trechtervormige contouren van de Plaats;
- De (door de aanleg van de Hofweg deels verzwakte) verbinding via de Gevangenpoort met het Buitenhof. De Plaats fungeerde historisch als stedelijke voorruimte van het politieke hof;
- De ruimtelijke relatie tussen de Lange Vijverberg en de Plaats;
- Het zicht vanaf de oostzijde van de Plaats op de Hofvijver en het Binnenhof.

Ruimtelijke knelpunten

- De verrommeling van de ruimtelijke inrichting van de Plaats, voortkomende uit de programmering als horecaplein, in combinatie met de grote diversiteit aan straatmeubilair, materialisering en groene elementen.

Waardering

Ensemblewaarden

- De Plaats is van waarde als het ene uiteinde van de sequentie van ruimtes (Plaats, Buitenhof, Opperhof) die de overgang tussen stad (volk) en hof (bestuur) vormde. Hoewel de functionele compartimentering van en harde grenzen tussen deze ruimtes in de loop der eeuwen is verzacht, vormt de Plaats nog steeds een overgangszone tussen de binnenstad rond de Hoogstraat en de Oude Molstraat en het politieke centrum aan de Hofvijver.
- De Plaats is (tezamen met onder andere het Buitenhof en de Hofplaats) van waarde als een aan de noord-zuidas van de Hofweg grenzende verbreding van de openbare ruimte (De Kern Bijzonder).

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De open oostzijde van de Plaats is van belang vanwege het bijzondere zicht op de Hofvijver en daarachter gelegen bebouwing aan het Binnenhof.
- De Plaats en Lange Vijverberg vormen ruimtelijk een waardevolle eenheid in het stedelijk weefsel, versterkt door de doorlopende wand van bebouwing aan de noordzijde.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De Plaats is gebruikshistorisch van waarde als openbare, stedelijke ruimte die is ontstaan aan de entree van het politieke centrum.

4. GEVANGENPOORT/VIJVERDAM

Ontstaan

De Gevangenpoort is ontstaan als toegangspoort (in eerste instantie van hout en stro) aan de noordzijde van het Buitenhof in de dertiende eeuw. In de loop der eeuwen is de bebouwing aan weerszijde van de poort uitgebreid tot er een taps toelappend straatje overbleef. Lange tijd vormde deze plek de hoofdentree tot het hof vanuit de stad die direct aan de andere zijde van de poort ontstond.

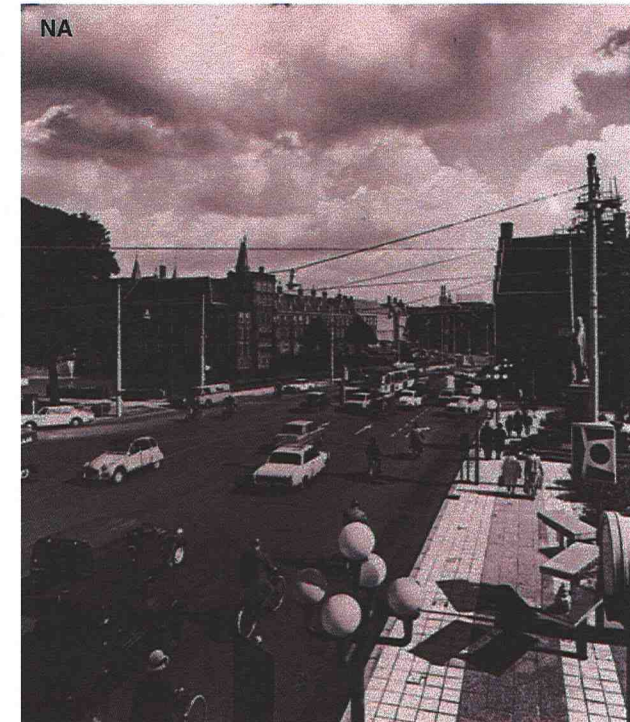
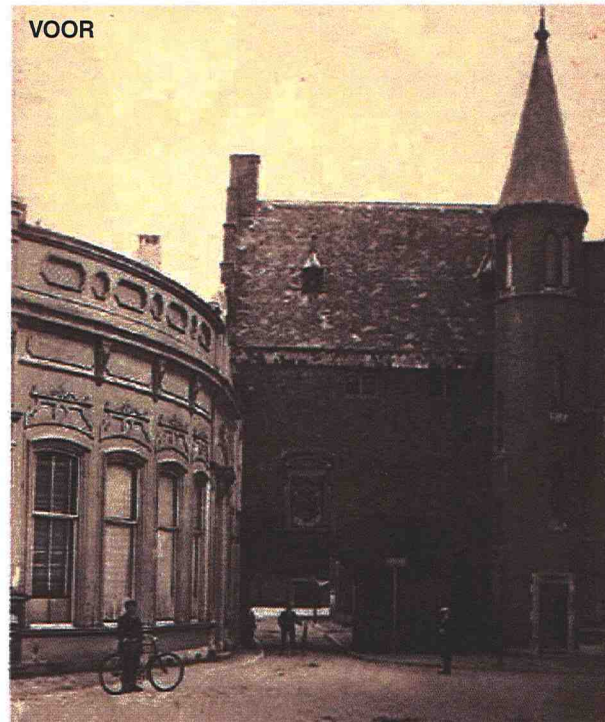
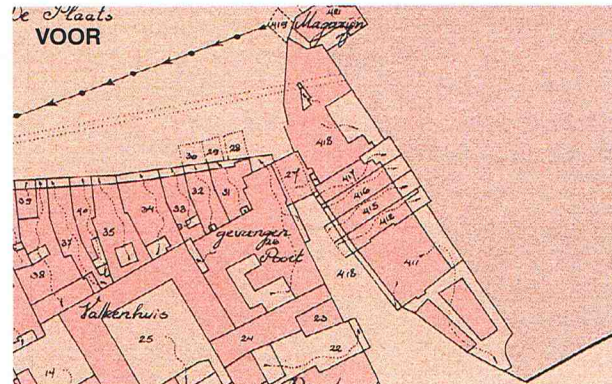
Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Rond 1600 werd een strook van de westzijde van de Hofvijver aangeplempt zodat hier een aantal huizen gebouwd kon worden. In 1923 werd deze bebouwing weer afgebroken ten behoeve van de aanleg van de verbindingsweg tussen het Spui en de Kneuterdijk (de Hofweg) naar ontwerp van Berlage. Hierbij ontstond de Vijverdam. Grandpré Molière adviseerde Berlage om aan de kop van de Hofvijver een paviljoentje te plaatsen waarmee het poorteffect hersteld zou kunnen worden, maar Berlage beperkte zich tot een kleine gedenkzuil tegenover de Gevangenpoort (Meurs, 2000, 215).

Toegankelijkheid/gebruik

Deze buitenruimte vormde voor 1923 een smalle entree- en doorgangsruijme, tegenwoordig is het vooral een drukke verbinding voor snel verkeer. Vanaf de Vijverdam heeft men fraai zicht op het Binnenhofcomplex, met op de achtergrond de hoge torens van de moderne stad.

- ↓ Fragment van het Minuutplan uit 1831, met daarop de tapstoelopende toegangen tot de Gevangenpoort aan beide zijde. [HGA]
- ↓↓ Ansicht van de noordzijde van de Gevangenpoort vóór de aanleg van de Hofweg, met links de herensociëteit 'Plaats Royaal', n.d. [Collectie SHM]

- ↓ De bebouwing aan de oostzijde van de Hofvijver, gezien vanaf de Lange Vijverberg, ca. 1900. Deze bebouwing werd gesaneerd bij de aanleg van de Hofweg in 1923. [HGA]
- ↓↓ De kleine gedenkzuil aan de overzijde van de Hofweg ten opzichte van de Gevangenpoort zou het 'poorteffect' moeten herstellen. Foto Dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, 1935. [HGA]

- ↓ De Vijverdam na het afbreken van de bebouwing pal aan de vijver. [GM]

Ruimtelijke kwaliteiten

- De positie van de Gevangenpoort, die herinnert aan de periode dat het Binnenhof als gesloten grafelijk hof in de stad lag, en aan de bijzondere ruimtelijke sequentie van verbredingen en versmallingen op de route tussen het Spui en de Kneuterdijk;
- Het uitzicht op de Hofvijver met links de Lange Vijverberg en rechts het voormalige Stadhoudelijke kwartier.

Ruimtelijke knelpunten

- De Gevangenpoort vormde een versmalling in de bijzondere ruimtelijke sequentie van pleinen langs de route van het Spui naar de Kneuterdijk, maar deze is door de aanleg van de Hofweg niet als zodanig meer herkenbaar. De verschillende openbare ruimtes ten westen van het Binnenhof zijn aan elkaar geklonterd, wat de ruimtelijke ervaring van de sequens van openbaar naar privaat onleesbaar heeft gemaakt.

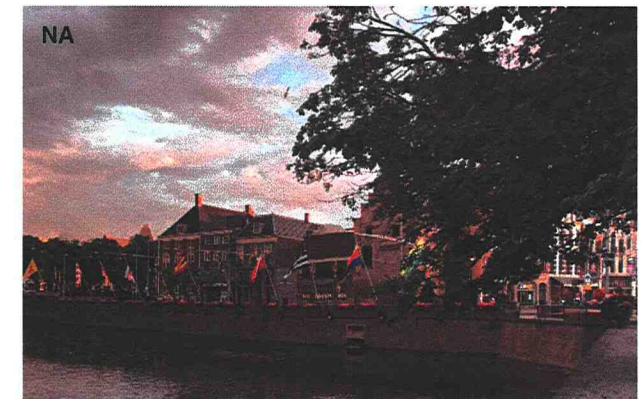
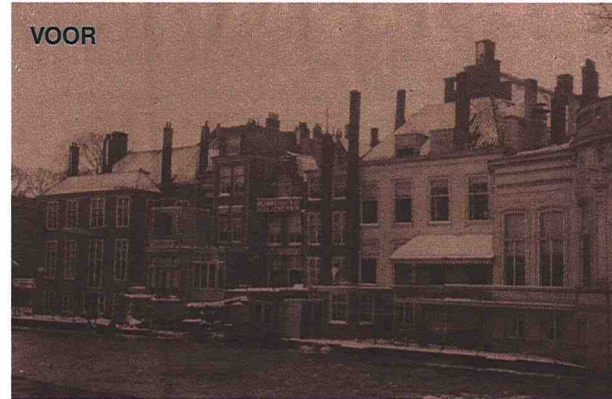
Waardering

Ensemblewaarden

- De historische indeling van deze buitenruimte is van waarde als versmalling in de ruimtelijke sequentie aan de westzijde van het Binnenhof en als markering van een overgang in de stad.

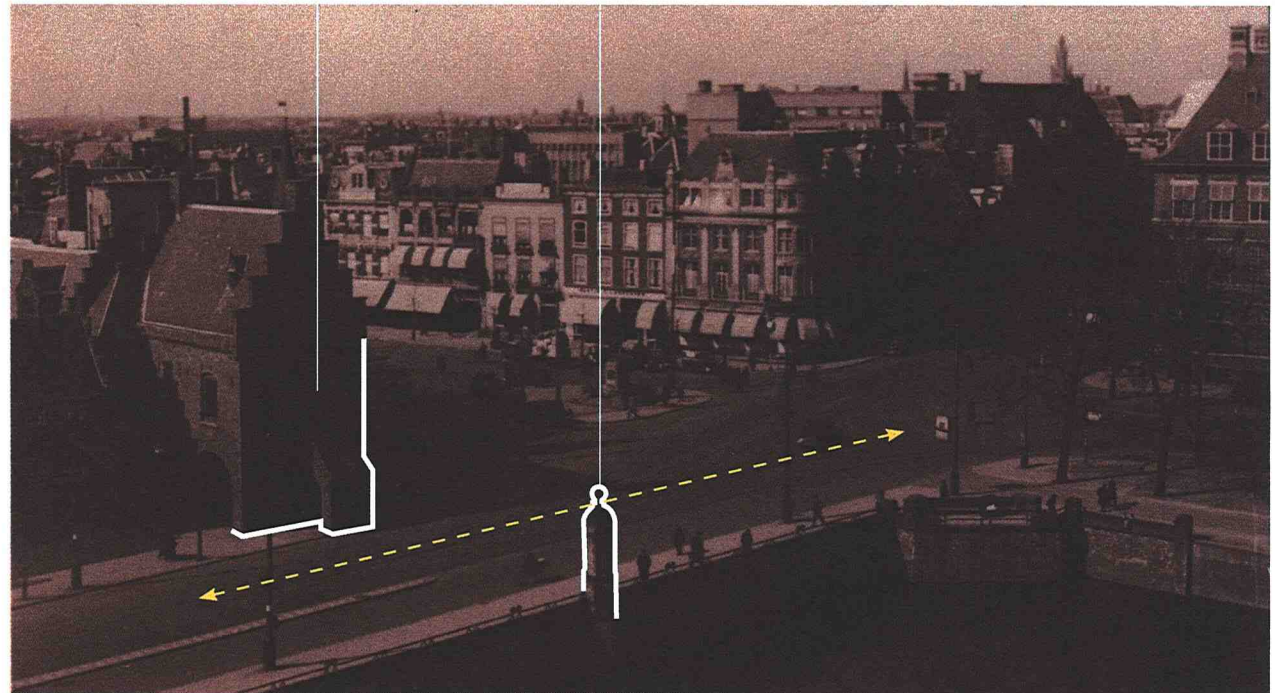
Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De Gevangenpoort is van historische waarde als entree- en doorgangruimte en voormalige gevangenis, en als het laatste restant van de tweede ring van grachten en poorten rond het Binnenhof

Gevangenpoort

gedenkzuil

5. BUITENHOF

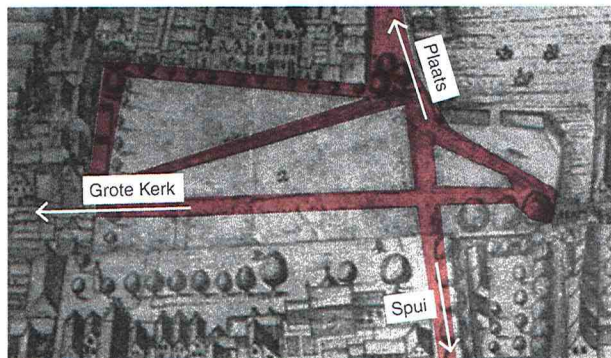
Ontstaan

Het Buitenhof is ontstaan als 'het voorplein van den hove' van het grafelijk hof. Hier bevonden zich de stallen, het valkenhuis en een boerderij. De ruimte lag tussen de Gevangenpoort en de (later zo genoemde) Stadhouderspoort. Een tweede entree route over het Buitenhof ontstond later in de grafelijke tijd, richting de Grote Kerk die op dezelfde strandwal verrees (zie kaart 1616). Het Buitenhof werd ook via een minder formele route langs de Maurits tuin verbonden met de werkzijde van het Binnenhof aan de zuidkant. Op kaarten en prenten zijn deze verbindingen vaak ingetekend, zoals op de kaart van Bos en Jacobsz. uit 1616. Het is mogelijk dat deze routes, net als op het Opperhof, als schelpenpaden waren aangelegd (Peters, 1909, p. 203).

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

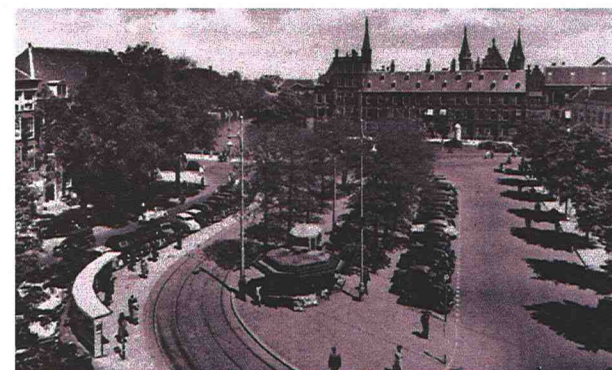
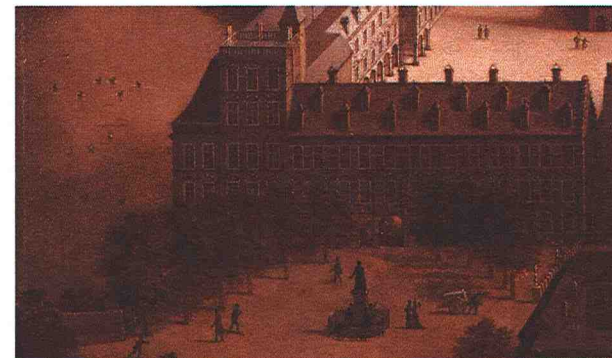
Tussen 1592 en 1620 werden de Mauritsstoren en het Stadhouders Kwartier gebouwd, waarmee een monumentale gevel verrees aan de oostzijde van de buitenruimte. In dezelfde periode liet Maurits zijn monumentale tuin aanleggen op het Buitenhof. Rond 1640 werd het Buitenhof openbaar toegankelijk en transformeerde het voormalige voorhof tot een stedelijk plein, waar kermis en markten werden gehouden. Op schilderijen zien we dat langs de noord-, zuid- en westgevels lange rijen bomen waren geplant, net als de lindebomen in de huidige situatie. De entree tot het Binnenhof via de Stadhouderspoort was gemarkeerd met twee convergerende bomenrijen, die de bezoeker als het ware naar binnen leidden (zie het schilderij van Stortenbeker uit 1879).

- ↓ Uitsnede van kaart van Den Haag in 1616, door Cornelis Bos en Jurifaes Jacobsz. [HGA]
- ↓↓ Uitzicht op het Buitenhof vanaf de Mauritsstoren, met links onderin de Hof van Albemarle, Howen Chevalier, 1825. [HGA]

Een belangrijke ingreep vond plaats rond 1925, toen de aanleg van de Hofweg was voltooid en het Buitenhof naar ontwerp van Berlage werd ingericht als verkeersplein met in het midden een eiland met zitbanken en een achthoekig paviljoen (zie ansicht 1950).

- ↓ Twee korte bomenrijen aan weerszijde van de Stadhouderspoort markeren de entree ruimte. Rechts is nog net de markering van het voormalige Hof van Albemarle zichtbaar. Fragment van schilderij Binnenhof in vogelvlucht, Pieter Stortenbeker, 1879 [HHM]
- ↓↓ Ansicht van het Binnenhof na de aanleg van de Hofweg met in het midden op de voorgrond een paviljoen ontworpen door Berlage, omstreeks 1950 [Collectie SHM]

Toegankelijkheid/gebruik

Tegenwoordig fungeert de westelijke zijde van het Buitenhof voornamelijk als horecaplein. Het is grotendeels ontoegankelijk voor gemotoriseerd verkeer, met uitzondering van de tram. Aan de oostzijde domineert het verkeer op de Hofweg.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De positie van het Buitenhof als (historisch) voorhof van het Binnenhof en als overgangszone tussen de stad en het politieke centrum;
- De bescheiden maar belangrijke verbinding tussen het Binnen- en Buitenhof via de smalle Stadhouderspoort;
- De volwassen lindebomen die langs de noord-, zuid- en westwanden en in het midden van het plein in lange rijen zijn opgesteld en het plein een groen karakter geven;
- Het zicht op de Hofvijver en het Stadhoudelijk Kwartier vanaf het Buitenhof en de ligging van het Buitenhof aan de Hofvijver.

Ruimtelijke knelpunten

- De verzwakte ruimtelijke en symbolische verbinding tussen het Buiten- en Binnenhof door de aanleg van en drukte op de Hofweg;
- De ruimtelijke versnippering van het plein, veroorzaakt door de programmering als verkeersknooppunt en horecaplein en de veelheid aan straatmeubilair, materialisering en groene elementen.

Waardering

Ensemblewaarden

- Het Buitenhof is historisch van waarde als onderdeel van de representatieve entree-route vanaf de Plaats tot op het Binnenhof.
- Het Buitenhof is ruimtelijk van belang als onderdeel van de doorgangsroute vanaf het Plein, via de Grenadierspoort, het Opperhof en de Stadhouderspoort, zoals in ca. 1630 is ontstaan.
- Het Buitenhof is, tezamen met de Plaats en de Hofplaats, van waarde als een verbreding in de openbare ruimte aan de Hofweg (De Kern Gezond en De Kern Bijzonder).
- Het Buitenhof is van waarde als overgangszone tussen de binnenstad rond de Hoogstraat en de Oude Molstraat en het politieke centrum.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De ligging van de noordhoek van het Buitenhof aan de Hofvijver heeft een waardevolle ruimtelijke kwaliteit (zie foto rechts).
- De rijen lindebomen langs de noord-, zuid- en westgevels van het Buitenhof zijn van waarde als historische, groene wanden aan het plein (zie foto rechtsonder).

- ↓ Luchtfoto van de Plaats en het Buitenhof, verbonden met de nieuwe Vijverdam. KLM, 1928. [HGA]
- ↓↓ Zicht op het Stadhoudelijk Kwartier en de ligging van de noordhoek van het Buitenhof aan de Hofvijver, 2019 [GM]
- ↓↓↓ Bomenrijen langs de gevels zorgen voor uniformiteit in straatbeeld. [GM]

6. VOORMALIG HOF VAN ALBEMARLE/ MAURITSTUIN

Ontstaan

Prins Maurits gaf rond 1620 opdracht tot het aanleggen van een tuin met paviljoen aan de westzijde van zijn Stadhoudelijk Kwartier. Deze prinselijke tuin was een uit renaissance-Italië geïmporteerd statussymbool en vertoonde sterke verwantschap met de tuin van paus Pius II bij zijn Palazzo Piccolomini in Pienza (ca. 1460, zie hieronder). Een eigen, ommuurde wereld, een 'balkon', terzijde van het paleis. De tuin werd verzorgd door hofhovenier Philips Doubleth en bestond uit twee cirkelvormige loofgangen overgroeid met beukenblad en een achttal vierkante priëlen. Binnen de loofgangen lagen *parterres de broderie* en potten met bloemen, kruiden en oranjebomen. Joseph Dinant (ontwerper van een aantal fonteinen en grotten in de tuinen van Honselaarsdijk en Huis ter Nieuburg) ontwierp in 1650 een grot. De tuin was via een galerij over de Hofsingel verbonden met het Stadhoudelijk Kwartier.

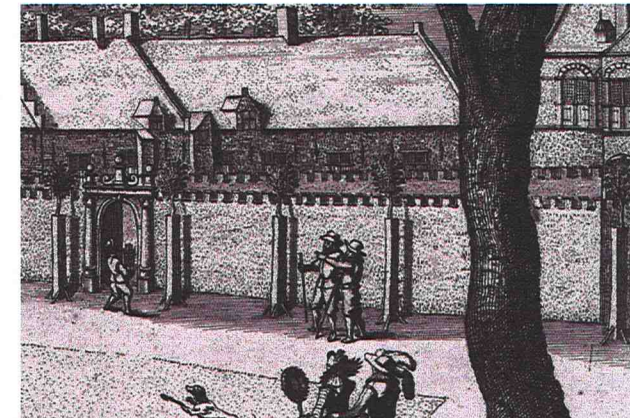
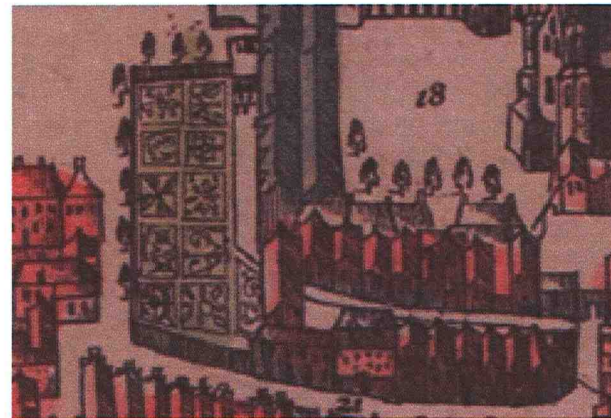
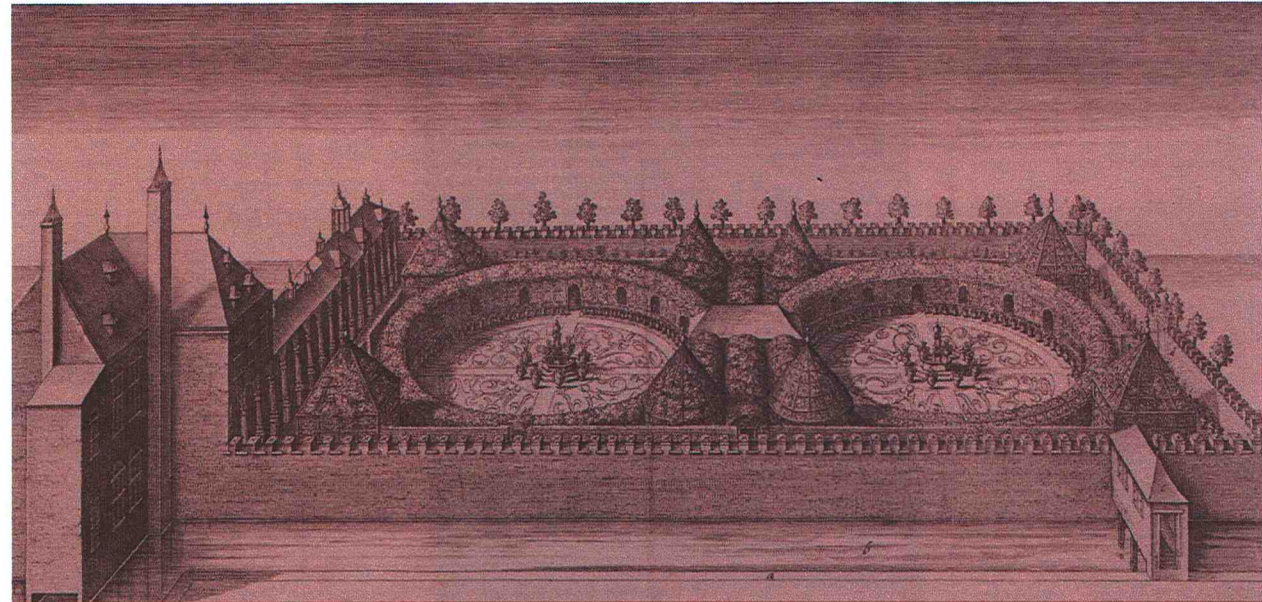
Tuin van Pius II bij Palazzo Piccolomini, Pienza, ca 1460.

Gravure van de stadhoudelijk tuin met paviljoen en galerij (links), gezien vanuit de zuidvleugel van het Stadhoudelijk Kwartier, Hendrick Hondius, 1622. [HGA]

Fragment van een kaart van 's Gravenhage met daarop zichtbaar de parterretuin ontworpen door Jan van der Groen en Pieter Post, Carel Allard, 1666. [HGA]

De hovenier voor de entree van de 'Prinsentuin', fragment van een prent van Simon Frisius, 1621. [RM]

De renaissancetuin gereconstrueerd

In 1594 werd het Prinsenhof in Groningen de residentie van de prinsen van Nassau, stadhouders van Friesland, Groningen en Drenthe (niet te verwarren met de Haagse prinsen van Nassau die op het Binnenhof resideerden). In 1626 werd hier voor Frederik Willem en zijn vrouw Albertine Agnes een prachtige renaissancetuin aangelegd, compleet met rozentuin, kruidentuin en cirkelvormige berceaux,

net als de Maurits tuin in Den Haag. In 1939 werd de tuin opnieuw geopend: aan de hand van een kaart van Egbert Haubois uit 1634 reconstrueerde E.A. Canneman van de Rijksdienst voor Monumentenzorg een groot deel van de perken en loofgangen. De tuin geeft nu een unieke indruk van de zeventiende eeuwse Hollandse renaissancetuin.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In 1660 kregen Jan van der Groen, auteur van *De Nederlandsche Hovenier*, en architect Pieter Post de opdracht de tuin te inspecteren en verbeteringen voor te

stellen. Ze legden vierkante parterres aan, zichtbaar op een plattegrond van 's Gravenhage uit 1666. Rond 1680 liet Willem III het paviljoen ten zuiden van de tuin (inmiddels in gebruik door de Zwitserse garde) ombouwen tot woonhuis

voor Arnold Joost van Keppel, later graaf van Albemarle. Na de Franse tijd vestigde het Ministerie van Buitenlandse Zaken zich in het voormalige woonhuis en werd de tuin gebruikt als cour van het ministerie. In de eerste helft van de negentiende eeuw zijn de tuinmuren afgebroken en is de tuin verhard. Het cour van het ministerie werd nog wel gemarkeerd met lage paaltjes. Het huis en dit open cour verdwenen in ca. 1915, ten behoeve van de aanleg van de nieuwe verbindingsweg tussen het Spui en de Kneuterdijk. Tegenwoordig zijn de contouren van de tuin verdwenen in de nieuwe indeling van het straatprofiel.

Toegankelijkheid/gebruik

De voormalige hof van Albemarle is opgenomen in het wegprofiel van de Hofweg en is niet meer als afzonderlijke buitenruimte herkenbaar.

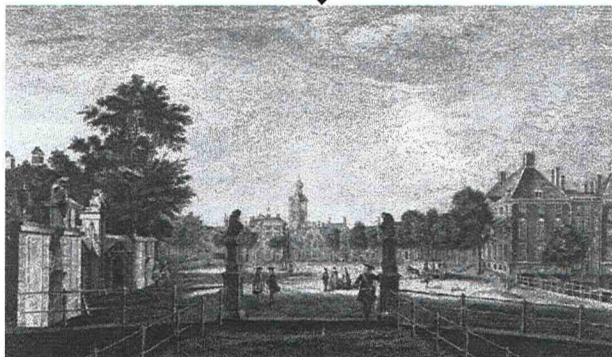
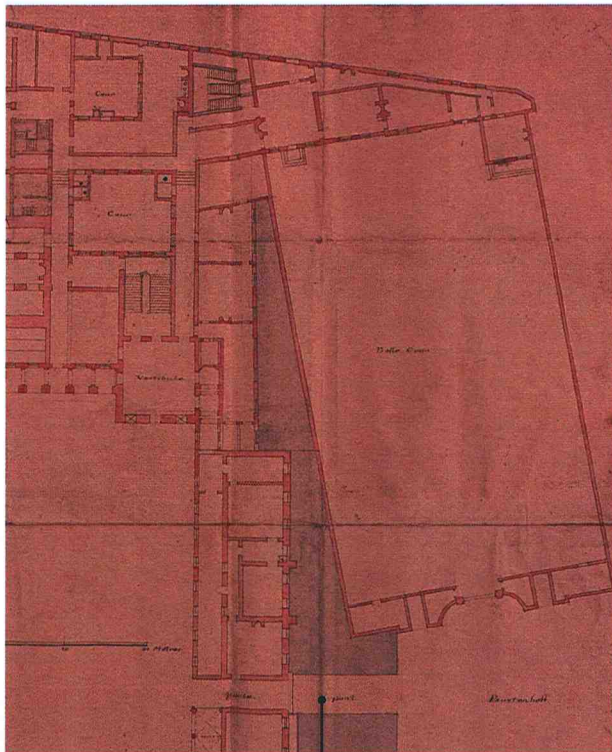
Ruimtelijke kwaliteiten

- De driedubbele bomenrij die de Hofweg omkadert geeft deze buitenruimte een enigszins groen karakter en onderscheidt deze tussenzone ruimtelijk van de Hofplaats en het Buitenhof.

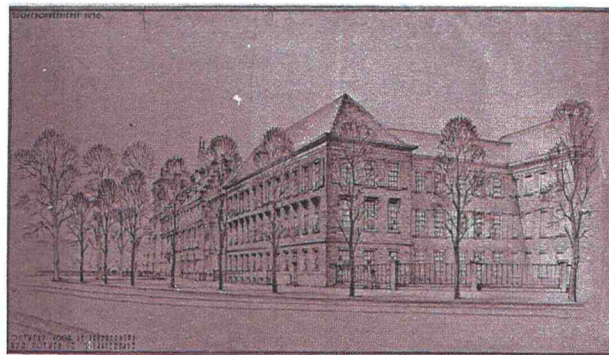
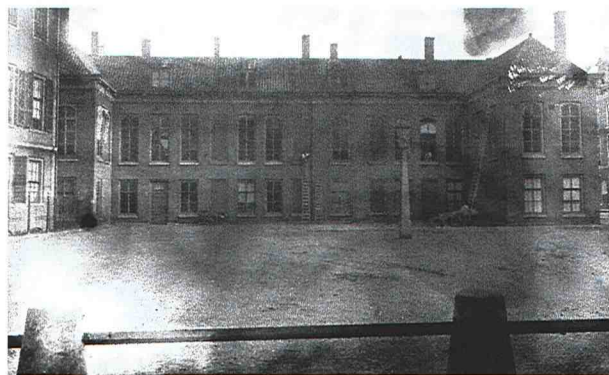
Ruimtelijke knelpunten

- De buitenruimtes ten westen van het Binnenhof (Plaats, Vijverdam, Buitenhof en de voormalige Hof van Albemarle) zijn ruimtelijk versmolten na de aanleg en verbreding van de Hofweg, waarmee de bijzondere articulatie en compartimentering van verschillende types stedelijke ruimte verloren ging.

- ↓ Fragment van een plattegrond van het Binnenhofcomplex, waarop de voormalige Hof van Albemarle is aangegeven als ommuurde 'Balle Court', ca. 1811-1813. [NA]
- ↓↓ Prent van het Buitenhof, gezien vanaf de Stadhouderspoort, met links de entree tot de voormalige Hof van Albemarle, 1775. [HGA]

- ↓ Prent van het Buitenhof en de Hof van Albemarle, Anna Maria van Royen, 1818. [HGA]
- ↓↓ Het cour voor het ministerie van Buitenlandse Zaken en het voormalige Huis van Albemarle gemarkeerd ten opzichte van het Buitenhof met lage paaltjes. Ca. 1870. [HGA]
- ↓↓↓ Impressie van de zuidwestzijde van het Binnenhofcomplex na de verbreding van de Hofweg. Het voormalige Huis van Albemarle is al eerder gesloopt (1912). [NA]

Waardering

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

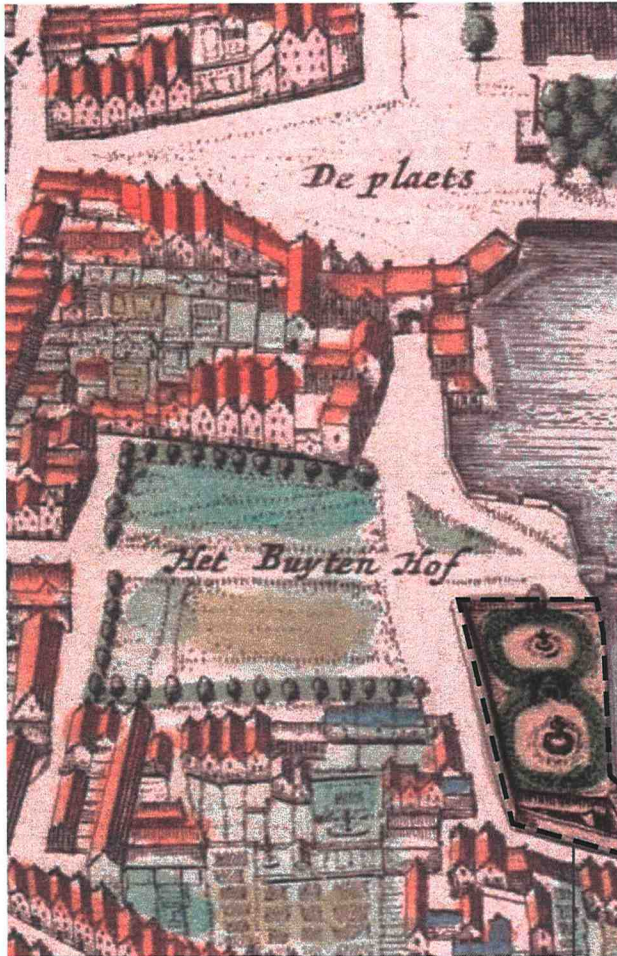
- De vroegere positie van deze tuin is van waarde als versmalling in de stedelijke ruimte aan de westzijde van het Binnenhof. De vroegere contouren van de voormalige Hof fungeerden, samen met de Gevangendoor, als ruimtelijke begrenzing van het Buitenhof, dat zo was afgekaderd als plein.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De historische indeling van de Hof van Albemarle is van waarde als groene ruimte in de stad. De hof was ontstaan als een 'balkon' aan het nieuwe stadhoudelijke kwartier, een besloten wereld voor contemplatie en vermaak naar Italiaans voorbeeld – in groot contrast met de verkeersader die de buitenruimte nu doorkruist.
- De Hof van Albemarle is van belang als vroege, stedelijke hof tuin, en als onderdeel van het oeuvre van grote zeventiende-eeuwse hoveniers, waaronder Jan van der Groen.

Fragment van kaart van 's Gravenhage door Joan Blaeu, ca. 1650. De Mauritstuin (later de Hof van Albemarle) is omkaderd. [WC]

Mauritstuin

Uitsnede van satelietbeeld van Den Haag anno 2019, de voormalige Hof van Albemarle is opgenomen in het profiel van de Hofweg en niet meer herkenbaar in de stad. [GM]

Contouren
vroegere Mauritstuin

Driedubbele bomenrij onderscheidt de voormalige Hof van Albemarle van het Buitenhof (boven) en de Hofplaasts (onder). [GM]

7. VOORMALIGE SUIPOORT EN HOFPOORT

Ontstaan

De Spuiport is gebouwd in de veertiende eeuw en vormde de logistieke entree tot het grafelijk hof. Hier werden goederen via het Spui aangevoerd. De Hofpoort lag daarachter en verbond de keukens op het Binnenhof met de boomgaarden ten zuiden daarvan. De route over land van het Spui naar het Cokenplein verliep als volgt: een ophaalbrug over de eerste gracht, gevolgd door de Spuiport, de boomgaard en keukentuinen, vervolgens weer een brug over een gracht, de Hofpoort en tenslotte de keukens.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Gedurende vier eeuwen vormden de twee poorten de entree voor het aanleveren en afvoeren van goederen en producten. Langzamerhand raakte de tussenliggende strook bebouwd en ontstond er een klein plaatsje tussen de twee poorten, de voorganger van de huidige Hofplaats. De buitenste gracht werd gedempt in 1862, de Spuiport werd een jaar daarvoor al afgebroken, maar was inmiddels al steeds meer opgenomen in de bebouwing. De Hofpoort werd met de bouw van de Tweede Kamer in 1992 uitgebreid met een glazen gang die zicht biedt op het interieur van de Schepelhal. De contouren van de vroegere Spuiport zijn teruggebracht in het stratenpatroon. De kleine ruimte tussen deze contouren en de Hofpoort ten opzichte van de uitgestrekte Hofplaats geeft een indruk van de fijnmazigheid en kleinschaligheid van de vroegere 'achterkant' van het hof.

Toegankelijkheid/gebruik

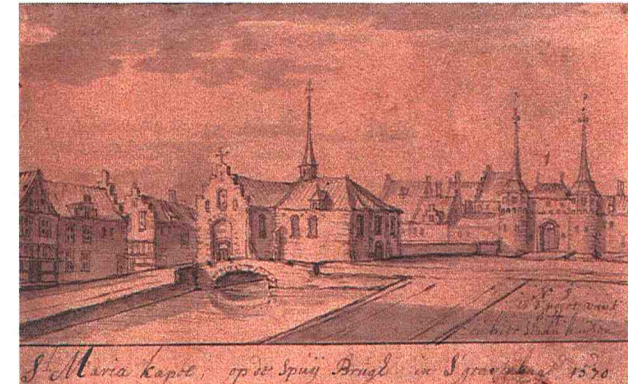
Deze zijde van het Binnenhof ontstond als logistieke entree, maar werd steeds meer opgenomen in de dichtbebouwde, fijnmazige bebouwing, totdat de stad bijna onmerkbaar overging in de zuidzijde van het Binnenhof. Tegenwoordig vormt de Hofpoort een van de drie, voor iedereen toegankelijke entrees tot het politieke hof. De toenemende toegankelijkheid van het Binnenhof en de politiek wordt hier symbolisch voortgezet. Vanaf de Hofpoort kan men ongehinderd het interieur van het Tweede Kamercomplex inkijken.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De versmalling en articulatie van de overgang tussen stad (Hofplaats) en Binnenhof, versterkt door het principe van de glazen doorgang waarmee men de vroegere gracht (nu Schepelhal) oversteekt, markeert de overgang;
- De aangelegde contouren van de vroegere Spuiport in het plaveisel die de ruimtelijke ontwikkelingen van de afgelopen twee eeuwen (namelijk van fijnmazig stukje stad naar wijds plein) zichtbaar maken;

Mariakapel op de Spuibrug, met rechts de Spuiport die leidde naar de Hofpoort, 1570 [HGA]

Waardering

Ensemblewaarden

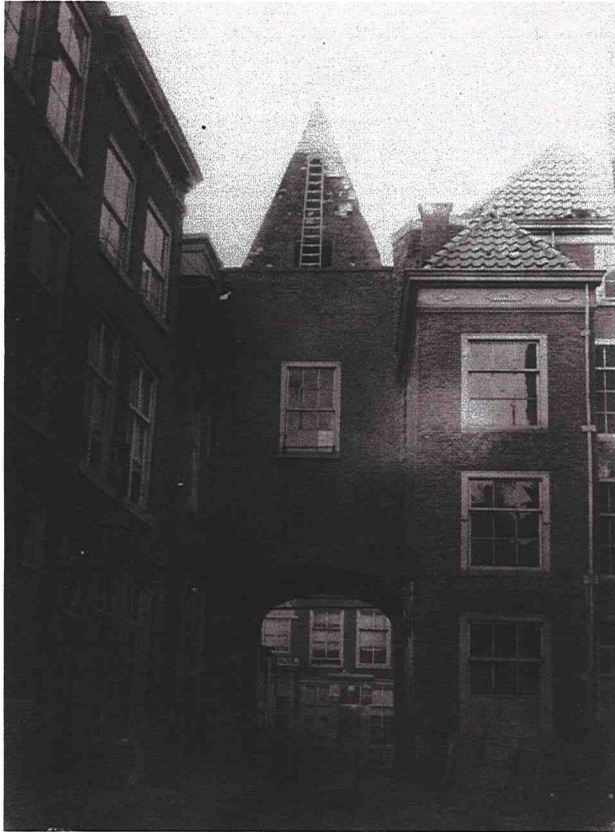
- De voormalige Spuiport en Hofpoort zijn van waarde als een van de drie entree routes tot het Binnenhof, waarvan deze entree historisch de meest logistieke en minst representatieve vormde.
- De (contouren van de) voormalige Spuiport en de Hofpoort zijn van waarde als entree-ensemble en illustreren de kleinschaligheid van het stedelijk weefsel aan deze zijde van het Binnenhof, ten opzichte van de weidser opgezette pleinen en bebouwing aan de Vijver-, Buitenhof- en Pleinzijdes.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

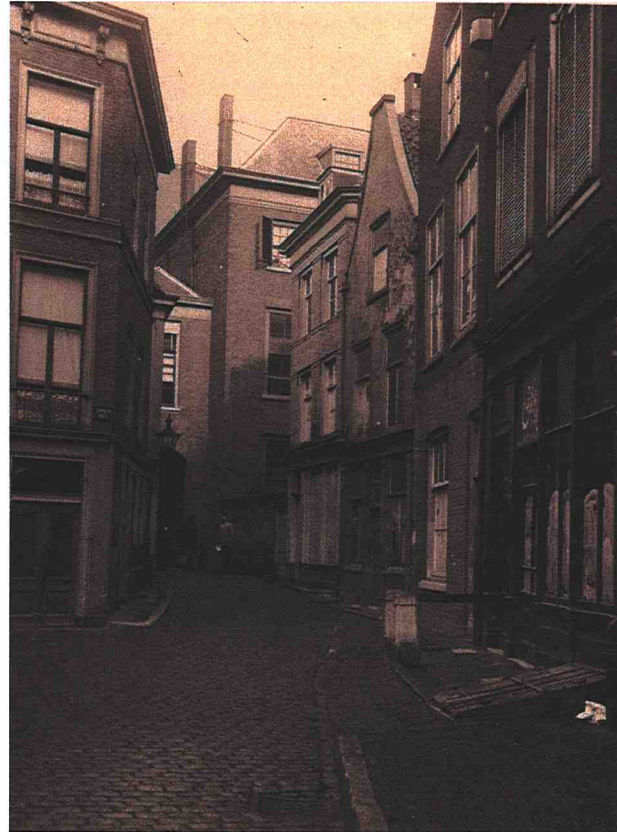
- Deze dubbele entree tot het Binnenhof is van waarde als vroegere logistieke entree en functionele tegenhanger van de meer representatieve Stadhouderspoort en Grenadierspoort.

De Spuiport net voor deze werd afgebroken, 1861. [HGA]

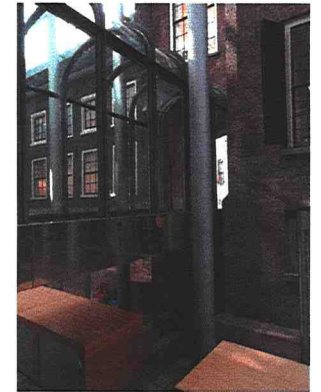
De Hofpoort, ca. 1900. [HGA]

Nieuwe doorgang door Schepelhal naar Hofpoort. [SHM, 2-10-2018]

Op de voorgrond de contouren van de Spuiport, rechts daarachter de doorgang naar de nu verstopte Hofpoort. [SHM, 2-10-2018]

8. HOFPLAATS

Ontstaan

Eeuwenlang bestond dit deel van de stad uit smalle straten, stegen en grachten, de logistieke entree van het Binnenhof. Op vroegzeventiende-eeuwse kaarten is reeds een plaatsje te herkennen op de plek van de huidige Hofplaats. Dit plaatsje is niet meer dan een verbreding van de steeg tussen de Hofpoort (ook wel Cokenpoort genoemd) en de Spui poort. De straat tussen deze poorten (de Hofstraat) en de verbinding met het Buitenhof (Hofcingel) waren de grenzen van het politieke complex. De Hofplaats zoals wij deze vandaag kennen is stapsgewijs vanaf 1913 ontstaan.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In 1861 werd de Spui poort afgebroken (zie A op illustratie rechts), waarmee de kenmerkende sequentie van poorten, die de overgang van stad naar politiek centrum markeerde, deels verdween. Drie momenten zijn verder bepalend geweest voor de indeling en vormgeving van de Hofplaats:

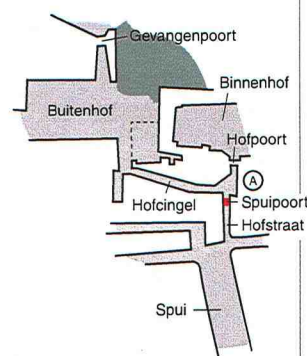
1. De aanleg van de Hofweg

In 1909 stemde de gemeenteraad in met de aanleg van een nieuwe verkeersweg tussen de Kneuterdijk en het Spui. De Hofweg werd, naar de plannen van H.P. Berlage, in 1925 voltooid vanwege geruzie over de situatie ter hoogte van de Hofvijver. Ondertussen was het deel van de Hofweg ter hoogte van de huidige Hofplaats al voltooid. Een gedeelte van de bebouwing op de plek van de huidige Hofplaats was daarvoor gesloopt (C), maar de structuur van

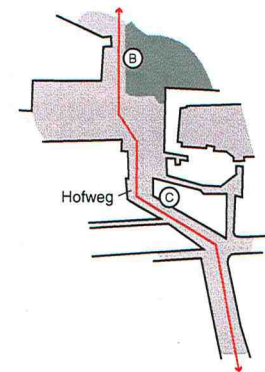
Schematische weergave van de stapsgewijze ontwikkeling van de Hofweg en het ontstaan van de Hofplaats, 1900-1992.

ca. 1900

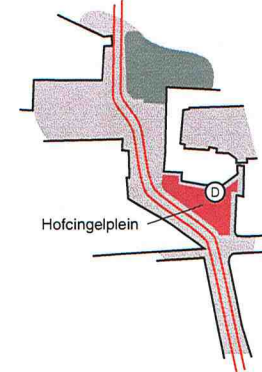
Spui poort was reeds afgebroken in 1861

1925

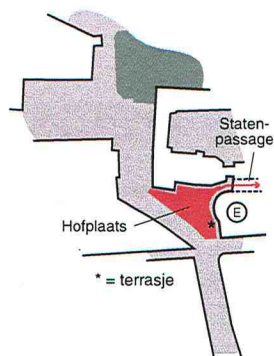
Verbindingsweg tussen Spui en de Plaats, deel van de bebouwing aan de Hofcingel (C) en aan de Vijverdam (B) afgebroken.

1939

Verbreiding van de Hofweg, verdere sloop van bebouwing aan Hofcingel en Hofstraat, er ontstaat een groot plein (D) dat wordt ingericht als parkeerplaats.

1992

Met bouw van de Tweede Kamer (E) krijgt het Hofcingelplein een nieuwe inrichting en een nieuwe naam: de Hofplaats.
* = terrasje

en bebouwing aan de Hofcingel en de Hofstraat bleven grotendeels behouden. Berlage projecteerde publieke en (bestaande) particuliere bebouwing aan de noordoostzijde van de nieuwe weg, waaronder een nieuw gebouw voor het Departement van Waterstaat (zie ontwerpplattegrond uit 1912). Laatstgenoemd gebouw werd nooit gerealiseerd, want ondertussen had men een andere bestemming gevonden voor deze plotseling prominente plaats. Tot dan toe was deze hoek – de achterzijde van het voormalig paleis van Willem V – schuil gegaan achter stadse gebouwen, maar nu

de Hofweg zo'n belangrijk aanrijroute was geworden kon deze rommelige hoek worden gebruikt voor een langgekoesterd nieuw parlamentsgebouw. Terwijl er een prijsvraag werd uitgeschreven werd het gat tijdelijk gevuld met dependances en magazijnen, onder andere van de firma Gerzon. Van het democratiepaleis zou het mede vanwege de kostbaarheid van een dergelijk project niet komen, de tijdelijke gebouwen bleven staan tot de verbreding van de Hofweg van 1936-1939.

- ↓ Berlage projecteert op de plek van de huidige Hofplaats "nieuwe bouwblokken". Plan tot uitbreiding van 's-Gravenhage, H.P. Berlage, 1908. [WC]
- ↓↓ De Hofweg, (rood gekleurd), met daaraan geprojecteerd een nieuw gebouw voor het Departement van Waterstaat (rood omrand), tekening uit 1912 [NA]

ONTSTAANFASE 1: AANLEG VERBINDINGSWEG

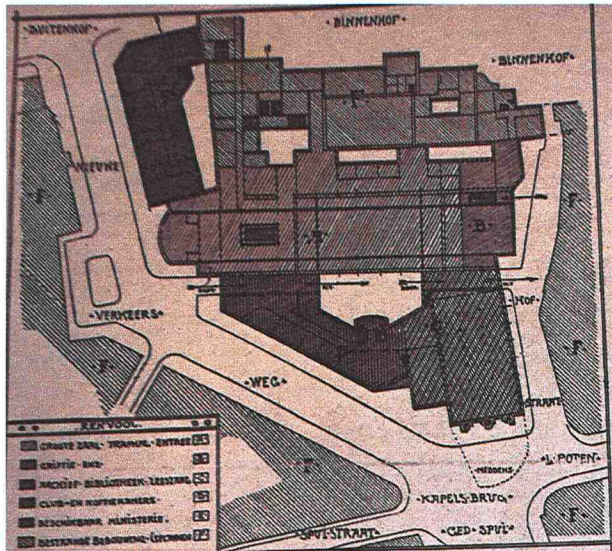

- ↓ Het Spui richting het noorden, met rechts de Hofstraat naar de Hofpoort en rechtsaf de Lange Poten. De bebouwing in het midden wordt later gesloopt om plaats te maken voor de nieuwe Hofweg. Foto uit 1910 [HGA]

- ↓ De situatie twintig jaar later, met links de afbuiging van de Hofweg naar het Buitenhof en de tijdelijke bebouwing, rechts de Hofstraat en rechtsaf de Lange Poten. Foto uit 1930. [HGA]
- ↓↓ In 1933 staat de tijdelijke bebouwing, waaronder het noodgebouw van de firma Gerzon, er nog steeds. Daarachter zijn de ontbloten achterkanten van de gebouwen aan de Hofstraat zichtbaar. [HGA]

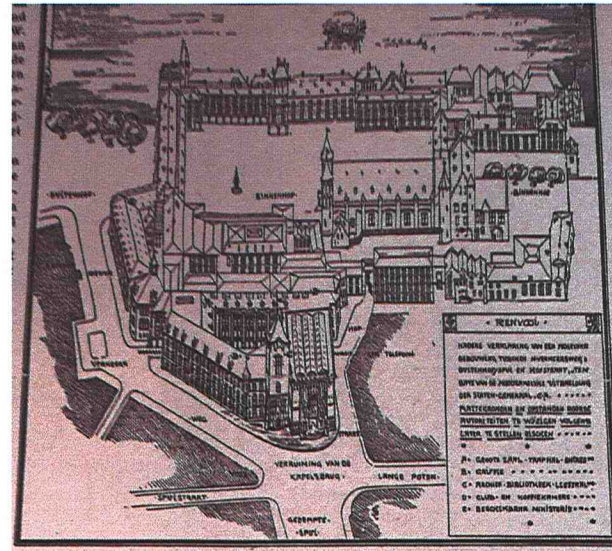
↓

Door de doorbraak van de Hofweg ontstaat de mogelijkheid om ook aan de zuidzijde het hof uit te breiden met een representatieve gevel. Een interessante mogelijkheid voor de Tweede Kamer, die al jaren kampt met ruimtegebrek. Verfraaiingscommissie 1910.

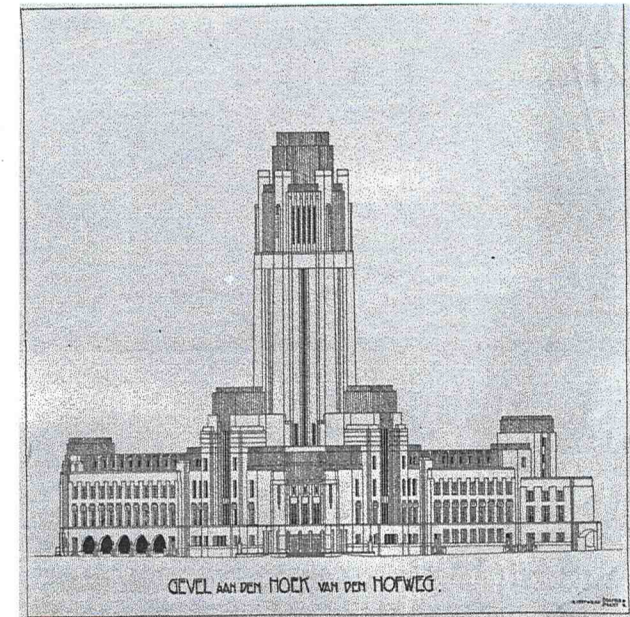
↓

Verfraaiingscommissie 1910.

↓

Prijsvraagontwerp Tweede Kamer van Bremer en Prent (bureau Knuttel), 1920 [NA]

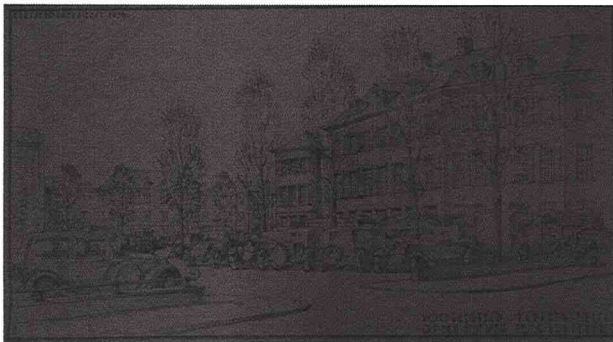
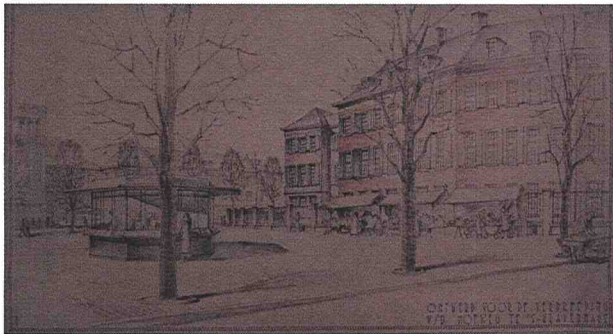
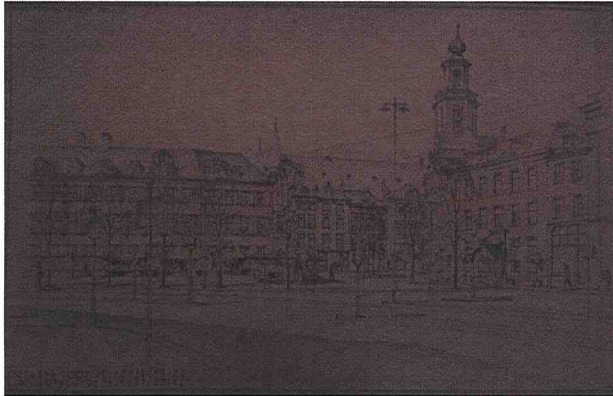

↓ Drie inrichtingsmogelijkheden: een ondergrondse parkeerplaats en op het maaiveld een knooppunt voor het openbaar vervoer (boven), een marktplaats met een achthoekige kiosk centraal op het plein en een bovengrondse parkeerplaats. 1936. [NA]

↓ Parkeren aan de Hofweg op de plek van de huidige Hofplaats. Het gebouw met de witte gevel huisde het oude hotel-restaurant House of Lords (voorheen: De Gouden Leeuw), links daarvan de gemeentelijke telefooncentrale, 1956. [HGA]

↓↓ Ca. 1956. [HGA]

ONTSTAANSFASE 2: DRIE INVULLINGSMOGELIJKHEDEN VOOR EEN NIEUWE LEEGTE IN HET STEDELIJK WEEFSEL

2. De verbreding van de Hofweg

De druk van het verkeer nam toe. In 1939 werd de verbreding van de Hofweg voltooid, waarbij de (tijdelijke) bebouwing aan de Hofcingel en de Hofstraat verdween. Zo ontstond er een open ruimte op de plek van de huidige Hofplaats (D). De invulling bleek lastig, er waren meerdere mogelijkheden. De ideeën varieerden van een ruim plein met een kiosk waar markten gehouden konden worden, tot een OV-knooppunt of onder- of bovengrondse parkeerplaats (zie het drietal schetsen uit 1936). Uiteindelijk werd gekozen voor een bovengrondse parkeerplaats.

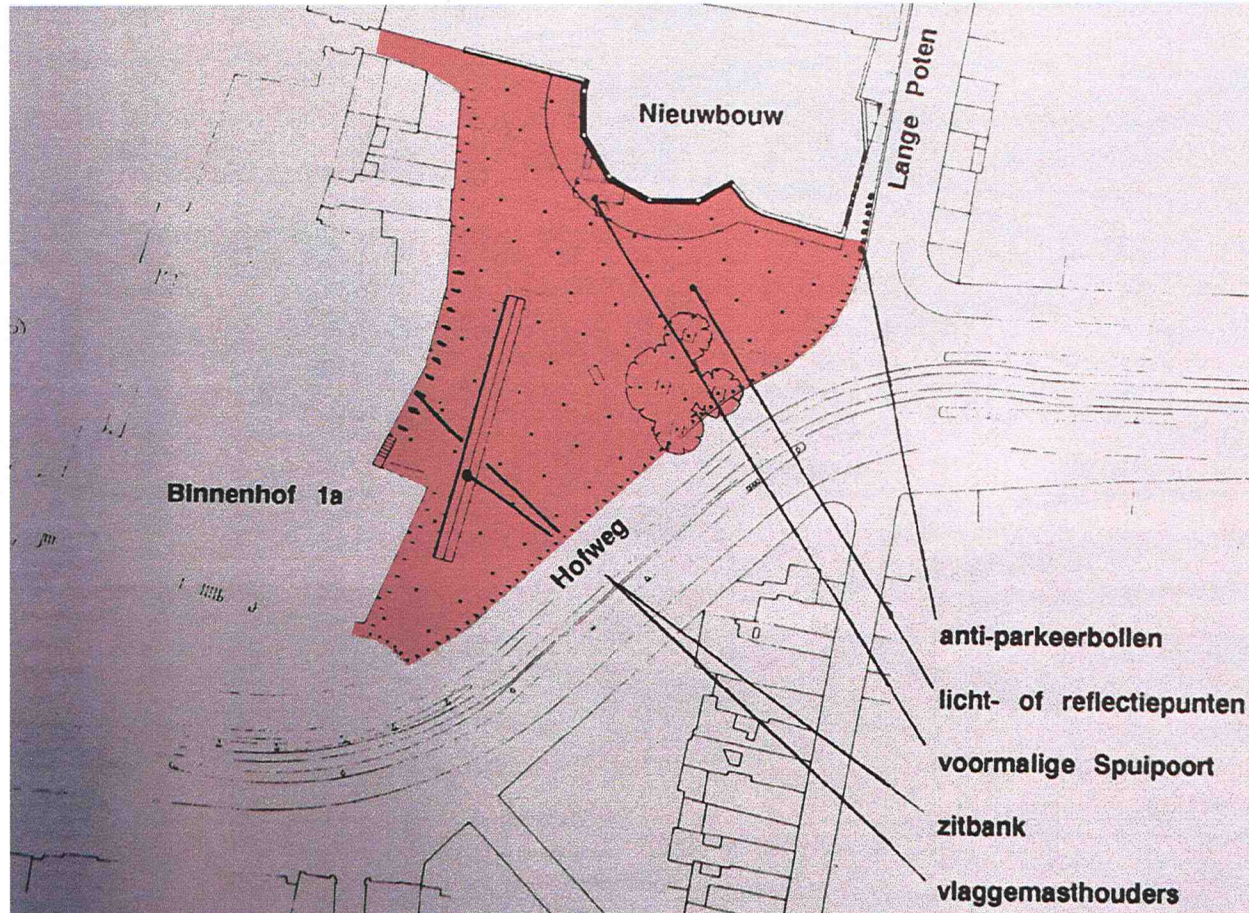
3. Pleinindeling

Decennialang fungeerde de ruimte tussen de Hofpoort en de Hofweg als parkeerterrein. Met het ontwerp voor de nieuwe Tweede Kamer van De Bruijn (E) zou de Hofplaats onbebouwd blijven en als een belangrijk entreeplein in het ontwerp geïntegreerd. De Bruijn ontwierp samen met Bart Brands van de gemeente Den Haag de inrichting van het plein, dat de Gemeenteraad begin jaren 90 omdoopte tot Hofplaats. Een door de regering aangeboden monument, vervaardigd door de Griekse kunstenaar Jannis Kounellis, symboliseerde 'het menselijke aspect van de democratie', maar wegens weerstand van verschillende partijen werd dit niet geplaatst. De Bruijn ontwierp een vervangend kunstwerk: een 45-meter lange, granieten bank met daarin gebeiteld artikel 1 van de Grondwet. De Hofplaats werd verder bescheiden ingericht.

In het plan van Berlage is deze zone nooit bedoeld als buitenruimte, maar als monumentale stedelijke wand. Enkele jaren later, in 1920, werd deze plek zelfs uiterst

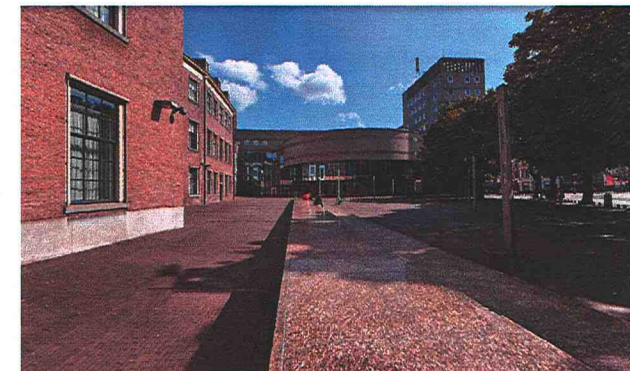
- ↓ Buitenruimteontwerp Hofcingsplein (Hofplaats), door Bart Brands
(gemeente Den Haag en De Bruijn. [HNI BRUI 406])

ONTSTAANSFASE 3: DE NIEUWE INRICHTING VAN DE HOFPLAATS

- ↓ Terras op de Hofplaats, foto van Dienst Stedelijke Ontwikkeling
(Bart Mellink, 1992. [HGA])
 ↓↓ Beoogde doorgang via de Statenpassage naar het Plein. [GM]
 ↓↓↓ Hofplaats met de Grondwetbank, 2019. [GM]

ONTSTAANSFASE 3: DE NIEUWE INRICHTING VAN DE HOFPLAATS

geschikt geacht als de locatie voor een groots nieuw parlamentsgebouw, dat zou oprijzen op de kop van het gedempte Spui. De Hofplaats ontstond als open ruimte pas bij de verbreding van de Hofweg in 1939 en toen al wisten men niet goed wat te doen met deze lege hoek. De nieuwe buitenruimte bleef achter als uitsluitend functionele ruimte. Een succesvolle, contextgevoelige invulling is er ook na de bouw van de Tweede Kamer niet gekomen.

Toegankelijkheid/gebruik

Een belangrijk onderdeel van de plannen voor het nieuwe Tweede Kamercomplex was de fysieke connectie met het Plein via de Statenpassage. De doorgang is nooit tot stand gekomen in verband met veranderende politiek en veiligheid. Enige tijd bevond zich een terrasje op de Hofplaats, maar tegenwoordig wordt het een keer per week gebruikt als marktplaats, als doorgangruimte via de Hofpoort en als opstelplaats voor perswagens.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De nabijheid van het politieke bedrijf, voelbaar aanwezig achter de glazen puien en halfronde uitstulping van de nieuwbouw van de Tweede Kamer;
- De rij van kastanjabomen die de Hofplaats als verblijfsruimte afschermt van de Hofweg als verkeersruimte. Waarschijnlijk onbedoeld wordt hiermee het door Berlage gezochte effect van de doorlopende wand in een zachtere vorm aangebracht;
- De contouren van de afgebroken Spuiport die in het stratenpatroon zijn teruggebracht.

Ruimtelijke knelpunten

- De beoogde maar niet gerealiseerde verbinding met het nieuwe Tweede Kamercomplex en de bescheiden

inrichting van de buitenruimte hebben niet geleid tot een kwalitatieve en aantrekkelijke invulling van de Hofplaats.

- Het zuidelijke front van het Binnenhof gaat – gezien vanaf het Spui – verborgen achter de kastanjabomen, waardoor het politieke complex vanaf deze richting onherkenbaar is.
- De Hofplaats manifesteert zichzelf niet als plein aan een van de drie entrees tot het Binnenhof. De Hofpoort ligt verscholen achter een hoek en de voorzetpoort, en de Statenpassage heeft nooit als doorgang gefunctioneerd.
- De inrichting van de Hofplaats is summier en nodigt niet uit tot verblijf. Het plein biedt geen geborgenheid, de inrichting is onduidelijk – de armaturen ogen willekeurig in de open vlakte te zijn geplaatst – en de Grondwetbank biedt niet de mogelijkheid tot ontmoeting of juist terugtrekking. De beperkte relatie met de aangrenzende architectuur (er komen geen hoofdentrees uit op het plein en de meeste ramen zijn geblindeerd) beperken de levendigheid van de plaats. Tenslotte maakt het feit dat de plaats aan twee zijden (op ooghoogte) open is dat de ruimte erg groot aandoet en 'wegwaait' te midden van het verkeer over de Hofweg.

Waardering

Ensemblewaarden

- De Hofplaats is van belang als onderdeel van een van de drie toegangsroutes tot het Binnenhof.
- De ligging van de Hofplaats is van belang als onderdeel van een reeks bijzondere stedelijke ruimtes haaks op de as van de Hofweg (De Kern Bijzonder).

Historische waarden van de inrichting van de openbare

ruimte en de aangrenzende architectuur

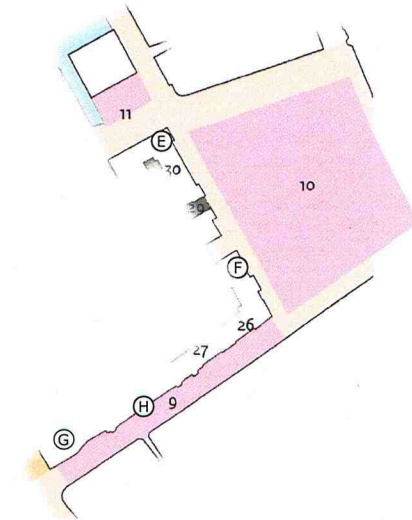
- De Hofplaats is van waarde als voorplein van het Binnenhof en als *beoogd* entreeplein tot het nieuwe Tweede Kamercomplex, en als een van de uiteinde van de nieuw geïntroduceerde stedelijke dwarsas naar het Plein. De huidige inrichting maakt de buitenruimte niet als zodanig leesbaar.
- De Hofplaats is van waarde als symbolische plek waar de democratie (de plenaire zaal) en het volk elkaar ontmoeten, hoewel de beoogde connectie tussen buiten en binnen niet goed erfahrbaar is.
- De kastanjabomen markeren de overgang tussen de Hofplaats en de Hofweg. De Hofplaats was nooit bedoeld als plein, maar als bouwlocatie. Lange tijd heeft hier een kapel op een brug gestaan, aan de kop van het Spui.
- De messingplaten op de plek van de voormalige Spuiport zijn van waarde als herkenningspunt en historische verwijzing – hoewel ruimtelijk nauwelijks beleefbaar, herinneren ze de historische indeling en logistieke functie en zetten de contouren de vroegere kleinschaligheid en fijnmazigheid van dit deel van de stad tegenover de weidsheid van de tegenwoordige Hofplaats.
- De overige inrichtingselementen van de Hofplaats (het meubilair, de bestrating en de verlichting) zijn in waarde ondergeschikt aan de noodzaak deze buitenruimte tot aangename verblijfsruimte en voorplein te maken.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De buitenruimtes ten zuiden van de Grafelijke Zalen zijn van belang als voormalige logistieke zijde. Over de Hofplaats werden goederen en handelswaar via het Spui en de Hofpoort aangevoerd.

Cluster III: Zuidoostzijde

Buitenruimtes

- 9. Lange Poten
- 10. Plein
- 11. Voorplein Grenadierspoort en Mauritshuis

Aangrenzende gebouwen

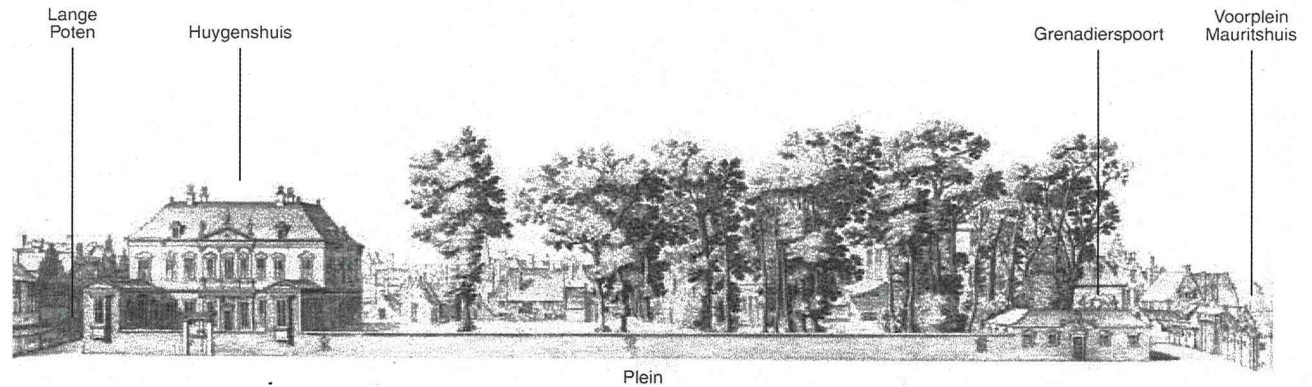
- E. Voormalig Ministerie van Koloniën
(nu: Tweede Kamer)
- F. Voormalig Ministerie van Justitie
(nu: Tweede Kamer)
- G. Tweede Kamer
- H. Voormalig Hotel Central
(nu: Tweede Kamer)

III. DE ZUIDOOSTZIJDE

Het Plein, de Lange Poten en het voorplein van het Mauritshuis vormen de entree aan de oost- en zuidzijde van het Binnenhof. In twee fasen is deze zijde van het Binnenhof van moestuin tot monumentale buitenruimte geworden. Eerst door de visie van Frederik Hendrik, die stukken grond verkocht aan voornamelijk vrienden en de vroegere boomgaarden liet ombouwen tot chique parkplein. Later, rond 1860, door rijksbouwmeester Willem Nicolaas Rose, die enorme ministerie- en raadsgebouwen tekende aan de randen van het Plein. Langs de Lange Poten kwam een minstens zo groot hotel, maar de bebouwing aan de zuidzijde van deze smalle straat bleef opvallend stads.

Westzijde van het Plein, tekening waarschijnlijk door Pieter Post, 1637. [HGA]

9. LANGE POTEN

Ontstaan

De Lange Poten ontstond in de grafelijke tijd als pad buiten de muren van het hof tussen het Spui en het Haagse Bos. De naam verwijst naar de bomen die werden gepoot aan beide zijden van de weg. Rond 1520 lieten de stadhouders nieuwe boomgaarden en tuinen aanleggen. Vanaf de zeventiende eeuw vormde de straat een bedrijvige winkel- en ambachtsas.

Belangrijke ruimtelijke ingrepen

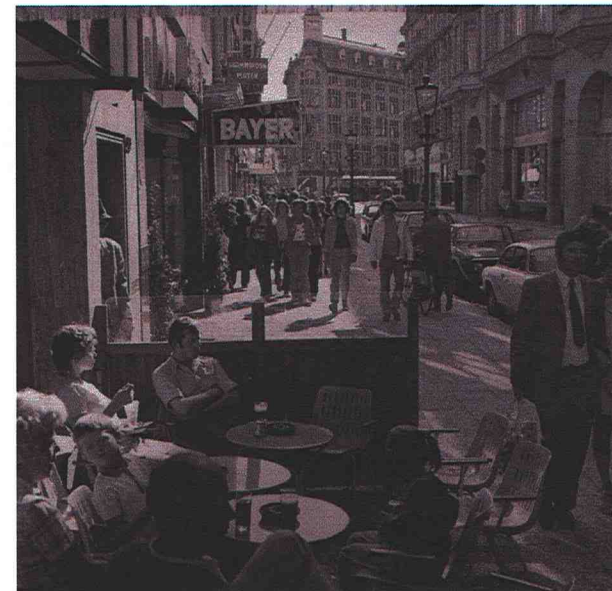
Waar de Lange Poten ontstond als groen pad langs de boomgaarden en moestuinen van het grafelijk hof, dijde het bestuurscentrum langzamerhand uit richting het zuidoosten. Uiteindelijk vormde de Lange Poten de zuidelijke grens, wat nog steeds zichtbaar is in het contrast tussen de monumentale gevels aan de ene kant en de relatieve kleine winkelpanden daar tegenover. Het eerste grootse gebaar dat aan de Poten werd gemaakt was het Huygenshuis, waarvoor de grond door prins Frederik Hendrik was geschonken aan zijn secretaris Constantijn Huygens. In de jaren 1870 werd het huis en het daarachter gelegen Hotel van Brunswijk vervangen door het nieuwe Departement van Justitie. In ca. 1880 werd meer richting het Spui het Grand Hotel Central in neorenaissancistische stijl opgetrokken. Deze werd halverwege de twintigste eeuw verbouwd en zou uiteindelijk, net als het Justitiegebouw, rond 1990 onderdeel worden van het Tweede Kamercomplex. Op de hoek van de Hofplaats en Lange Poten verrees op hetzelfde moment de toren van Nieuwspoor, waarmee aan de Lange Poten één van de drie entrees tot het Tweede Kamercomplex kwam te liggen. Tegenwoordig is het klassieke straatprofiel (stoep – rijbaan – stoep) vervangen door het vlakke profiel van een winkelstraat.

Lange Poten, ca. 1890, met links Hotel Central [HGA]
Nieuwspoor aan de Lange Poten, 1993. [HGA]

Terras aan de Lange Poten, 1971. [HGA]
Lange Poten, de politiek is verstopst achter historische gevels.

Toegankelijkheid/gebruik

Lange Poten vormt een belangrijke winkelstraat en doorgangsroute tussen de Herengracht en de Spuistraat, tussen het Centraal Station en het Haagse stadscentrum. De politiek van het Binnenhof gaat hier grotendeels verborgen achter de hoge en relatief ontoegankelijke gevels van het voormalige Hotel Central, het Justitiegebouw en Nieuwspoort.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De ontmoeting tussens stadse en politieke functies, verbeeld door de smalle winkelgevels aan de ene kant en de brede, monumentale gevels aan de andere kant. Met de bouw van het Ministerie van Justitie, maar vooral met de bouw van de Tweede Kamer en de overname van Hotel Central keerde het gesloten en naar binnengekeerde Binnenhof naar buiten en kreeg de politiek een representatieve gevel aan deze zijde van het hof;
- De ligging in de stad als belangrijke verbindingsweg tussen hof en Haagse Bos, politiek en vrije tijd, stad en stationsgebied;
- Het karakteristieke smalle, hoge profiel van de straat.

Ruimtelijke knelpunten

- De onzichtbaarheid het politieke bedrijf aan deze kant van het Binnenhofcomplex. Vanwege de hoge en/of geblindeerde ramen is het niet duidelijk dat enkele meters verderop de Tweede Kamerleden werken en vergaderen.

Waardering

Ensemblewaarden

- De Lange Poten vormt de nieuwe zuidelijke grens van het Binnenhofcomplex en is derhalve van waarde vanwege de ontmoeting en verbinding tussen politiek en stad, verbeeld door de winkels en smalle gevels aan de ene zijde van de straat, en de drie kolossen (Nieuwspoort, Hotel Central en voormalig Ministerie van Justitie) aan de andere zijde. De ene zijde is open en toegankelijk, de andere juist meer gesloten en naar binnen gekeerd.
- De straat is van waarde als historisch belangrijke verbindingroute tussen het Haagse Bos en het stationsgebied in het oosten en het stadscentrum in het westen.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- Het smalle profiel van de straat met de in verhouding hoge wanden van de aangrenzende gebouwen is historisch van waarde. Deze wanden worden ter plekke van het Plein doorgezet in een bomerrij, waardoor de Lange Poten ook langs het Plein een straat blijft.

10. PLEIN

Ontstaan

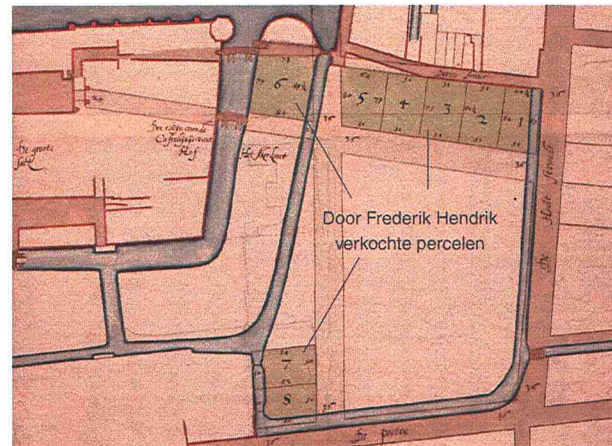
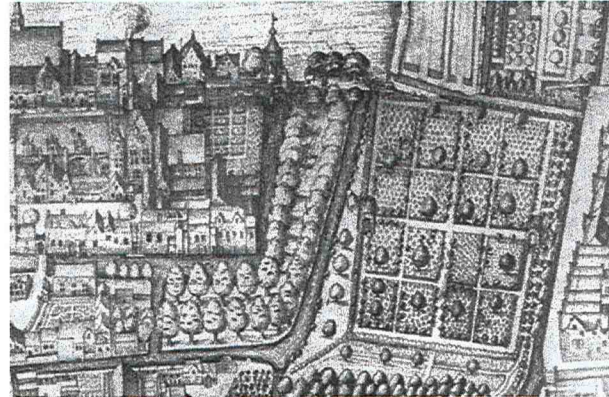
In de grafelijke tijd fungeerde het huidige Plein als binnen de muren gelegen moestuin en boomgaard van het hof. Een formele verbinding met het Binnenhof bestond nog niet, het Plein was de achtertuin die over smalle privébruggen bereikbaar was vanuit de grafelijke residentie.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

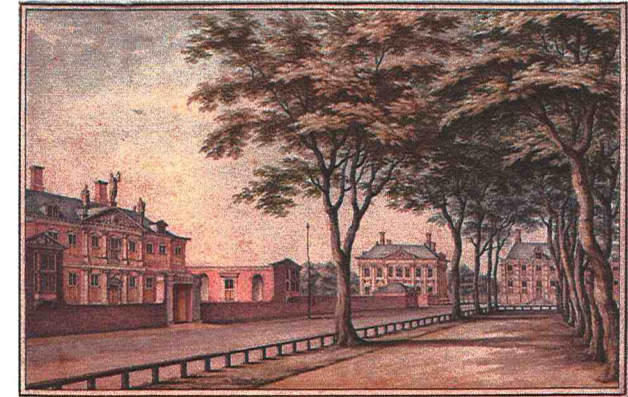
In 1517 werden nieuwe boomgaarden en rozentuinen gepland en werd de tuin omgedoopt tot Stadhoudertuin. In ca. 1630 werd het Plein onderdeel van de stad toen Frederik Hendrik een aantal aan de open ruimte grenzende percelen verkocht en er luxe stadshuizen verrezen, waarvan het Huygenshuis en het Mauritshuis, beide met grote tuinen, de meest prominente waren. Zo verdween het Binnenhof achter de chique woongevels. Het Plein werd ingericht als deftig stadsplein met twee kruisende diagonalen, wellicht naar Parijs' model. In 1635 werd het Plein beplant met lindebomen (Calkoen, 1903). Stadsbesturen waren er als de kippen bij om hun logementen aan het Plein te bouwen, zoals het Logement van Amsterdam. In 1618 hadden zij al een pand gekocht aan de Houtstraat, dat door de plannen van Frederik Hendrik aan het Plein kwam te liggen (op de hoek met de huidige Lange Houtstraat). In 1737 bouwde Amsterdam hier een nieuw monumentaal gebouw.

In 1876 moest het Huygenshuis wijken voor een drietal nieuwe gebouwen. Naar stedenbouwkundig ontwerp van rijksbouwmeester W.N. Rose verrees hier een nieuw front, bestaande uit het Ministerie van Justitie (C.H. Peters), de Hoge Raad en het Ministerie van Koloniën. Het Plein was ondertussen al een stuk kaler geworden en vormde een door bomenrijen omkaderde vlakte in de stad, met in het midden een standbeeld van Willem van Oranje. In ca. 1980

- ↓ De moestuin van het grafelijk hof op de locatie van het huidige Plein. Fragment van een kaart van Den Haag door Cornelis Bos en Jurifaes Jacobsz, 1616. [WC]
- ↓ Kaart waarin een aantal percelen worden aangegeven voor verkoop. Op de percelen links (in het groen aangegeven) worden het Huygenshuis en het Mauritshuis gebouwd, ca. 1630 [NA]

- ↓ Groene aanleg van het Plein met links het Huygenshuis, daarnaast de muren van de bijbehorende tuin en vervolgens het Mauritshuis, J. van Call, 1690. [HGA]
- ↓↓ Het Huygenshuis in 1875, net voordat het zou worden afgebroken. [HGA]

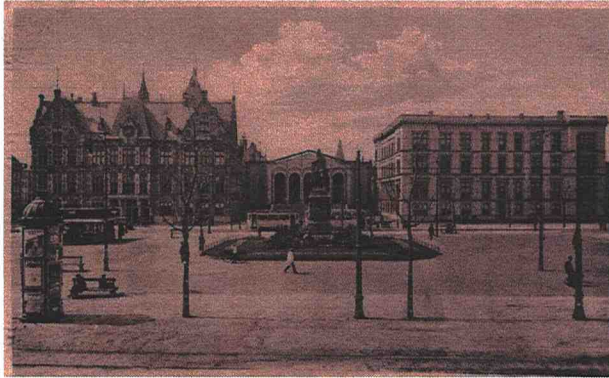
moest dit beeld tijdelijk wijken voor de aanleg van een grote parkeergarage. De laatste grote ingreep was de bouw van de Tweede Kamer. De Hoge Raad werd vervangen door een nieuwe entreepartij pal aan het Plein, met aan weerszijden een smalle inham waardoor de zijgevels van de ministeries van Koloniën en Justitie voor een deel vrij bleven.

Toegankelijkheid/gebruik

Tegenwoordig functioneert het Plein vooral als horecaplein. Bij de entree van de Tweede Kamer vinden geregeld kleinschalige demonstraties plaats. Het Plein vormt als open stedelijke ruimte de ruimtelijke tegenhanger van de Hofplaats en het Buitenhof aan de westzijde van het Binnenhof, maar is wat verkeer betreft minder druk.

Het opvallend kale Plein met op daarachter het nieuwe oostelijke front van het Binnenhof. V.l.n.r. het Ministerie van Justitie, de Hoge Raad en het Ministerie van Koloniën. In het midden van het Plein het standbeeld van Willem van Oranje, foto H.S. Speelman, ca. 1910. [HGA]

Het voorplein van de Hoge Raad, gelegen tussen het Ministerie van Justitie en van Koloniën. De teruglegging is naar ontwerp van rijksbouwmeester W.H. Rose, het gebouw werd gronding verbouwd door Rijksbouwmeester Cees Bremer van 1936-1939, foto 'JosPé', ca. 1955. [HGA]

Het Plein als markt- en parkeerplaats, met rechts het nieuwe entreepoortaal van de Tweede Kamer, 1991. [HGA]

Ruimtelijke kwaliteiten:

- De ontmoeting tussens het stadsleven en het politieke bedrijf. Met de bouw van de Hoge Raad en de Ministeries van Justitie en Koloniën maakte Rose een belangrijke sprong over de Hofbeek en keerde het gesloten en naar binnengekeerde Binnenhof zich naar buiten en kreeg de politiek een representatieve gevel aan deze zijde van het hof;
- Sinds Frederik Hendrik in ca. 1630 het Plein vrijgaf voor de aanleg van een open en groen plein vormt deze buitenruimte een aangename open plek in de dichtbebouwde stad;
- De karakteristieke bomenrijen aan alle zijden van het Plein die de gevels half maskeren, de statigheid benadrukken en zorgen voor ruimtelijke eenheid in de gelaagde wanden van het Plein.
- Het Plein als stillere en langzamere tegenhanger van de Hofplaats en het Buitenhof aan de westzijde van het Binnenhof. Snel verkeer is hier beperkt tot dienstauto's en de entree van de parkeergarage aan de noordzijde.

Ruimtelijke knelpunten

- Het Plein, een welkome verbreding in het stedelijk weefsel, gaat verborgen achter de dikke rand terrassen en paviljoens. Dit uit zich vooral aan de kant van de Korte Poten, vanaf waar het Plein amper zichtbaar is.

Waardering

Ensemblewaarden

- Het Plein is van waarde als open, stedelijke ruimte aan de oostelijke entree van het Binnenhof, een plek waar het naar binnengekeerde hof zich aan de stad presenteert en waar stad en politiek elkaar ontmoeten.
- Het Plein is van waarde als ene uiteinde van de sequentie van ruimtes vanaf de Grote Kerk, via de Stadhouderspoort, het Binnenhof en de Grenadierspoort naar het Plein. Laatstgenoemde vormde hierin de derde historische kern, namelijk van de gegoede burgerij, die tegen de stadhouders en politici op het Binnenhof aanschurkte.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- Het Plein is (historisch) van waarde als bijzondere groene ruimte in de stad – eerst als grote moestuin en boomgaard, later als openbaar en groen plein.
- Het Plein en de aangrenzende representatieve gevels (met name het Mauritshuis, het Justitiegebouw, het voormalige Ministerie van Koloniën, Sociëteit De Witte, het Logement van Amsterdam en het Logement van Rotterdam) zijn van waarde als herinnering aan het Plein als representatieve stedelijke ruimte, eerst in opdracht van Frederik Hendrik en ruim twee eeuwen later naar de visie van rijksbouwmeester Rose.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- Het Plein is historisch van waarde als productieve moestuin van het grafelijk hof, een thema dat tegenwoordig weer in de belangstelling staat.

11. VOORPLEIN GRENADIERSPOORT EN MAURITSHUIS

Ontstaan

In opdracht van Frederik Hendrik werd in ca. 1630 een poort gebouwd die het Binnenhof een representatieve voordeur gaf aan wat oorspronkelijk de achtertuin van de grafelijke residentie was: het nieuwe Plein ter plaatse van de voormalige hofmoestuin. Frederik Hendrik verkocht delen van deze tuin aan belangrijke familieleden en vrienden. Zo kon graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen, gouverneur in Brazilië, pal naast het hof zijn eigen stadspaleis bouwen. Architect Jacob van Campen ontwierp samen met hofarchitect Pieter Post het classistische Mauritshuis, met een voorplein dat met een hoge muur was afgescheiden van de nieuwe doorgangsroute naar het Binnenhof. Het voorplein was ondergronds verbonden met de Mauritstuinen aan de andere zijde van het toegangsstraatje tot de Grenadierspoort.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

De buitenste gracht van het Binnenhof was aan deze kant al gedempt toen Frederik Hendrik het Plein liet aanleggen. De binnenste gracht verdween met de bouw van de nieuwe ministeries en de Hoge Raad ruim twee eeuwen later (ca. 1860). Rond 1982 is een kort stukje van de gracht weer teruggebracht tussen het Torentje en het Mauritshuis.

Bij de aanleg van de tramlijn in 1880 werd de Grenadierspoort uitgebreid met een voetgangersdoorgang aan de zuidzijde, de doorgang aan de noordkant dateert van veel eerder. Van 2012 tot 2014 werd het Mauritshuis grootschalig verbouwd, waarmee de entreeruimte van het museum verplaatste naar een ruime hal onder het voorplein, bereikbaar via een trappartij aan de westkant van voorplein.

Toegankelijkheid/gebruik

De Grenadierspoort vormt een van de drie publieke entrees tot het Binnenhof en het straatje ernaartoe is derhalve afgezet met veiligheidsmaatregelen. Het voorplein van het Mauritshuis vormt de hoofdentree van het museum en wordt onderscheiden ten opzichte van de openbare ruimte door een traliehekwerk.

Ruimtelijke kwaliteiten

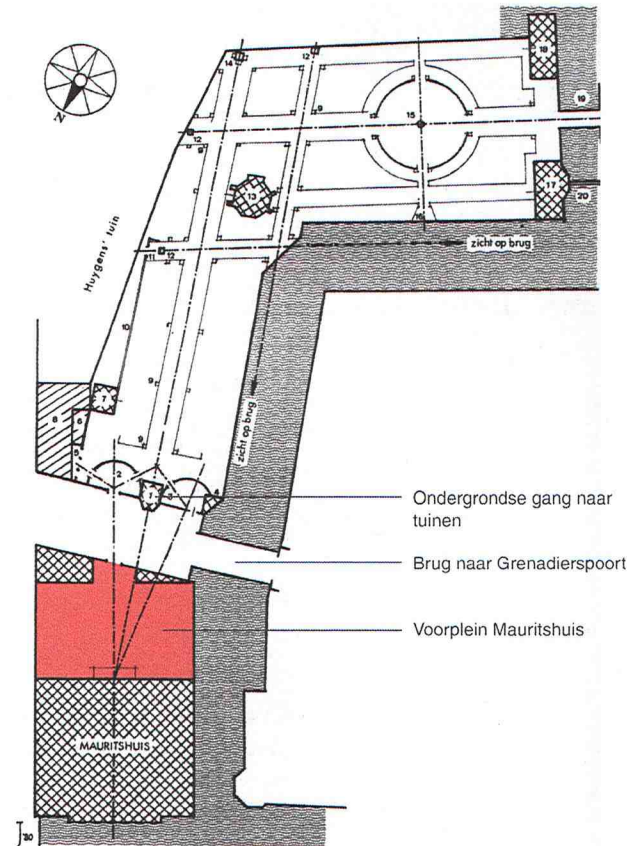
- Met de opening van de Grenadierspoort door Frederik Hendrik kreeg het hof een derde hoofdentree. Ook aan deze zijde kwam de stad nu tot aan de poorten en werd de integratie van het voorheen gesloten hof in het stedelijk weefsel ingeluid. In de buitenruimte voor en onder deze poort blijft de bijzondere ontmoeting en overgang tussen hof en stad voelbaar. Het smalle profiel van het straatje dat leidt naar de poort draagt bij aan de articulatie van deze overgang;
- Het korte stukje gracht dat is teruggebracht tussen het Torentje en het Mauritshuis herstelt de gevoelsmatige oversteek en maakt de loop van de vroegere gracht leesbaar in de stad.

Ruimtelijke knelpunten

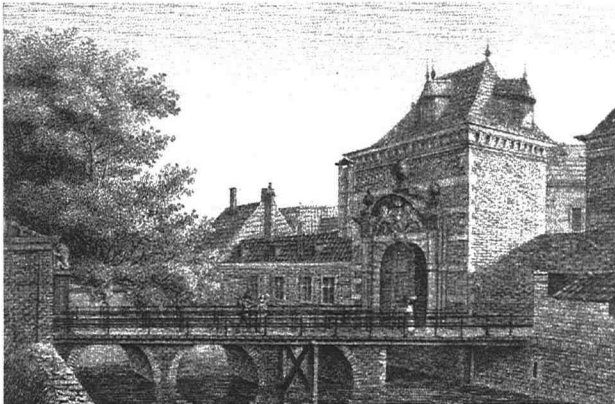
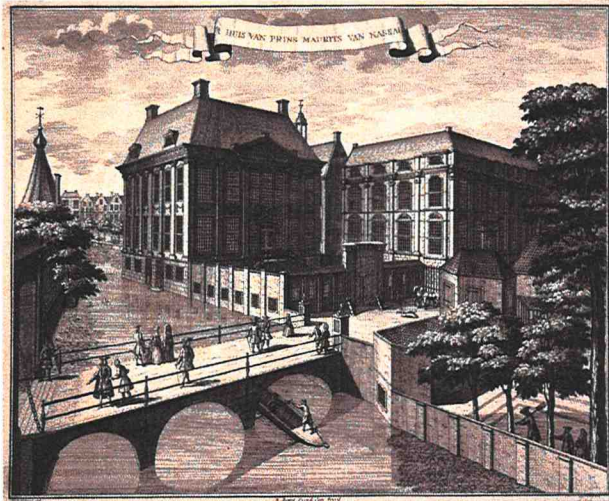
- Vanaf het straatje voor de Grenadierspoort krijgt men de kans om over de as van de voormalige gracht voorbij de gesloten, hoge muren van de politiek te kijken, maar hier wordt een onrepresentatief zicht geboden op de smoezelige buitenruimte achter het voormalige Ministerie van Koloniën (buitenruimte 18).

Het voorplein van het Mauritshuis is visueel verbonden met de tuinen aan de andere kant van het straatje naar de Grenadierspoort, situatie in ca. 1668. [Terwen, 1980, p. 111)

- ↓ Prent van het Mauritshuis met op de voorgrond de brug naar de Grenadierspoort en rechtsonderin de tuinen behorende bij het Mauritshuis. G. van Giessen, 1730. [HGA]
- ↓↓ Grenadierspoort met brug, Otto Howen, 1835. [HGA]

- ↓ De tram door de Grenadierspoort, jaartal onbekend. [Collectie SHM]
- ↓↓ De doorgang naar de Grenadierspoort is met het oog op veiligheid afgezet met pollers. [SHM, 2-10-2018]
- ↓↓↓ Een deel van de voormalige gracht is teruggebracht tussen het Torentje en het Mauritshuis. [SHM, 2-10-2018]

Waardering

Ensemblewaarden

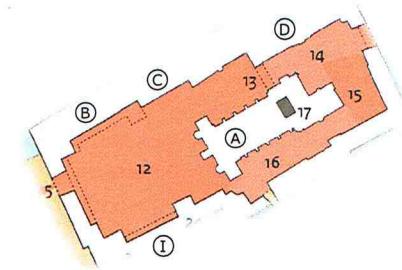
- De Grenadierspoort is van waarde als onderdeel van de sequentie van ruimtes die de doorgang vormt tussen het Plein en het Buitenhof en is als zodanig verankerd in het stedelijk weefsel.
- De Grenadierspoort is van waarde als één van de drie hoofdentrees van het hof. Hier ontmoeten stad en hof elkaar.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- Zowel de Grenadierspoort als (het voorplein van) het Mauritshuis zijn van waarde als herinnering aan Frederik Hendriks grote stap oostwaarts en de openstelling van het gesloten hof in ca. 1630. De Grenadierspoort is van waarde als herinnering aan het moment dat het gesloten stadhouderlijk hof onderdeel werd van het stedelijk weefsel.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- De Grenadierspoort is van waarde als onderdeel van een belangrijke entree- en doorgangsroute;

Buitenruimtes

- 12. Opperhof
- 13. Tussen Opperhof en Middenpoort
- 14. Tussen Middenpoort en Grenadierspoort
- 15. Voormalige tuin
- 16. Voormalig Cokenplein

Aangrenzende gebouwen

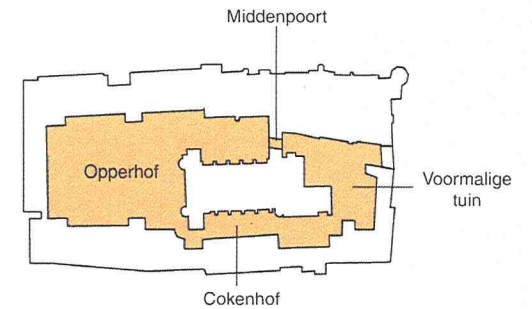
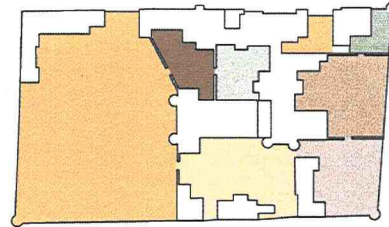
- A. Grafelijke Zalen
- B. Voormalig Stadhoudelijk Kwartier
(nu: Eerste Kamer)
- C. Voormalige Hofkapel
(nu: Eerste Kamer)
- D. Ministerie van Algemene Zaken
- I. Voormalig paleis van Willem V
(nu: Tweede Kamer)

IV. HET BINNENHOF

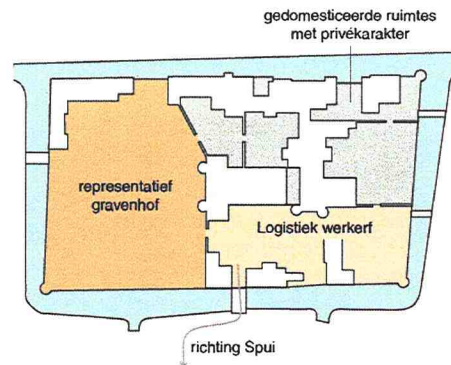
De buitenruimtes rond de Grafelijke Zalen, samen het Binnenhof genaamd, vormen een uiterst bijzonder ensemble waaraan acht eeuwen lang is gesleuteld. In de grafelijke tijd was het hof gecompartmenteerd en bestond het uit een reeks onderling verbonden kleine hoven. Langzamerhand verdwenen de poorten en concentreerde de bebouwing zich in het midden en aan de rand. De materialisatie van dit aaneengeregen hof is tegenwoordig nagenoeg uniform, wat de indruk versterkt dat de Grafelijke Zalen als een soort eiland in de leegte ligt.

De gecompartmenteerde indeling van het grafelijk hof was functioneel onderlegd. De hoven waren onderverdeeld in het representatieve voorhof, de logistieke keukenhoven en de domestieke pleziershoven. Deze functionele verdeling verdween in de loop der eeuwen, al werd de representativiteit van het Opperhof steeds meer versterkt. Over de eeuwen heen reageerden architecten op elkaars interventies en werden nieuwe ingrepen zorgvuldig uitgelijnd ten opzichte van de bestaande situatie.

(De)compartmentering

Functionele driedeling

Representatief ensemble

12. OPPERHOF

Ontstaan

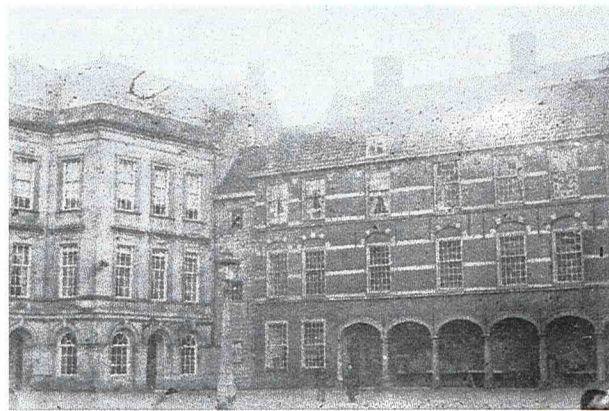
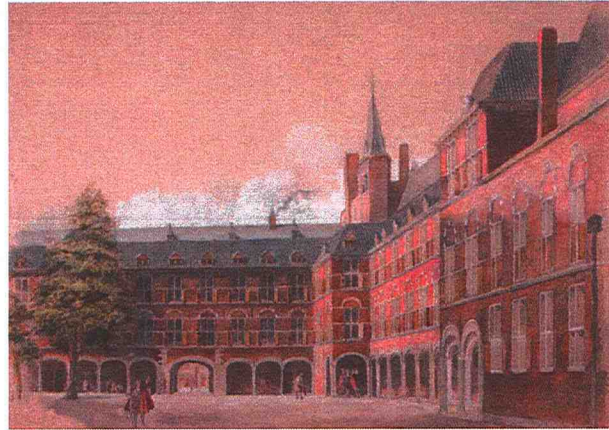
Het Opperhof is ontstaan als representatief voorhof van de Grafelijke Zalen in de dertiende eeuw en is daarmee een van de oudste buitenruimtes van het Binnenhofcomplex. In eerste instantie waren alleen de noordzijde en een deel van de oostzijde begrensd met gebouwen, de zuid- en westzijde lagen aan de als gracht vergraven Beek. Als versterking van de bodem liepen schelpenpaden vanaf de poort naar de entree van de Hofkapel, de Grafelijke Zalen en het Cokenhof (Calkoen, 1903).

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In de loop der eeuwen zijn de randen van het Opperhof steeds meer gedefinieerd. Met het Stadhoudelijk Kwartier in de noord-west hoek (ca. 1620-1640), het paleis van Willem V ten zuiden daarvan (1777, F.L. Gunckel) en de gedeeltelijke sloop van de Hofkapel aan de noordrand (1879, F.J. Nieuwenhuis) werd het hof een ruimtelijke eenheid en kregen de Grafelijke Zalen een stedelijke voorruimte. Het systeem van (hoek)risalieten en arcades en de zorgvuldige maatvoering en uitlijning – ontworpen door drie architecten, onafhankelijk van elkaar en in een periode van bijna drie eeuwen – maken het Opperhof tot een monumentaal plein. Opvallend is het geprojecteerde (niet-gerealiseerde) hoofdwachtershuis voor de entree van de Grafelijke Zalen op de tekeningen van Gunckel, waarmee het plein nog meer samenhang zou hebben gekregen, omdat de (toentertijd ombouwde) Grafelijke Zalen daarmee naar de achtergrond zouden verschuiven.

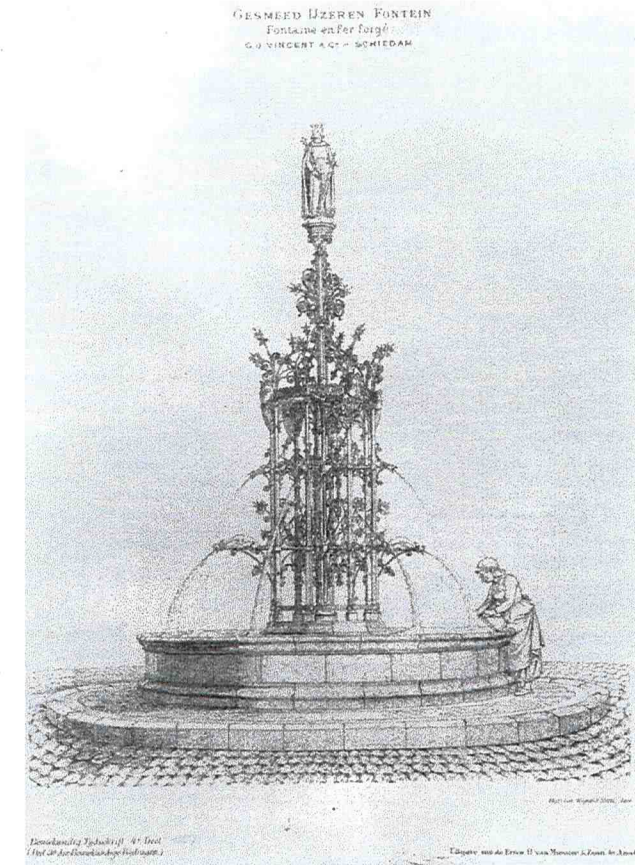
Tot ca. 1640 vormde de Stadhouderspoort de voorname entree tot het Opperhof (en daarmee het gehele politieke complex), maar met de doorbraak van de Grenadierspoort in ca. 1630 werd het Opperhof onderdeel van een sequentie

- ↓ Het Stadhoudelijk Kwartier vanaf het Binnenhof, met rechts de nog intacte gevel van de Hofkapel. aquarel van B.M. Mensing. [MC]
- ↓↓ Links het gebouw van architect Gunckel (1777), rechts het Stadhoudelijk Kwartier (1621). De risalieten en arcades zijn uitgelijnd ten opzichte van elkaar en maken het hof tot monumentaal plein. Ca. 1860 [NA]

van ruimtes die een doorgang vormde van het Plein naar het Buitenhof. De bestrating van het Opperhof is meerdere malen gewijzigd. Zo zijn in 1837 twee paden met een 'betonlaag' aangebracht (het is niet bekend welk materiaal dit werkelijk betrof). Vanaf ca. 1880 reed de tram van het Buitenhof over het Binnenhof naar het Plein, waarvoor de poorten zijn uitgebreid met nieuwe doorgangen voor

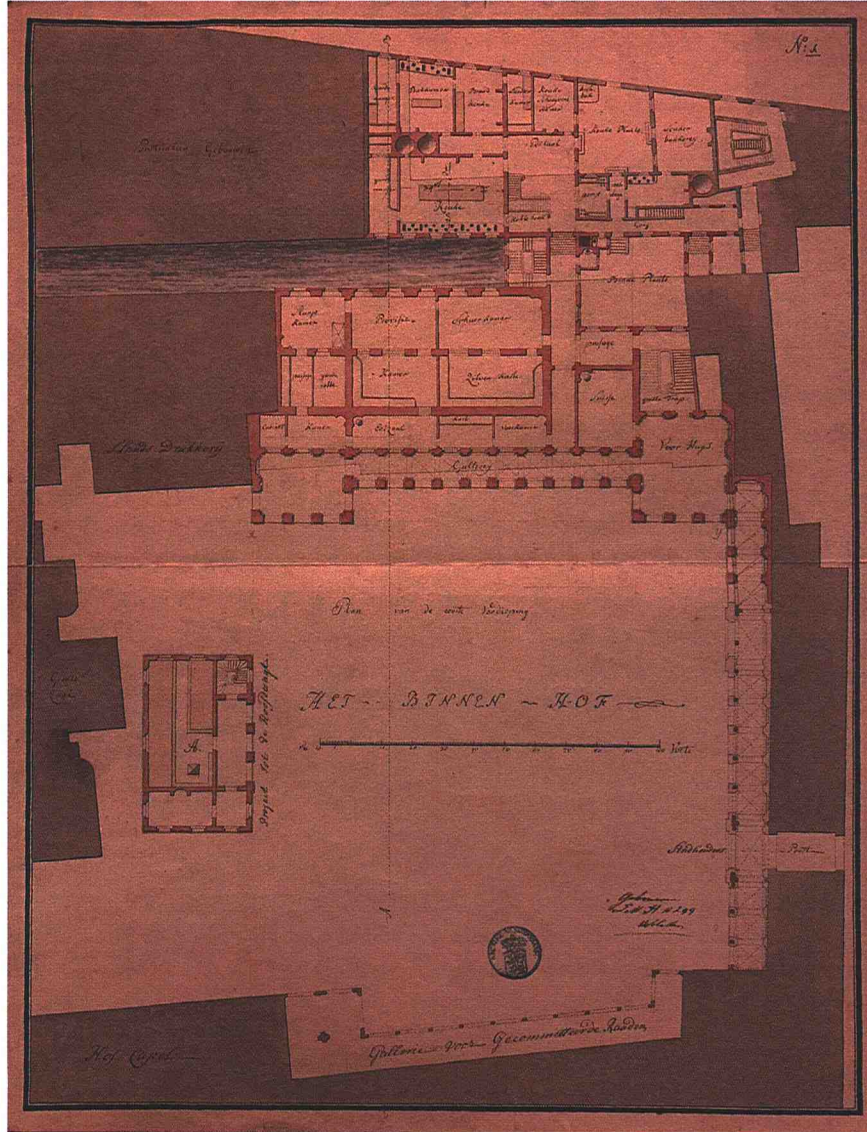
- ↓ De fontein op het Binnenhof naar ontwerp van P.J.H. Cuypers. tekening door A.C. Vincent, de smid die het metaalwerk maakte, 1885. [HGA]

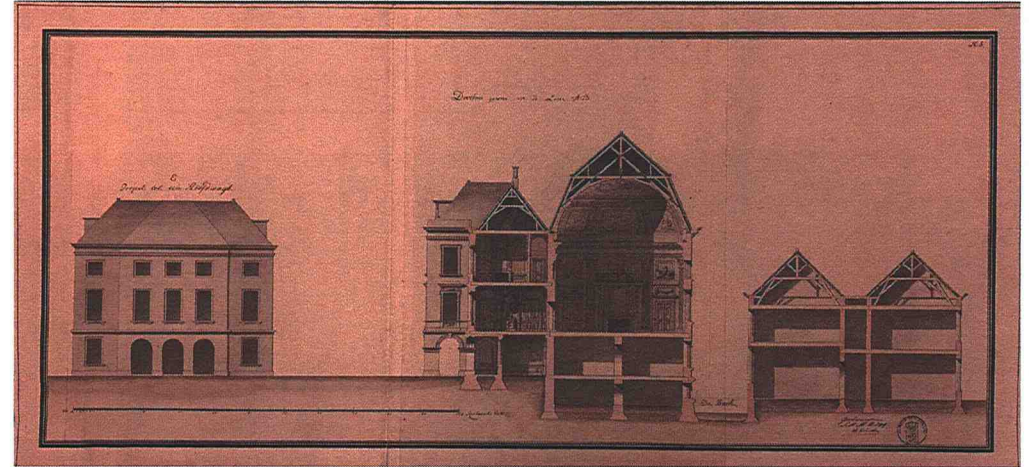
voetgangers. In 1885 werd op initiatief van Victor de Stuers een fontein naar ontwerp van P.J.H. Cuypers opgericht, waarmee zij hun beeld van de 'enige ware stijl' prominent op het Binnenhof tentoonstelden. In de tweede helft van de twintigste eeuw was het Opperhof vrijwel volledig in gebruik als parkeerplaats, in ca. 1953 is een nieuwe bestrating aangelegd.

Het ontwerp van Gunckel voor het paleis van Willem V, ca. 1776-1782. Opvallend is het "Project tot de Hoofdwagt", een bouwwerk van twee verdiepingen hoog dat het zicht vanaf het Binnenhof op de ingang van de Grafelijke Zalen blokkeert. Dit wachtershuis is nooit gerealiseerd. Gunckels plannen gaan terug op eerdere (afgekeurde) ontwerpen die Pieter de Swart maakte in opdracht van stadhouder Willem IV. [NA]

Doorsnede behorende bij de plattegrond, met links het wachtershuis en rechts, tussen de twee vleugels van het paleis van Willem V, de Beek, 1776-1782. [NA]

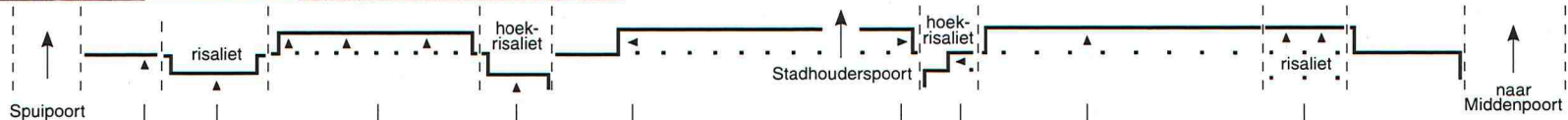
Panorama van de gevelopstanden aan het Opperhof, met daarbij aangegeven de locatie en vorm van de gebouwentrees. [GM en SHM, 2-10-2018]

Toegankelijkheid/gebruik

Met uitzondering van de Franse tijd (toen het Binnenhof tijdelijk in gebruik was als militaire kazerne) is het hof sinds ca. 1630 toegankelijk voor het algemene publiek. De Grafelijke Zalen waren destijds ingericht als overdekte markt en ook in de arcades van het Opperhof bevonden zich boekenstalletjes. Tegenwoordig gelden enkele restricties en is het niet toegestaan te protesteren op het hof. Sinds het begin van de grafelijke tijd heeft het Opperhof gefunctioneerd als representatief voorhof, waar vele feestelijkheden (zoals het openluchtspel 'Het Wondelijk Uur' in de zomer van 1948) en gruwelijkheden (zoals de

onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt in 1619) plaats hebben gevonden. Het Opperhof heeft nog steeds een ceremoniële functie: met Prinsjesdag draait de Gouden Koets over het hof en betreedt de koning de Grot over het aan het Opperhof grenzende bordes. Deze traditie bestaat sinds 1904, toen de Grafelijke Zalen waren gerestaureerd.

De bebouwing aan het Opperhof functioneert vergelijkbaar aan het shop-in-shop concept: in eerste instantie toont zich de eenheid en representativiteit van de buitenschil, terwijl binnen de eigenheid en ruimtelijke begrenzing van de verschillende gebruikers duidelijk worden.

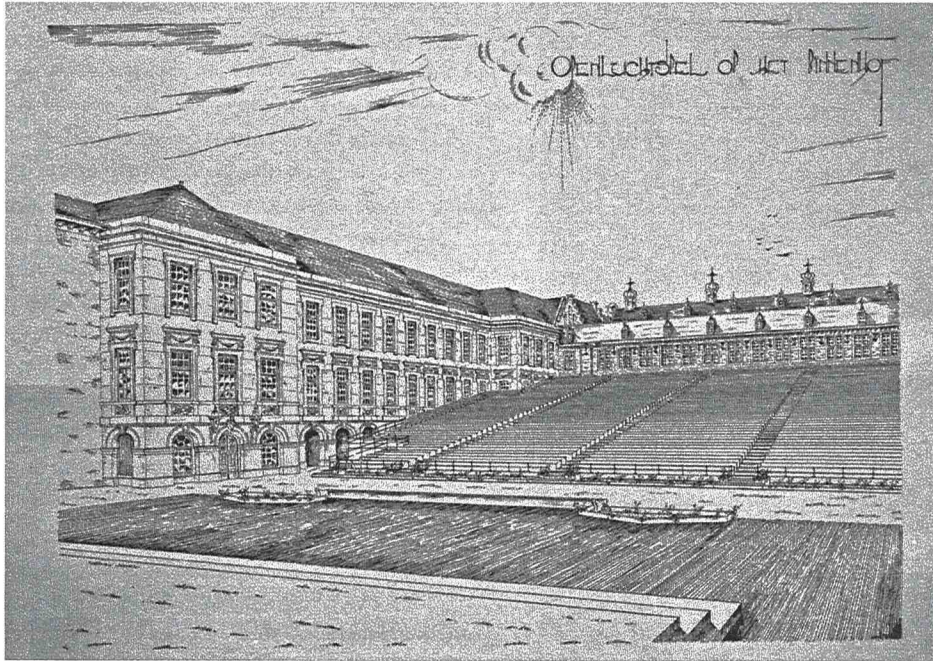

Entrees voornamelijk in arcades en hoekrisalieten:

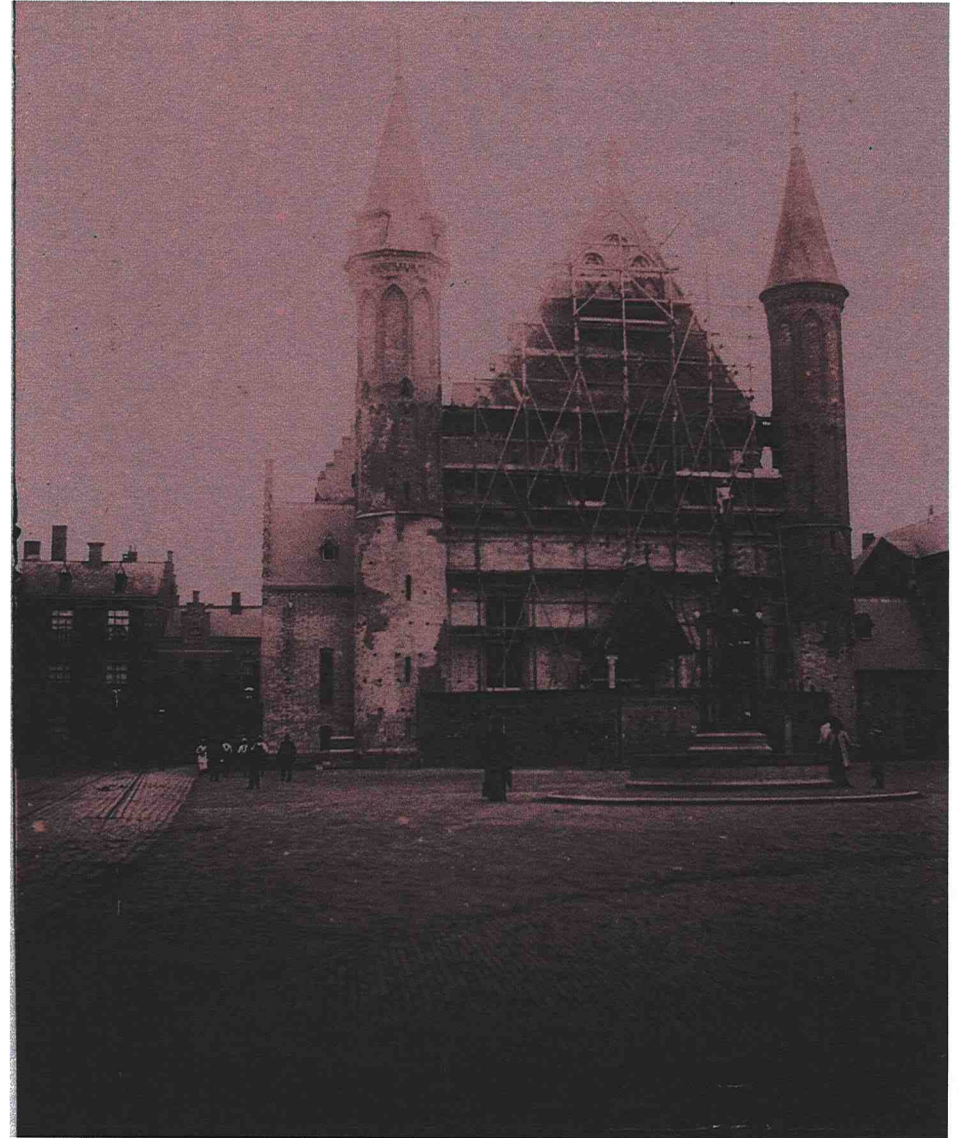

Impressie van de tribunes en het toneel voor het openluchtspel op het Binnenhof in 1948. [NA]

Verbouwing van de Grafelijke Zalen in ca. Let op de bestrating, er zijn twee stroken aangelegd die de Stadhouderspoort met de Hofpoort en de Middenpoort verbinden.

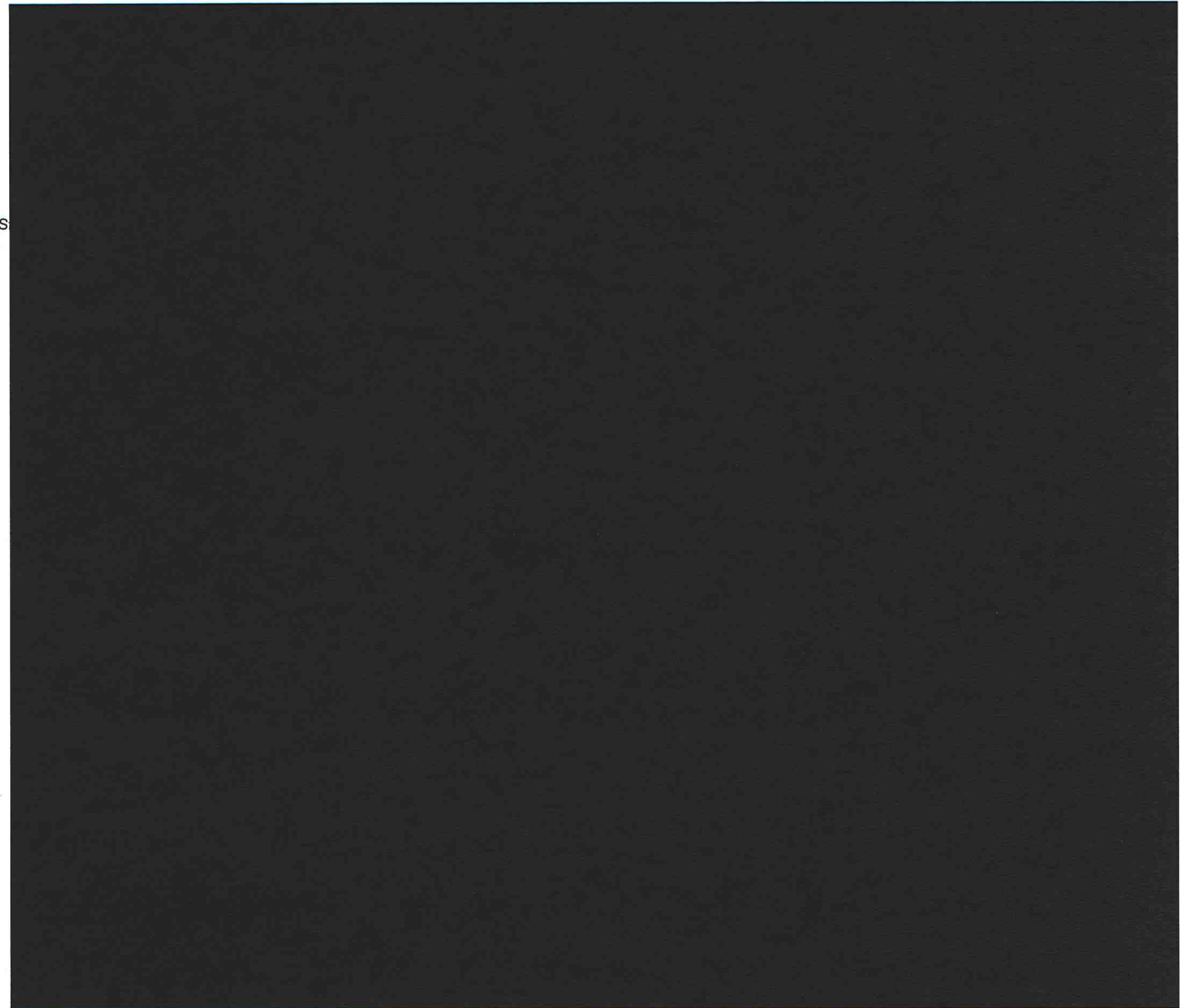

Plattegrond van het Binnenhof anno 2019, met daarin aangegeven de uitlijning van de (hoek)risalieten en arcades en de ruimtes die stedenbouwkundig gecreëerd zijn.

Compositie

Het ensemble van gebouwen die grenzen aan het Opperhof maken deze buitenruimte samen tot een bijzonder en representatief geheel. De arcades en (hoek)risalieten van beide vleugels van het Stadhoudersplein Kwartier en van het paleis van Willem V zijn met nauwkeurige maatvoering en uitlijning op elkaar aangesloten, en vormen zo een monumentaal, trapeziumvormig plein (1). De teruglegging van de Hofkapel (1879) zorgt ten eerste dat de aangrenzende risaliet van het Stadhoudersplein Kwartier vrij komt te liggen en ten tweede dat er een voorruimte ontstaat voor de entree van de Grafelijke Zalen (2). Deze gaat vervolgens over in de doorgangsroute richting het Plein (3).

De hoekrisaliet van het Stadhoudersplein Kwartier (A) betreft een afwijkende maar zorgvuldige oplossing. Op deze hoek kwamen drie bouwfases bij elkaar toen het nieuwe trappenhuis naar ontwerp van Pieter de Swart in 1753 werd voltooid. Dit trappenhuis met arcade moest aansluiten op de Buitenhofvleugel (1620-1621) en de Hofvijvervleugel (1639-1641) van het Stadhoudersplein Kwartier, die niet haaks op elkaar staan. Bovendien moest het nieuwe gebouwdeel aansluiten op het ritme van de arcadebogen van beide vleugels. Uiteindelijk heeft De Swart lijnen uit beide vleugels overgenomen in zijn oplossing en zich geconformeerd aan het ritme van de arcades, waardoor zijn toevoeging uiterst precies aansloot op de bestaande situatie. Die zorgvuldigheid heeft Gunckel vervolgens doorgezet in de risalieten en het gevelritme van zijn paleis voor Willem V, wat resulteert in een bijzondere, nauwkeurig uitgelijnde totaalcompositie.

Ruimtelijke kwaliteiten

- Het systeem van (hoek)risalieten en arcades en de nauwkeurige maatvoering, uitlijning en inpassing van de verschillende bouwfases die het Opperhof tot een monumentaal plein maken;
- De wijze waarop de gevels van het voormalige Stadhoudelijk Kwartier en het paleis van Willem V in vormtaal op elkaar aansluiten;
- De decorwerking van bovengenoemde gevels, die in hun relatieve bescheidenheid en eenduidige vormgeving het Grafelijke Zalen-complex centraal stellen;
- De bescheidenheid en gelijkwaardigheid van de vaak achter arcades verscholen, onopvallende entrees;
- De licht divergerende opstelling van de gevels van het voormalig Stadhoudelijk Kwartier en het paleis van Willem V, die de blik van de bezoeker die toetreedt via de Stadhouderspoort begeleiden;
- De eeuwenoude routes over het plein, eerst aangezet in schelpenpaden en later gedefinieerd met 'betonstroken', maar tegenwoordig niet meer herkenbaar in het bestratingspatroon;
- De fontein als bijzonder element in de verder sobere inrichting, en als herinnering aan de verhitte negentiende-eeuwse discussie over de juiste nationale stijl.

Ruimtelijke knelpunten

- De maatvoering van de in ca. 1953 aangelegde bestrating met gridpatroon draagt niet bij aan de compositie en de representativiteit van het Opperhof.

Waardering

Algemene historische waarden

- Sinds het ontstaan van het grafelijk hof vormt het Opperhof het representatieve beeld van het politieke centrum. Het is een gelaagde plek, geladen met verhalen en episodens uit de vaderlandse geschiedenis (zie eerder in dit rapport).

Ensemblewaarden

- Het Opperhof is van belang als entree-ruimte van het politieke hof, vanaf waar historisch de achterliggende hoven en politieke functies bereikt kunnen worden.
- Het Opperhof is van belang als onderdeel van de sequentie van buitenruimtes die, sinds de doorbraak van de Grenadierspoort, een doorgangsrouten vormen voor in eerste instantie de gebruikers en later het algemene publiek, van het Plein aan de oostzijde naar het Buitenhof aan de westzijde van het Binnenhof.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- Het Opperhof is ruimtelijk van belang als een in drie eeuwen gevormde totaalcompositie. Dit uit zich in de terugkerende vormtaal van risalieten en arcades en de zorgvuldige uitlijning van en samenhang tussen de gevelwanden. De gevelwanden zijn identiek wat betreft de drie ongeveer even hoge lagen, waarvan het basement met arcades en de bel-etage en de bovenste laag met hoge ramen.
- De gelijkwaardige vormgeving van de gevels aan de noord-, zuid- en westzijde vormen een eenduidige, waardige setting voor de centrale figuur van het Binnenhof, de Grafelijke Zalen.

- De arcades zijn ruimtelijk van belang vanwege het gelijkmatige ritme van bogen en vanwege de ruimtelijke overgangszones die ze vormen tussen het openbare hof en de aangrenzende gebouwen. De onder arcades verscholen entrees tot de gebouwen creëren een waardevolle gelijkwaardigheid van de achterliggende functies, passend bij de traditie van het Nederlandse politieke bedrijf.
- De (verdwenen) met bestrating gemarkeerde hoofdroutes over het hof, die de Stadhouderspoort met de hoofdentree van de Grafelijke Zalen en met de Hofpoort/het Cokenpoort en richting geven aan het hof.
- De architectonische elementen op het Opperhof, namelijk de fontein naar ontwerp van P.J.H. Cuypers en de pomp naar ontwerp van Gunckel, zijn historisch van belang als verbijzonderingen in de verdere sobere inrichting van de buitenruimte.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- Het Opperhof is van belang als bijzondere stedelijke ruimte waar burgers en politici elkaar tegenkomen.
- De lijnen over het Binnenhof die ooit waren gematerialiseerd met schelpenpaden, een tramlijn en stroken met een 'betonlaag', vormen nog steeds belangrijke zicht- en bewegingsassen over het Opperhof.
- Het Opperhof is historisch van belang als politiek-ceremoniële ruimte en als herinnering aan gebeurtenissen die een belangrijk onderdeel vormen van de vaderlandse geschiedenis, zoals de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt.

13. TUSSEN OPPERHOF EN MIDDENPOORT

Ontstaan

In de dertiende en veertiende eeuw was deze zone onderdeel van de gecompartmenteerde achterzijde en gedomesticeerde kant van het Hof en lagen hier onder andere het kapelhof en een kaatsbaan. De doorloop richting het oosten was immers tot de bouw van de Grenadierspoort in ca. 1630 niet gemaakt, waardoor de sfeer van privéhof hier overheerste. Tussen 1450 en 1550 werd het gebied ten noorden van de Grafelijke Zalen bij het Opperhof getrokken en werden de muren en poorten verwijderd.

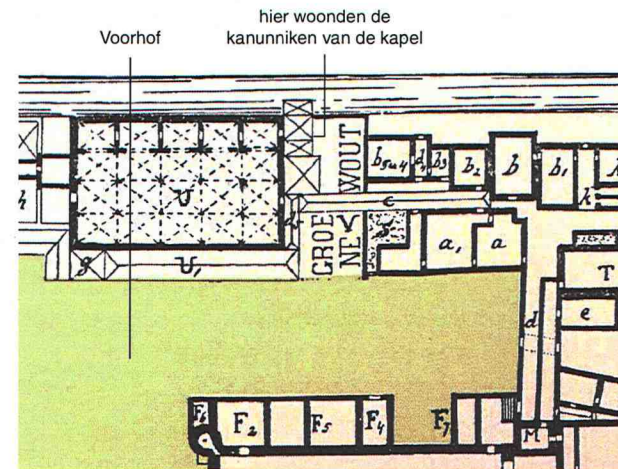
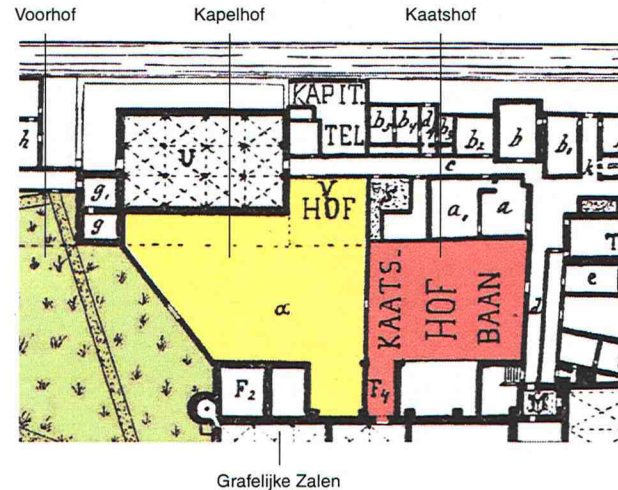
Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Met de doorbraak van de Grenadierspoort aan de oostzijde van het Binnenhof (ca. 1640) en de uit dezelfde periode stammende Middenpoort ontstond ten noorden van de Grafelijke Zalen een belangrijke verbinding. In 1880 kwam de tram en werden de poorten uitgebreid. Tijdens de grootschalige restauratiewerken vanaf 1876 werden de gevels en steunberen van de Grafelijke Zalen weer vrijgelegd en/of vernieuwd teruggebracht en werd de galerij van de Hofkapel daartegenover gesloopt, waarmee de rooilijn naar achter verplaatste. De gridvormige bestrating van het Opperhof loopt door in deze buitenruimte.

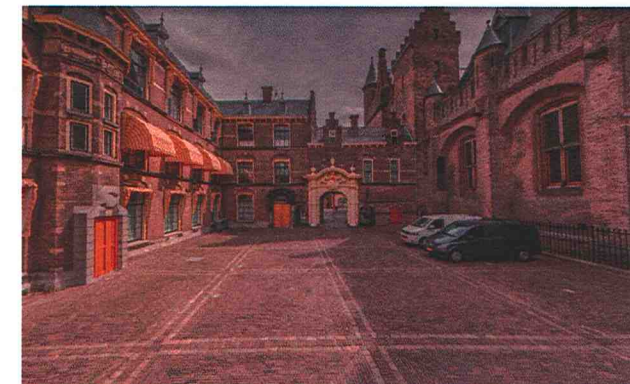
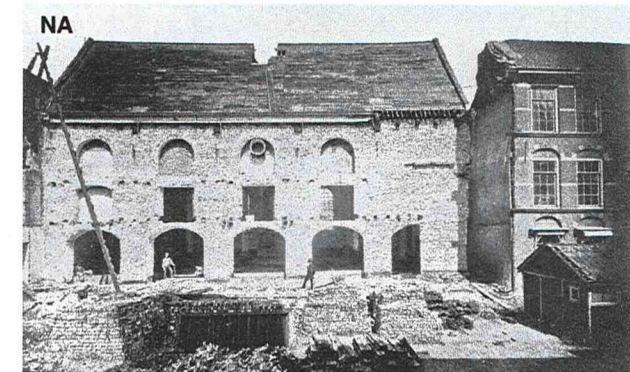
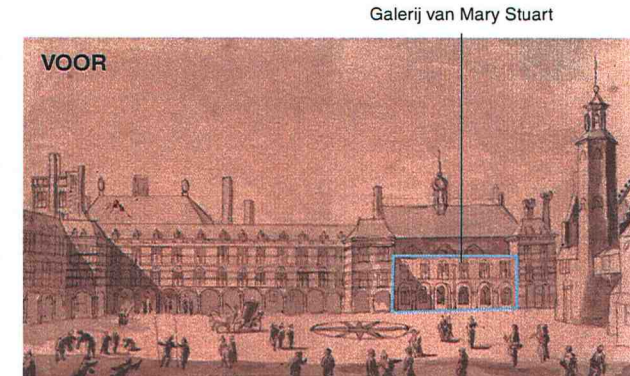
Toegankelijkheid/gebruik

Aan deze buitenruimte grenzen enkele, relatief kleine entrees tot de omliggende gebouwen. De oost-westverbinding overheerst; deze buitenruimte functioneert vooral als doorgangsbied.

- ↓ Fragment van een reconstructietekening van de situatie in 1450. [Calkoen, 1902]
- ↓↓ Fragment van een reconstructietekening van de situatie in 1550. De buitenruimte is ruimtelijk samengevoegd met het Opperhof [Calkoen, 1902]

- ↓ Bebouwing aan de noordrand van het Opperhof, met rechts de Hofkapel en de nog intacte galerij, tekening van Abraham de Haen Jr., 1740 [HGA]
- ↓↓ De hofkapel tijdens de verbouwing, ca. 1890 [NA]
- ↓↓↓ Zicht vanaf buitenruimte 13 op de Middenpoort. [GM]

Buitenruimte aan de noordzijde van de Grafelijke Zalen. Rechts de door Nieuwenhuis ontworpen teruggelegde gevel van de voormalige Hofkapel [GM]

Ruimtelijke kwaliteiten

- De ruimtelijke en architectonische samenhang met het Opperhof die voortkomt uit de door Nieuwenhuis ontworpen teruglegging van de gevel van de voormalige Hofkapel;
- De verzonken aansluiting tussen de zijgevel van de Grafelijke Zalen en het maaiveld, als ruimtelijke herinnering aan de verhoging van het maaiveld in een vroege periode van het grafelijk hof;
- De sequentie van buitenruimtes die een doorgang vormen van het Plein naar het Buitenhof.

Ruimtelijke knelpunten

- De maatvoering en onhandige aansluitingen van de in ca. 1953 aangelegde bestrating met gridpatroon.

Waardering

Ensemblewaarden

- De buitenruimte aan de noordzijde van de Grafelijke Zalen is ruimtelijk van waarde als onderdeel van de sequentie van ruimtes die de doorgang vormt tussen het Plein en het Buitenhof en is als zodanig verankerd in de stad.
- Deze buitenruimte is historisch van waarde als fragment van het gecompartmenteerde grafelijke hof. Deze verdeling in kleinere hofjes – ieder met een eigen functie en identiteit – is later vervaagd door de afbraak van de tussenmuren en poorten en het doortrekken van het bestratingspatroon van het Opperhof. Binnen deze wereld van hofjes was deze buitenruimte onderdeel van het meer gedomesticeerde woondeel van het hof.

- De Middenpoort is van waarde als het laatste restant van het gecompartmenteerde karakter van het Binnenhof en als overgang tussen de representatieve en stillere zijden van het hof.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De buitenruimte en de teruggelegde gevel van de voormalige Hofkapel zijn van belang als onderdeel van het architonisch ensemble van het Opperhof en vormen onderdeel van het systeem van risalieten en teruggelegde rooilijnen.
- De verdiepte aansluiting tussen de noordgevel van de Grafelijke Zalen en het maaiveld is van belang als ruimtelijke herinnering aan de verhoging van het maaiveld aan het begin van de grafelijke tijd.

14. TUSSEN MIDDENPOORT EN GRENADIERSPOORT

Ontstaan

De buitenruimte tussen de Middenpoort en Grenadierspoort bestond ten tijde van het grafelijk hof uit meerdere kleine hoven en gebouwen, verbonden via poortjes en stegen. Het fungeerde onder andere als het hof van de kastelein van de graaf en later ook als kaatsbaan en bleekveld voor linnen. Aan de oostzijde konden de bewoners en het personeel van het hof via een serie bruggetjes de moestuinen en Doelen aan de andere kant van de gracht bereiken.

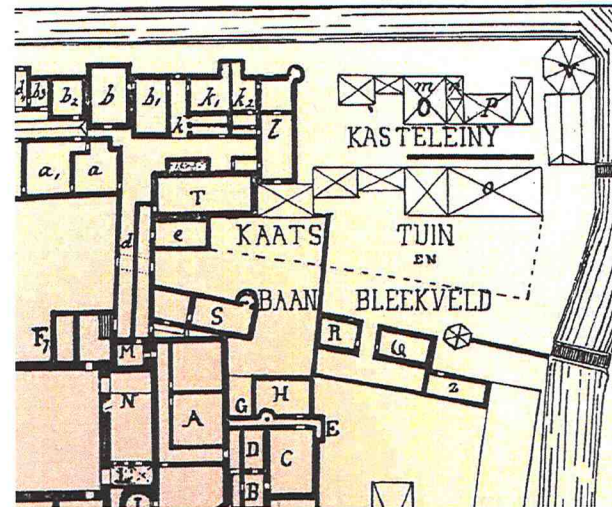
Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In 1634 liet stadhouder Frederik Hendrik de Grenadierspoort en Middenpoort bouwen. De buitenruimte tussen deze poorten werd een belangrijke tweede entree vanaf het nieuwe Plein naar het Binnenhof. De buitenruimte had de vorm van een corridor, wat werd versterkt door de evenwijdige wanden aan de noord- en zuidzijde en de poorten aan de oost- en westkant. De muur die deze buitenruimte scheidde van het hof van het Gerechtshof (nu buitenruimte 15. Voormalige tuin) werd waarschijnlijk tussen 1870 en 1890 verwijderd, waarmee de buitenruimte de karakteristieke indeling als corridor verloor. In 1880 kwam de tram en werden de poorten uitgebreid met doorgangen voor voetgangers. In 1917 werd het nieuwe Ministerie van Binnenlandse Zaken van architect D.E.C. Knuttel aan de noordzijde van de buitenruimte opgeleverd. De gevel van dit nieuwe ministerie lag verder naar achter en was meer naar het zuiden gedraaid, waarmee ook de noordwand van de vroegere corridor verdween.

Toegankelijkheid en gebruik

De Grenadierspoort vormt een van de drie entrees vanuit de stad tot het Binnenhof en wordt intensief als zodanig gebruikt. Tevens bevindt zich hier de entree tot

- ↓ De noordoostelijke hoek van het Binnenhof in ca. 1550. [Calkoen, p. 85]
- ↓↓ De buitenruimte tussen de Grenadierspoort en de Middenpoort in 1840. Links de entree tot het hof van het Gerechtshof voordat de twee buitenruimten bij elkaar werden getrokken. De rechte en evenwijdige rooilijnen aan beide zijden maakt de buitenruimte tot een corridor. [HGA]

Toegang hof gerechtshof

Middenpoort

- ↓ De huisvesting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken in 1883, met rechts de Grenadierspoort en de tramrails daaronderdoor. [NA]
- ↓↓ De buitenruimte tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort anno 2019, met links het Ministerie van Algemene Zaken. In het rood is de rooilijn van het Ministerie gearceerd vóór het herontwerp van Knuttel. Centraal de Grenadierspoort en rechts de buitenruimte achter de Grafelijke Zalen. [GM]

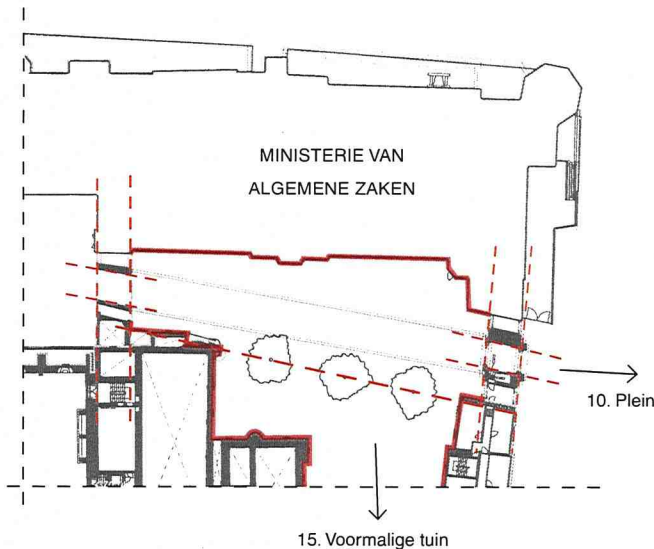
VOOR 1912

Grenadierspoort

NA 1917

- ↓ Plattegrond uit 1845, de buitenruimte tussen de Middenpoort (links) en de Grenadierspoort (rechts) als corridor met een duidelijke oost-west-oriëntatie. [NA]
- ↓↓ De situatie in 2019, de buitenruimte heeft, vanwege nieuwbouw aan de noordzijde en sanering aan de zuidzijde de karakteristieke corridorvorm verloren. De schuivte van de poorten herinnert aan de oorspronkelijke indeling.

het Ministerie van Algemene Zaken. Deze buitenruimte functioneert voornamelijk als entree- en doorgangsruiimte.

Ruimtelijke kwaliteiten

- De sequentie van buitenruimtes die een doorgang vormen van het Plein naar het Buitenhof, benadrukt door de opvolging van de twee poorten aan weerszijde van deze buitenruimte;
- De nog aanwezige ruimtelijke verwijzingen naar de vroegere corridorindeling:
 - De rij van drie lindebomen aan de zuidkant van de buitenruimte, op de plek van de vroegere wand;
 - De twee lijnen in het bestratingspatroon tussen de beide poorten;
 - De schuivte van de doorgangen in de beide poortgebouwen.
- De Middenpoort als restant van het gecompartmenteerde hof rond de Grafelijke Zalen.

Ruimtelijke knelpunten

- De karakteristieke compartimentering van de buitenruimten rond de Grafelijke Zalen is hier grotendeels verdwenen. De voormalige corridor is ruimtelijk versmolten met de buitenruimtes ten zuiden ervan (de gravinnentuin en het Cokenhof).

Waardering

Ensemblewaarden

- De buitenruimte tussen de Middenpoort en de Grenadierspoort is ruimtelijk van belang als onderdeel van de sequentie van ruimtes die de doorgang vormen tussen het Plein en het Buitenhof en is als zodanig

verankerd in het grotere stedelijke systeem.

- De Grenadierspoort is ruimtelijk en historisch van waarde als een van de drie entrees tot het architectonisch gesloten Binnenhofcomplex.
- Deze buitenruimte is historisch van waarde als fragment van het gecompartmenteerde grafelijke hof. Deze verdeling in kleinere hofjes – ieder met een eigen functie en identiteit – is later vervaagd door de afbraak van de tussenmuren en poorten. Binnen deze wereld van hofjes was deze buitenruimte onderdeel van het meer gedomesticeerde woondeel en gastenverblijf van het hof.
- De Middenpoort is van waarde als het laatste restant van dit gecompartmenteerde karakter en als overgang tussen de representatieve en stillere zijden van het hof.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De sequentie van de twee uit dezelfde periode stammende poorten vormt een bijzonder ruimtelijk ensemble en karakteriseert de buitenruimte als onderdeel van een route en als doorgangsruiimte.
- De ruimtelijke verwijzingen naar de voormalige corridorindeling (namelijk de bomenwand, de lijnen in de bestrating en de schuivte van de doorgangen) geven richting aan deze routing.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- Deze buitenruimte is van historisch belang als onderdeel van een stedelijke doorgangsroute en als onderdeel van de gedomesticeerde zijde van het grafelijk hof.

15. VOORMALIGE TUIN

Ontstaan

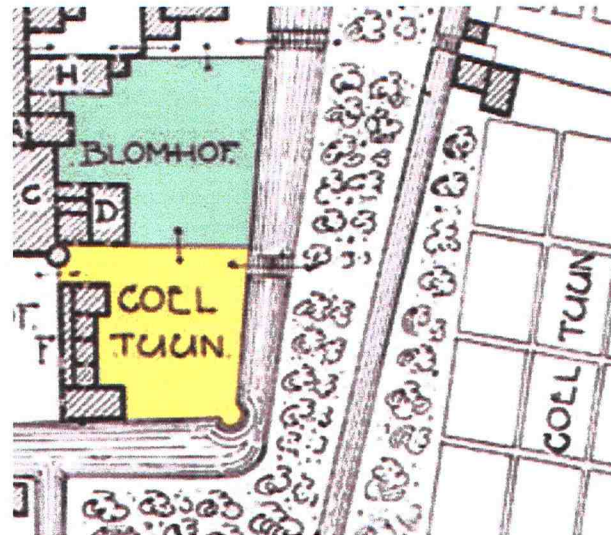
In de grafelijke tijd was deze hoek van het Binnenhof in gebruik als tuin. Het noordelijk deel was de bloemhof van de gravin met een priël, het zuidelijk deel was de kleine moestuin, vanaf waar men via bruggetjes de grotere “coeltuin” op het huidige Plein kon bereiken. De tuinen waren via poortjes met elkaar en de omliggende hoven verbonden. In tegenstelling tot de tegenwoordige situatie waren de tuinen aan de zuid- en oostzijde open naar de Hofbeek.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Over de ontwikkeling van deze zuidoostelijke hoek van het Binnenhof is niet erg veel bekend. Op kaarten is steeds een veelheid van relatief kleinschalige gebouwen te zien die, in vergelijking met de ontwikkelingen aan de westkant van de grafelijke zalen, vrij willekeurig aaneen zijn geschakeld. Het bloemhof van de gravin was in de zeventiende eeuw in gebruik als tuin van de kastelein. De Hoge Raad van Holland en Zeeland die in 1582 werd ingesteld was gevestigd in het gebouwencluster aan de zuidoostzijde van deze buitenruimte, gevolgd door de (nationale) Hoge Raad vanaf 1838. In 1864 verhuisde deze naar het nieuwe gebouw aan het Plein. Aan het begin van de negentiende eeuw werden enkele gebouwtjes in deze hoek vervangen door een nieuwe vleugel (1916-1917) van het ministerie van Koloniën, waarschijnlijk ontworpen door architect Henry Teeuwisse van het bureau van Knuttel (Kuipers, 2006, p. 22). De uitbreiding was met Koloniën verbonden via een luchtbrug en had een overhuidde entree op een bordes in de binnenhoek, wellicht een verwijzing naar de teruggelegde entrees aan het Opperhof (maar vanwege de verhoging

Fragment van een reconstructieplattegrond van het grafelijk hof rond 1400 [Bron: Peters]

minder bescheiden in vormgeving). Bij de renovatie van de Grafelijke Zalen werden hier een aantal bomen geplant opdat 'het schilderachtig aanzien' werd verhoogd (Beschrijving van de Grafelijke Zalen, 1907).

Toegankelijkheid/gebruik

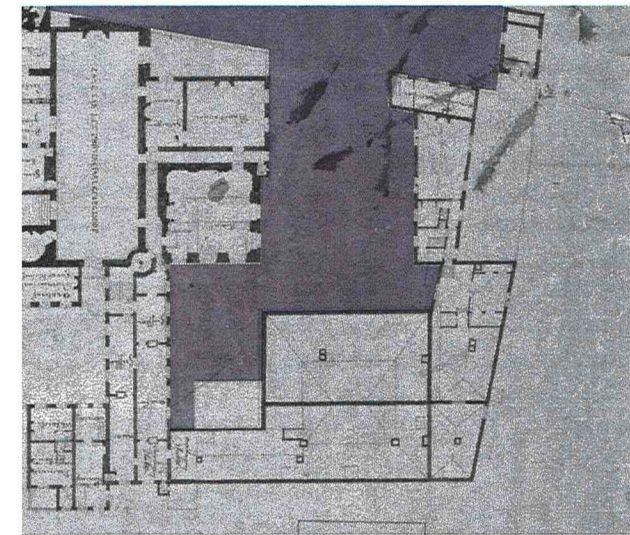
De voormalige tuin is de meest stille zijde van het Binnenhof. Hier worden dienst- en leverancierswagens tijdelijk geparkeerd en er komen een aantal entrees op uit.

Ruimtelijke kwaliteiten

- Karakter als relatief rustige, intieme tegenhanger van het drukke Opperhof, gelegen buiten de populaire looproutes over het Binnenhof;

Fragment van een plattegrond van het Binnenhof, gemaakt net vóór de grootschalige restauratie aan het eind van de negentiende eeuw, met daarop het gebouw van de Hoge Raad, ca. 1865. [NA]

- Het in vergelijking met de andere buitenruimtes rond de Grafelijke Zalen relatief groene karakter van deze hoek dankzij de vier lindebomen;

Knelpunten

- Als gevolg van het afbreken van de tussenliggende poorten en muren, maar ook vanwege de recenter aangebrachte doorlopende bestrating is het onderscheid tussen de ooit gecompartmenteerde buitenruimten hier sterk vervaagd, waardoor de Grafelijke Zalen hier als los object in de leegte staat en van de vroegere besloten sfeer niets resteert.
- Het historisch rustige, geborgen en groene karakter wordt deels verstoord door de dienstauto's en servicewagens die hier worden geparkeerd.

- ↓ Foto gemaakt voor de restauratie van de Grafelijke Zalen aan het einde van de negentiende eeuw. De Poort van Oostervant (links op de foto) die buitenruimte 15 van het voormalige Cokenplein scheidde is nog aanwezig, ca. 1880. [NA]
- ↓↓ Dezelfde plek anno 2019 [GM]

- ↓ Foto gemaakt in 1906, na de afbraak van de vleugel van de Hoge Raad tussen de voormalige tuin en het Cokenplein. Het gat dat achterblijft is nog zichtbaar in het gebouw direct links van 't Goutsmits Keurhuys. Links het nog niet afgebroken restant van de huisvesting van de Hoge Raad. [HGA]
- ↓↓ Dezelfde plek anno 2019, met op de achtergrond de uitbreiding van het Ministerie van Koloniën. [GM]

Waardering

Ensemblewaarden

- Deze buitenruimte is historisch van waarde als fragment van het gecompartmenteerde grafelijke hof. Deze verdeling in kleinere hofjes – ieder met een eigen functie en identiteit – is later vervaagd door de afbraak van de tussenmuren en poorten. Binnen deze wereld van hofjes bestond deze buitenruimte uit afgezonderde, stille en groene ontsnappingstuinen.

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De voormalige tuin is historisch van waarde als zachte en groene tegenhanger van het Opperhof. Deze invulling wordt tegenwoordig verstoord door de gebrekkige verblijfskwaliteit en geparkeerde voertuigen.

Waarden vanuit de gebruikshistorie

- Deze buitenruimte is als voormalige bloemen- en kruidentuin historisch van waarde als groene ontspanningsplek.

16. VOORMALIG COKENPLEIN

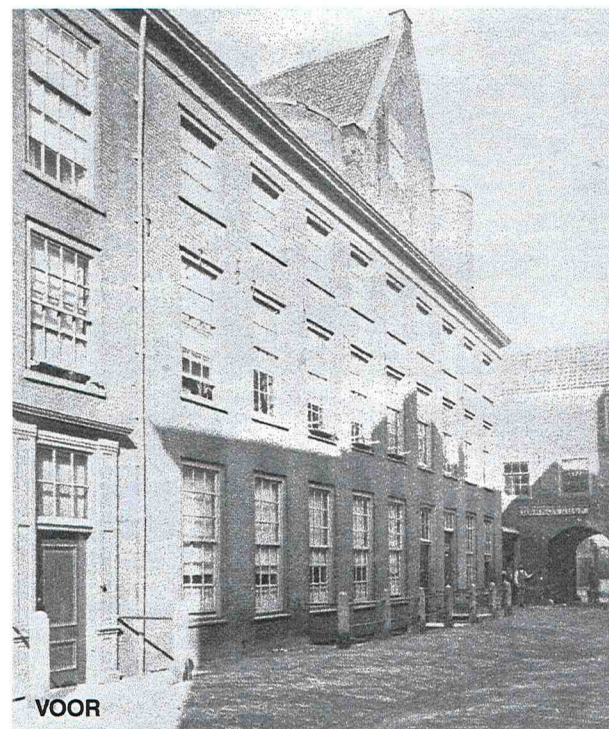
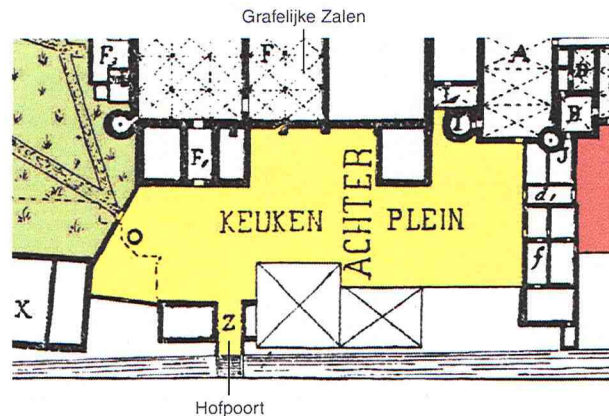
Ontstaan

In de dertiende en veertiende eeuw vormde deze zijde van de Grafelijke Zalen het logistieke centrum van het grafelijke hof, met onder andere de keukens, de brouwerij, het bakhuis en een wijngaard, schaaps- en varkenshokken, een washuis, de turfschuur en een bottelarij. Ook stonden er lindebomen. De aanlevering van goederen gebeurde over land en via water vanaf het nabijgelegen Spui via de Hofpoort.

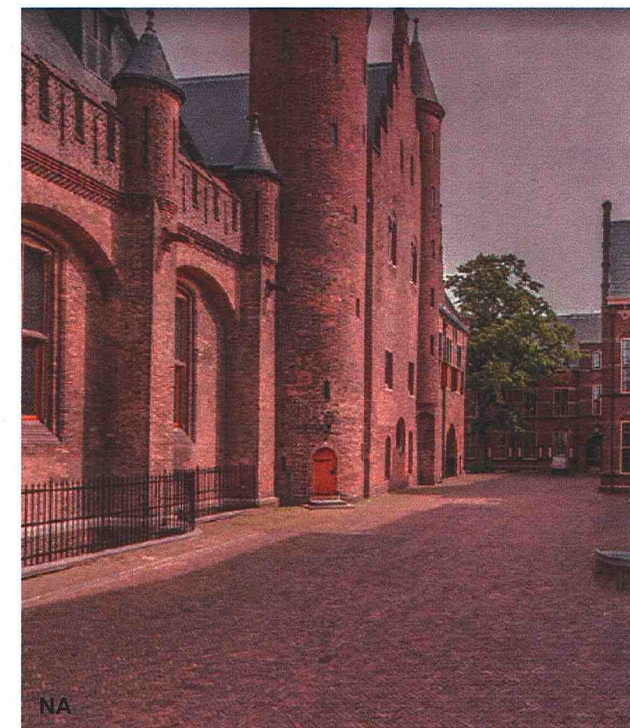
Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

In tegenstelling tot de buitenruimte aan de andere zijde van de Grafelijke Zalen bleef het voormalige Cokenplein tot zeker 1550 afgeschermd van het representatieve Opperhof. Op de plek van deze muur ontwierp architect Gunckel in ca. 1780 een nieuwe zijgevel van het provoosthuis (een provoost is een militair ambtenaar, hier waarschijnlijk handhavingsofficier), waar hij een ronding in aanbracht. De bebouwing aan de oostzijde – met daarin de doorgang naar de moes- en bloemtuinen – verdween pas met de restauratiewerkzaamheden aan het eind van de negentiende eeuw. In dezelfde periode werd de zuidgevel van de Grafelijke Zalen vrijgelegd. De verhoging van het maaiveld ten opzichte van de begane grond van de Grafelijke Zalen werd opgelost door het aanleggen van 'keermuren waarop afsluithekken' langs de gevel van het Grafelijke Zalencomplex en het maaiveld van het Cokenplein (Beschrijving van de Grafelijke Zalen, 1907, p. 140).

- ↓ Fragment van een reconstructietekening van de situatie in 1450. [Calkoen, 1902]
- ↓↓ Bebouwing tegen de zuidzijde van de Grafelijke Zalen vóór de grootschalige restauratie aan het einde van de negentiende eeuw, met rechts op de achtergrond de Poort van Oostervant naar het hof van het gerechtshof, ca. 1880 [NA]

- ↓ De door Gunckel ontworpen ronding in de zijgevel van het voormalige Paleis van Willem V, met daarvoor de pomp naar ontwerp van dezelfde architect. [GM]
- ↓↓ De aansluiting tussen het voormalig Cokenplein en de zuidgevel van de Grafelijke Zalen anno 2018. Van de vroegere tuinen en compartimentering is niets meer herkenbaar. [GM]

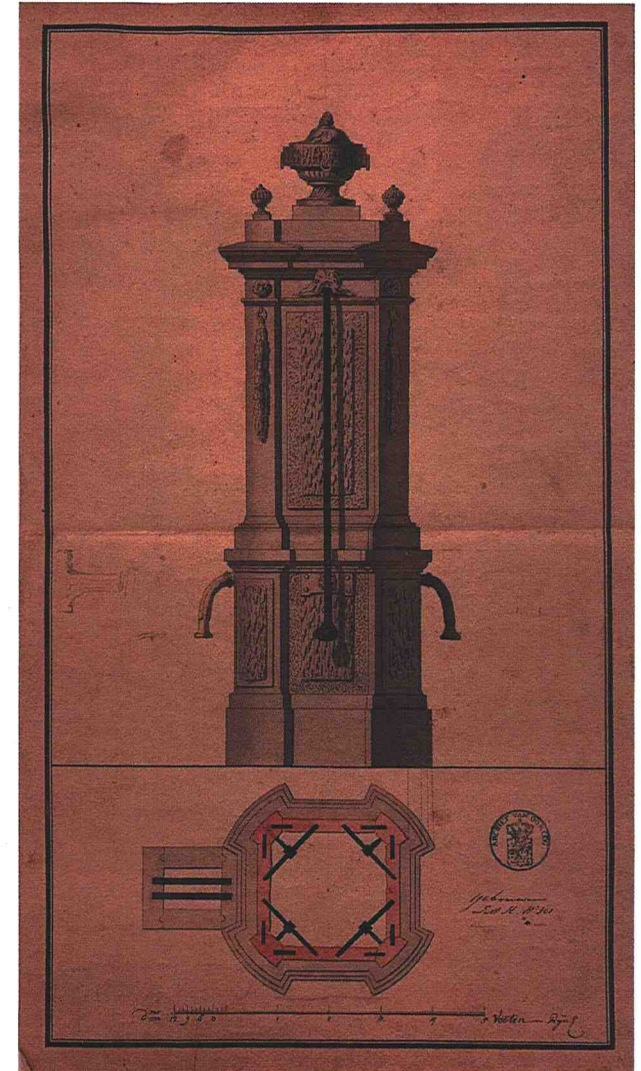

Plattegrond en schetsmatig aanzicht voor de voorgestelde nieuwe monumentale indeling van de noordoostgevel van het voormalig Provoosthuis, Gunckel, ca. 1778-1782. De blauwe stippelijntje markeert de door Gunckel aangegeven uitlijning met de doorgang van de Hofpoort. [NA]

Aanzicht van de (tegenwoordig nog aanwezige) door Gunckel ontworpen waterpomp, ca. 1778-1782. [NA]

Fragment van een plattegrond van het Binnenhof anno 2019.
met daarin aangegeven de uitlijning van de verdiepte strook langs
de Grafelijke Zalen en van de afgeronde hoek aan de westzijde
van de buitenruimte met de Spuiport

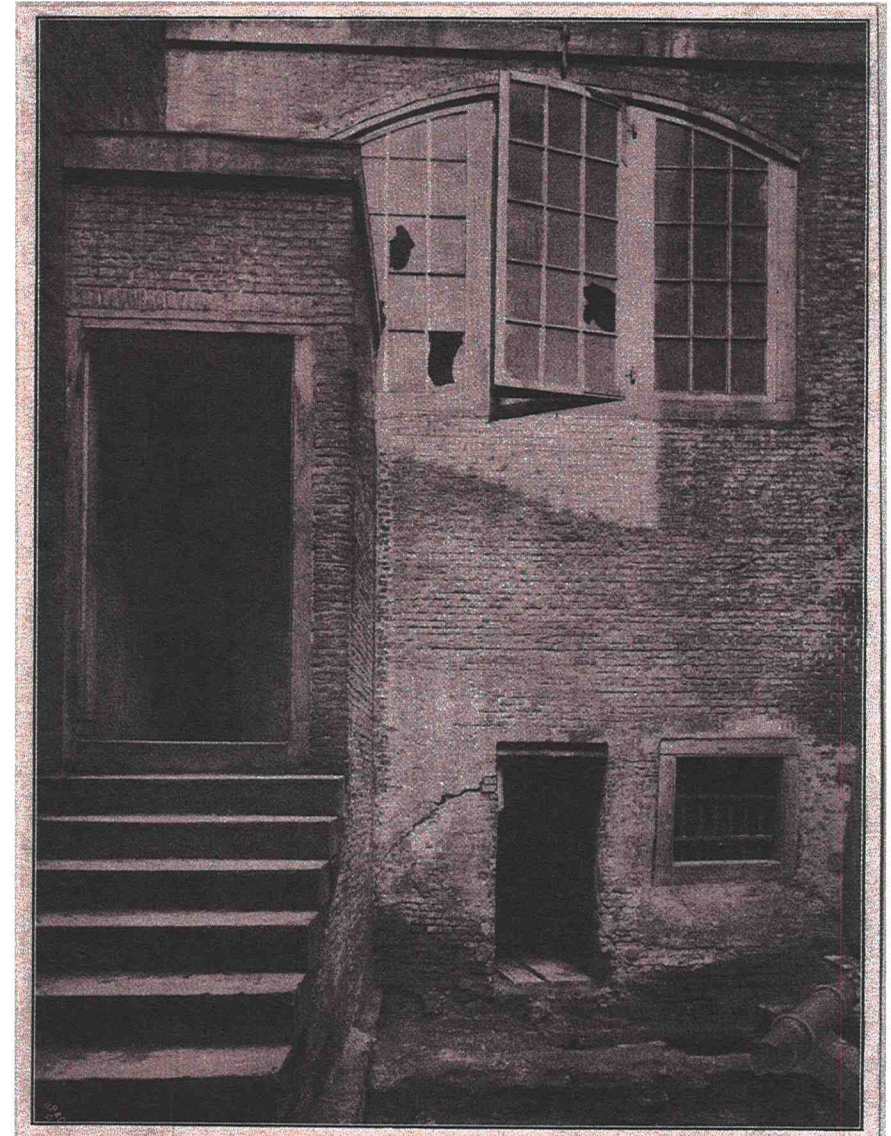

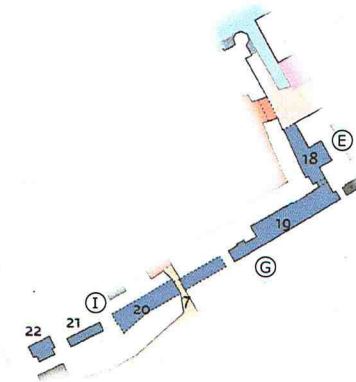
17. BINNENPLAATS GRAFELIJKE ZALEN

De binnenplaats tussen de Grote Zaal en de Rolzaal ontstond in de veertiende eeuw en heeft sindsdien vele verschillende vormen van inrichting en invulling gekend. Het Middeleeuwse gevoel is hier nog voelbaar. De buitenruimte is vooral bouwhistorisch en architectuurhistorisch interessant en waardevol, maar is landschappelijk en stedenbouwkundig minder van belang. Daarom gaan we binnen het kader van dit rapport niet verder in op de waardering van deze buitenruimte. Ruimtelijk en cultuurhistorisch is deze binnenplaats vooral van waarde als licht- en luchtruimte in het compacte en doolhofachtige grafelijke zalencomplex.

De binnenplaats tijdens de restauratie van de Grafelijke Zalen, ca. 1900 [HGA]

Buitenruimtes

- 18. Expeditiehof voormalig ministerie van Koloniën
- 19. Binnentuin
- 20. Schepelhal
- 21. Binnenplaats aan de oude Balzaal
- 22. Cour Nieuw Stadhoudelijk kwartier

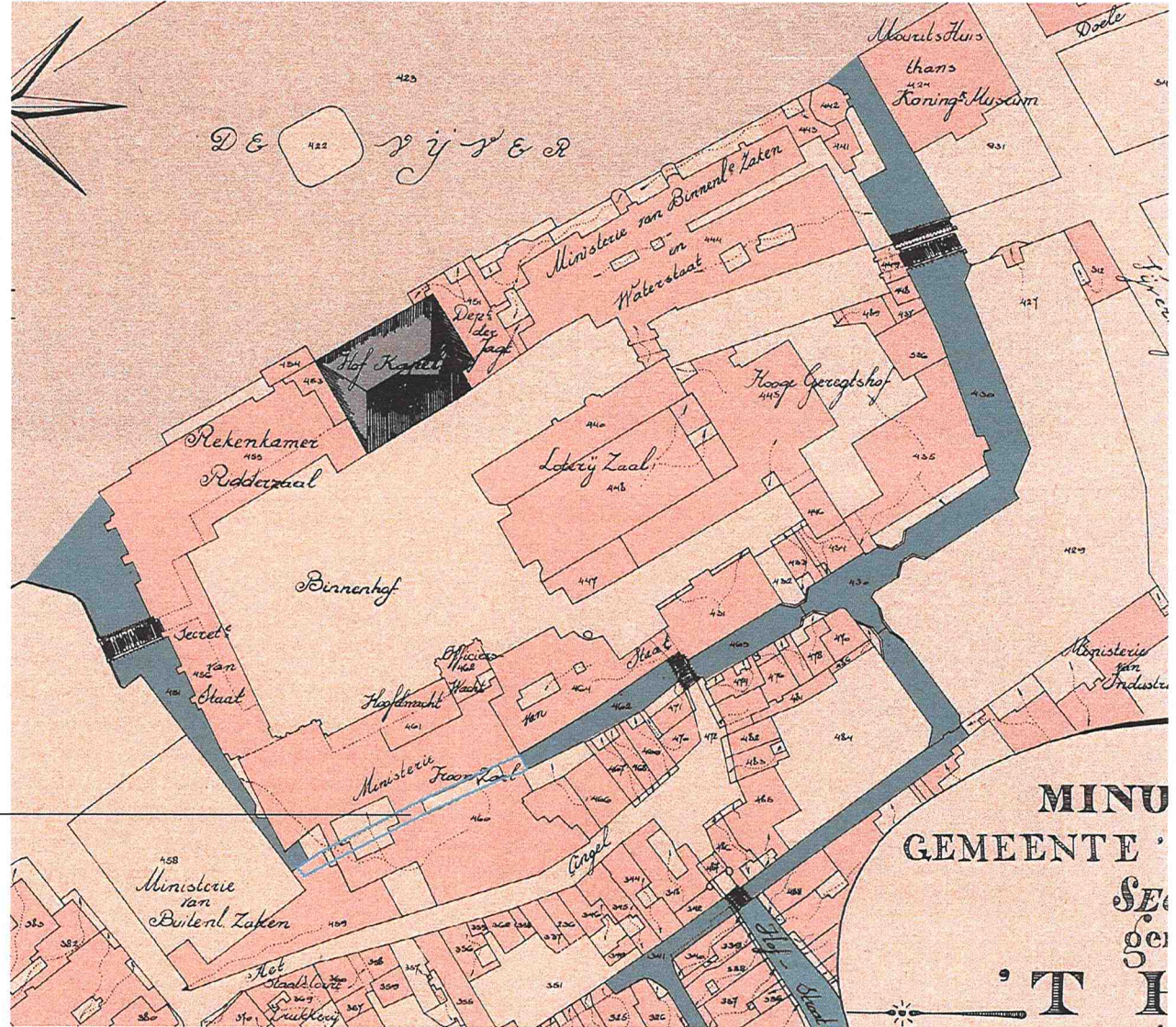
Aangrenzende gebouwen

- E. Voormalig Ministerie van Koloniën
(nu: Tweede Kamer)
- G. Tweede Kamer
- I. Voormalig paleis van Willem V
(nu: Tweede Kamer)

V. DE VOORMALIGE GRACHT

De gracht rond het Binnenhof en het Spui werd in ca. 1860 gedempt. Een deel was toen al overkluisd, namelijk ter hoogte van het voormalige paleis van Willem V. Naast het feit dat de open wateren stonken – ze werden als vuilstort en afwatering gebruikt – lagen ze in de weg. Het Binnenhof barstte uit zijn voegen en na de verhuizing van Willem I naar Paleis Noordeinde kregen de ministeries de kans zich te laten zien in het politieke centrum. W.N. Rose ontwierp een nieuw front aan de Pleinzijde van het Binnenhof, waarmee het ensemble definitief buiten de gracht trad. Hoewel de gracht verdween, liet Rose de vroegere loop van de gracht bijna volledig onbebouwd. Ruim een eeuw bleef deze brede steeg niet meer dan een ontmoeting tussen twee achterkanten, totdat architect P.B. de Bruijn met zijn ontwerp voor de Tweede Kamer trachtte de veelheid aan historische gebouwen aan elkaar te rijgen en de gracht terugbracht in de vorm van een aantal langwerpige tussenuitruimtes. Aldus is de loop van de gracht nog herkenbaar in een reeks buitenruimte in de nieuwe Tweede Kamer en in een tweetal kleinere lichthoven in het voormalige paleis van Willem V.

Overkluizing ter hoogte van voormalig Paleis van Willem V (ca. 1777)

↓ Fragment van een minuutplan uit 1831, waarop de eerste overkluizing van de gracht ter hoogte van het voormalige paleis van Willem V is aangegeven (hier blauw omkaderd). [HGA]

BUITENRUIMTES OP VOORMALIGE GRACHT

18. Expeditiehof voormalig ministerie van Koloniën,
19. Binnentuin, 20. Schepelhal, 21. Binnenplaats aan de
oude Balzaal en 22. Cour Nieuw Stadhoudelijk kwartier

Ontstaan

Tot ver in de negentiende eeuw vormde de hofgracht een pittoreske tussenzone met bruggetjes en sluisjes, ingeklemd tussen de chique tuinen van de herenhuizen aan het Plein, de achtergevels van het Binnenhof en de stadse bebouwing aan de Lange Poten (zie de zwart-wit foto uit 1858 op de volgende pagina). De gracht werd vanaf 1770 langzamerhand overbrugd, overkluisd en uiteindelijk gedempt. De eerste buitenruimtes op de voormalige gracht, 21 en 22, werden als cour ontworpen door Gunckel in zijn paleis voor Willem V. De rest van de gracht werd gedempt rond 1860, om plaats te maken voor de herstructureringsplannen van Rose, maar waarschijnlijk ook vanwege stankoverlast. De drie gebouwen die Rose voorstelde op deze hoek waren gericht op het Plein, waardoor de achterkanten van deze nieuwe massa's naar het Binnenhof waren gekeerd. Lange tijd bleef de voormalige gracht achter als een rommelige tussenzone, een brede steeg zonder functie. Met het ontwerp van De Bruijn werden deze achterkanten aan elkaar geregen en werden de buitenruimtes op de voormalige gracht ingericht als tuin, overdekte hal of expeditiehof.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Buitenruimtes 18, 19 en 20 zijn in grote lijnen onveranderd gebleven sinds de aanleg in de jaren 1990. In buitenruimte 22 bevindt zich een tuinaanleg met ronde vijver, het is niet bekend uit welke tijd deze stamt. Het vermoeden is dat het net als de Hofvijverterrassen ontworpen is door Catharina Polak Daniëls.

Toegankelijkheid/gebruik

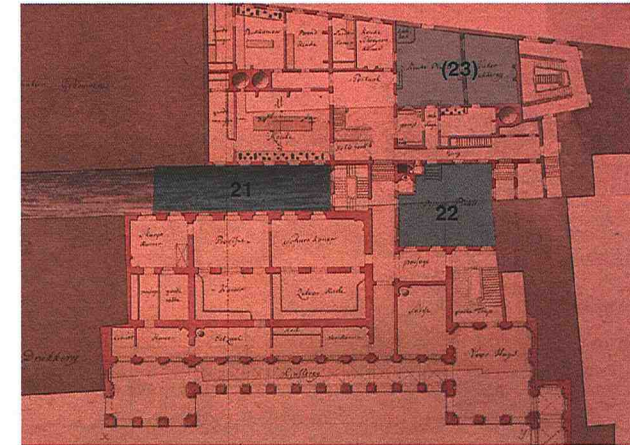
Buitenruimte 18 en 19 zijn toegankelijk, maar fungeren vooral als lichthof. De Schepelhal (20) functioneert op de meerdere verdiepingen als verkeersruimte en verbindt de verschillende vleugels van het Tweede Kamercomplex met elkaar. Het hofje met de vijver (22) is ook toegankelijk, maar wordt weinig gebruikt. Ook dit functioneert vooral als lichthof en brengt groen in het complex.

Fragment van een plattegrond uit ca. 1780, met daarin aangegeven het ontstaan van buitenruimte 21 en 22 op de voormalige gracht. [NA]

De huidige situatie met daarin aangegeven de vijf buitenruimte op de gracht.

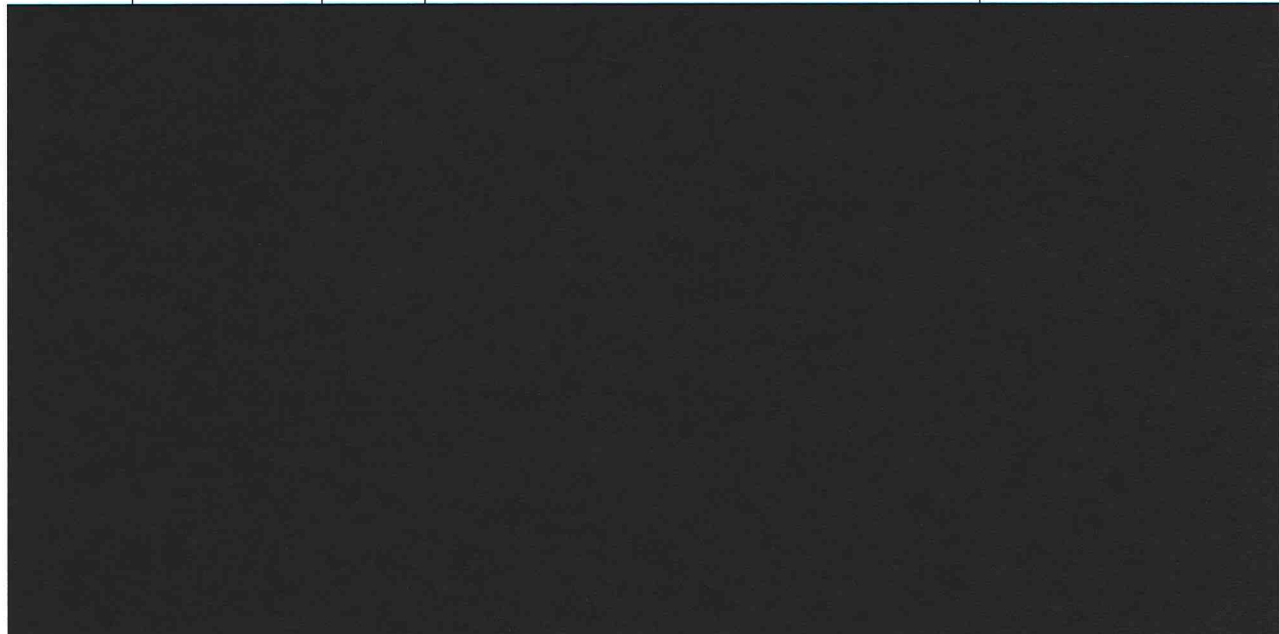

Voormalig
Justitiegebouw

Nieuwe vleugel Koloniën van
Henry Teeuwisse

Tweede Kamer

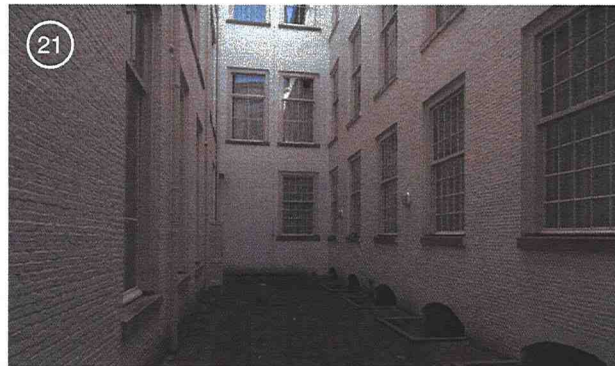
Paleis Willem V

- ↓ Buitenruimte 18 anno 2019, met de doorkijk naar het Torentje. Rechts de achtergevel van het voormalige Ministerie van Koloniën. [SHM, 2-10-2018]
- ↓↓ Zicht op buitenruimte 19 vanuit het interieur van het Tweede Kamercomplex. [SHM, 2-10-2018]

- ↓ Buitenruimte 20, de Schepelhal, met op de achtergrond de glazen doorgang die de Hofplaats met het voormalige Cokenplein verbindt. [SHM, 2-10-2018]
- ↓↓ Buitenruimte 21. [SHM, 2-10-2018]

- ↓ Buitenruimte 22, tuinaanleg met vijver. [SHM, 2-10-2018]

Ruimtelijke kwaliteiten

- De sequentie van de buitenruimtes als het (in plattegrond duidelijk herkenbare) ruimtelijke restant van de voormalige hofgracht;
- De ruimtelijke overgangszone gevormd door de Schepelhal en de binnentuin tussen de nieuwbouw van de Tweede Kamer en de oudere bebouwing aan het Binnenhof;
- Het licht en de lucht die deze buitenruimtes brengen in het diepe, doolhofachtige gebouwencomplex;
- Het groene karakter van buitenruimte 19 en 22.

Ruimtelijke knelpunten:

- De reeks van buitenruimtes op de voormalige gracht is vanuit het gebouwencomplex niet leesbaar als zodanig;
- Buitenruimte 18 vormt een rommelige expeditieruimte tussen het voormalige ministerie van Kolonien en de bebouwing aan het Binnenhof, deels zichtbaar vanuit de stad (vanaf de buitenruimte voor de Grenadierspoort) en de kantoorruimtes die aan deze buitenruimte grenzen;
- Buitenruimte 18 en 19 zijn van elkaar afgesloten, waarmee een mogelijk interessante zichtlijn vanuit de openbare ruimte voor het Mauritshuis wordt onderbroken;
- Buitenruimte 19 vormt een beschutte buitenruimte, maar wordt, wellicht vanwege de minimale toegankelijkheid, niet als zodanig gebruikt;
- Buitenruimte 21 en 22 hebben de potentie aangename, besloten en groene buitenruimtes te zijn in het verder relatief dichte gebouw, maar worden, vanwege de minimale of gedateerde ruimtelijke inrichting en beperkte toegankelijkheid, niet als zodanig gebruikt.

Waardering

In deze waardering worden deze buitenruimtes beschouwd als ensemble. De individuele karakteristieken van deze buitenruimte zijn in waarde ondergeschikt aan de historische sequentie die ze samen vormen.

Ensemblewaarden

- Het ensemble van buitenruimtes 18 t/m 21 is van belang als ruimtelijke sequentie op de plek van de vroegere hofgracht. Dit bijzondere ensemble is in de huidige situatie niet als zodanig herken- en beleefbaar.

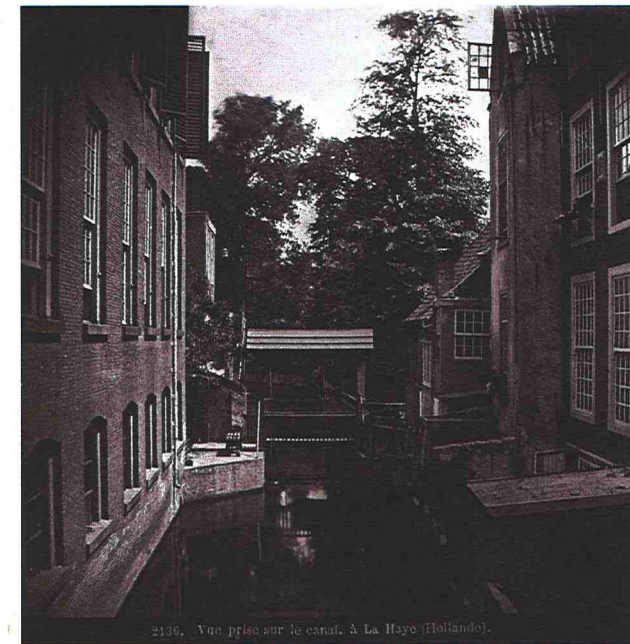
Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De buitenruimtes zijn historisch en ruimtelijk van waarde als onderbreking in het dichte gebouwencomplex.
- Buitenruimtes 18, 19 en 20 zijn van belang als aansluiting tussen de verschillende aangrenzende gebouwen en als overgangsruiimte tussen de nieuwbouw van de Tweede Kamer en de aanliggende historische gebouwen.

Waarde vanuit de gebruikshistorie

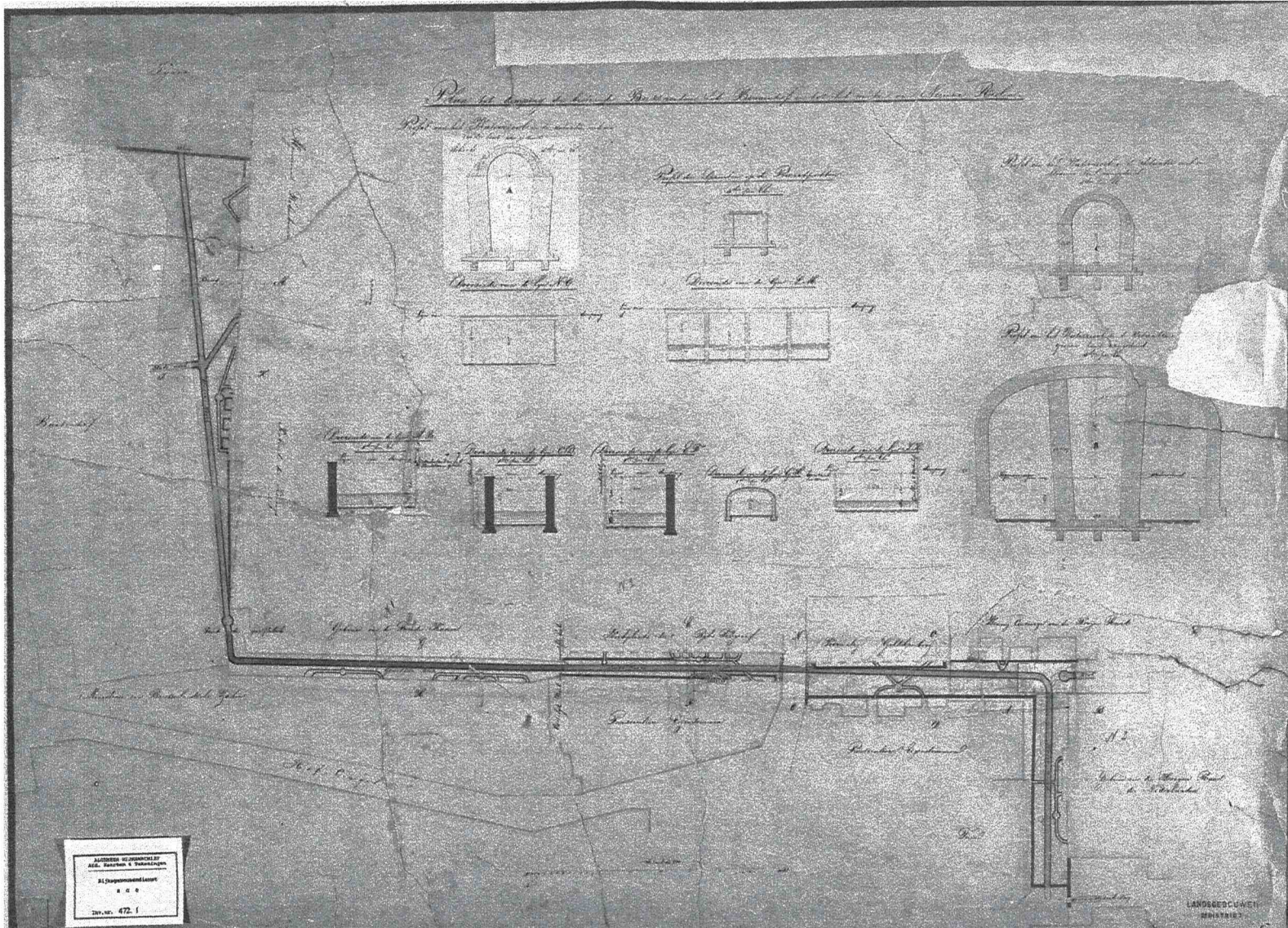
- De buitenruimtes zijn van waarde als groene en/of open plekken te midden van het dichte gebouwencomplex, maar nodigen op dit moment niet uit tot ontspanning. Zowel de toegankelijkheid als de verblijfskwaliteit vragen om oplossingen.

- ↓ De Grenadierspoort en de Hofgracht, met op de achtergrond het torentje. Rechtsonderin de tuin behorende bij het Mauritshuis, Johannes Bosboom, ca. 1835. [HHM]
- ↓↓ Een van de sluisjes over de Beek, voor de demping, 1858. Links de achtergevel van Landsdrukkerij en het Comptoir Generaal [HGA]

'Plan tot demping der bestaande Beek rondom het Binnenhof en tot het maken van Nieuwe Riolen', 1868. [NA]

Buitenruimtes

- 23. Statenpassage
- 24. Lichthof voormalige landsdrukkerij
- 25. Lichthof Kortenhorstvleugel
- 26. Cour voormalig ministerie van Justitie
- 27. Binnenplaats voormalig ministerie van Justitie
- 28. Lichthoven voormalig Hotel Central
- 29. Expeditiehof aan het Plein
- 30. Lichthoven voormalig ministerie van Koloniën

Aangrenzende gebouwen

- D. Ministerie van Algemene Zaken
- E. Voormalig Ministerie van Koloniën
(nu: Tweede Kamer)
- F. Voormalig Ministerie van Justitie
(nu: Tweede Kamer)
- G. Tweede Kamer
- H. Voormalig Hotel Central
(nu: Tweede Kamer)
- I. Voormalig paleis van Willem V
(nu: Tweede Kamer)

VI. LICHTHOVEN EN BINNENPLAATSEN

In de dichte gebouwenmassa van het Binnenhof bieden de lichthoven, binnenplaatsen – soms ontworpen, soms ontstaan tussen de aansluiting van gebouwen – lucht en ruimte. In tegenstelling tot de andere clusters komen deze buitenruimtes niet voort uit een grote ingreep of overkoepelende ontwikkeling.

23. STATENPASSAGE

De Statenpassage is een interne ruimte en valt daarmee buiten de richtlijnen voor het waarderen van de buitenruimte. Voor de waardering van de architectonische aspecten van dit interieur verwijzen we naar het waarderingsrapport van het Tweede Kamergebouw (SteenhuisMeurs, 2019). In de bespreking die volgt zijn de ruimtelijke kwaliteiten en knelpunten gebaseerd op dit rapport. De waardering beperkt zich tot de algemene historische waarden en ensemblewaarden, tevens gebaseerd op de waardering van het Tweede Kamergebouw.

Ontstaan

Op deze plek stond sinds 1862 de Hoge Raad. Dit gebouw was geïntegreerd op het Plein, de achterkant was scharrig en sloot aan op de stegen en restruimtes die de demping van de gracht had achtergelaten. De Statenpassage ontstond als belangrijk onderdeel van het ontwerp voor het nieuwe Tweede Kamergebouw van Pi de Bruijn. In zijn plan – in feite een zorgvuldig ingepaste invulling van de loze ruimtes te midden van een veelheid aan overheidsgebouwen – stonden openheid en transparantie centraal; de centrale hal zou openbaar toegankelijk zijn en spontane ontmoetingen tussen kamerleden en het stadspubliek faciliteren. Architectonisch vormde de passage, net als de Binnentuin en de Schepelhal, een middel in de aansluiting tussen de bestaande gebouwen (hier Hotel Central en het Ministerie van Justitie) en de nieuwbouw. Op de hal kwamen de drie beoogde hoofdingangen – Plein, Lange Poten en Hofplaats – uit.

Ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

Nog voor de ingebruikname van de nieuwbouw besloot de Kamervoorzitter W.J. Deetman de hal niet openbaar toegankelijk te maken, uit vrees voor ordeverstoringen door

activisten en demonstranten. De passage was ontworpen als stadse ruimte en bouwfysisch was het niet afgestemd op het gebruik als interne ruimte. Enkele jaren na de opening besloot men de Statenpassage te klimatiseren en werden klimaatinstallaties en zonnewering ingepast.

Gebruik/toegankelijkheid

De Statenpassage is voornamelijk in gebruik als interne circulatieruimte voor het Tweede Kamerbedrijf. De hal is niet toegankelijk voor publiek, met uitzondering van tours (ProDemos) onder leiding van gidsen en beveiliging.

Ruimtelijke kwaliteiten

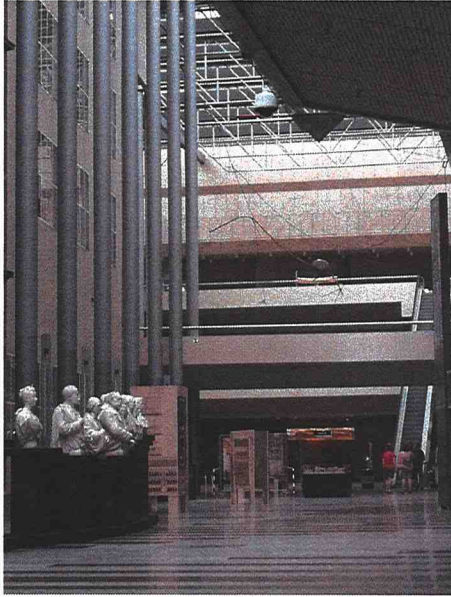
- De Statenpassage biedt lucht en ruimte in het dichte en fijnmazige gebouwencomplex;
- De (weliswaar beperkte) toegankelijkheid en openheid van de Statenpassage staat in aangenaam contrast met de dikke gevels en geblindeerde of achter arcades verscholen vensters aan het Binnenhof en het Plein;
- De Statenpassage verbindt (net als de Schepelhal) de losse fragmenten en achterkanten van de bebouwing ten zuiden van het Binnenhof aan elkaar;
- De openheid en connectiviteit van de Statenpassage bieden de bezoeker een blik op het politieke bedrijf.

Ruimtelijke knelpunten

- De inconsistente detaillering van de aansluitingen tussen oudbouw en nieuwbouw verstoort de beoogde zorgvuldige samensmelting van de oude gebouwen en het nieuwe Kamercomplex;
- De (visuele) verbinding tussen de Statenpassage en de Hofplaats wordt verstoord door de spiegelende, donkere glasvlakken.

Waardering

- De Statenpassage is van waarde vanwege de zichtbaarheid en toegankelijkheid van het politieke bedrijf. Deze toegankelijkheid is weliswaar beperkt en vooral symbolisch uitgedrukt, toch vormt de Statenpassage een herkenbaar decor waarin het Nederlandse parlement functioneert;
- De centrale hal (Statenpassage) geeft de nieuwbouw de grote schaal die past bij het Kamercomplex als geheel, terwijl het historisch stadsgezicht behouden blijft in de kleinere omringende gebouwen;
- De nieuwbouw van de Tweede Kamer is van waarde als ruimtelijke verbinding tussen en versmelting van de veelheid van gebouwen rondom het Binnenhof.

BINNENPLAATSEN, LICHTHOVEN EN EXPEDITIEHOVEN

24. Lichthof voormalige landsdrukkerij, 25. lichthof Kortenhorst vleugel, 26. Cour voormalig ministerie van Justitie, 27. Binnenplaats voormalig ministerie van Justitie, 28. Lichthoven voormalig Hotel Central, 29. Expeditiehof aan het Plein, 30. Lichthoven voormalig Ministerie van Koloniën

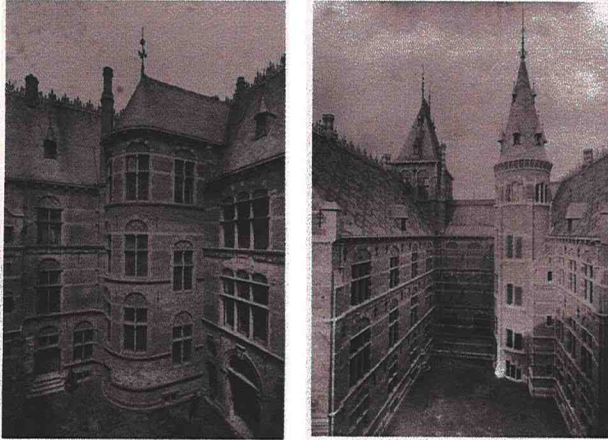
De binnenplaatsjes in het Tweede Kamercomplex zijn overwegend kleine, hoge en schaduwrijke plekken. Enkelens hebben een aangename groene invulling, sommigen zijn overdekt. De gebruikers van de aangrenzende gebouwen kunnen hier uit het zicht van het stadspubliek een luchtje scheppen, maar op dit moment laat de toegankelijkheid en de inrichting van de meeste plaatsjes te wensen over.

Ontstaan en ruimtelijke wijzigingen in hoofdlijnen

- Het lichthof van de voormalige landsdrukkerij (24) ontstond in ca. 1765 als onderdeel van het ontwerp voor het nieuwe drukkerijgebouw.
- Het lichthof (25) achter de Kortenhorst vleugel ontstond aan het begin van de jaren 60. Tussen de nieuwe vleugel (naar ontwerp van Mart Bolten) en het voormalige paleis van Willem V bleef een lichthof vrij. Het is opmerkelijk dat de aan het hof grenzende gevels van deze twee verschillende gebouwen overeenkomen. Het is ons niet bekend uit welke periode de tuinaanleg dateert. Het is mogelijk dat het ontwerp is gemaakt door Catharina Polak Daniëls, maar hiervan hebben wij geen tekeningen gevonden in de TUiN-collectie in Wageningen.
- Het cour van het voormalig ministerie van Justitie (26) is ontstaan als onderdeel van het ontwerp van het ministerie. Hier konden voertuigen via de poorten vanaf het plein binnenrijden en op de binnenplaats draaien.
- De binnenplaats van het voormalig ministerie van Justitie (27) is tevens ontstaan als onderdeel van het ontwerp van het ministerie. Bij de bouw van de Tweede Kamer is voor dit hof een tuinontwerp gemaakt door de ArchitectenCie. Tegenwoordig heeft het hof een andere inrichting, het is ons niet bekend wanneer deze is aangelegd.

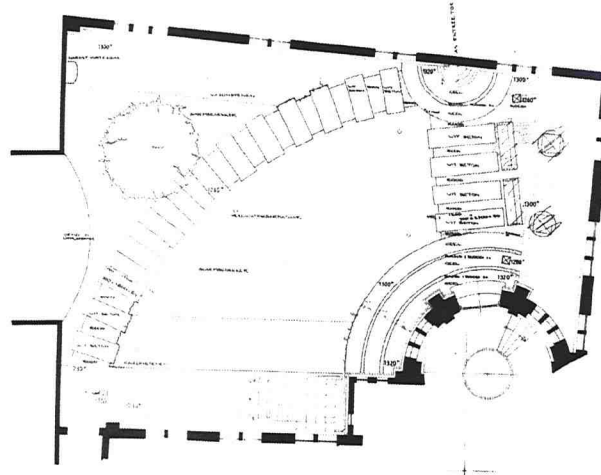

- ↓ Buitenruimte 26. Cour voormalig ministerie van Justitie in ca. 1890 [HGA]
- ↘ Buitenruimte 27. Binnenplaats voormalig ministerie van Justitie, H.W. Wollrabe, 1886 [HGA]

- De lichthoven van het voormalige Hotel Central (28) zijn tegenwoordig opgenomen in het interieur van het Tweede Kamergebouw. De schrijvers van dit rapport hebben deze hoven niet bezocht en ze zijn derhalve niet opgenomen in de waardering.
- Het expeditiehof aan het Plein (29). Toen de teruglegging van de voormalige Hoge Raad, gelegen tussen het Ministerie van Justitie en van Financiën, werd ingevuld met de nieuwe entreeportaal van de Tweede Kamer bleef deze ruimte functieloos achter. Inmiddels is deze ingericht als expeditiehof en staat het in visuele verbinding met de binnentuin en de Schepelhal, maar ook met het Plein.
- Lichthoven voormalige Ministerie van Koloniën (30). In

- ↓ Tuinontwerp van de Architecten Cie. voor buitenruimte 27. Binnenplaats voormalig ministerie van Justitie, 1990-1991. [HNI]

eerste instantie waren deze hoven niet aan vier zijden gesloten: het ontwerp van Rose voor dit ministerie had de vorm van het cijfer 3. Later is hier een achterwand aan toegevoegd, waarmee de kleine lichthoven werden afgesloten. Tegenwoordig zijn de hoven overdekt.

Toegankelijkheid/gebruik

De binnenplaatsen brengen openheid en licht in het massieve ensemble van de Tweede Kamer. Enkele hoven (25, 27) bieden tevens een (relatief) aangename groene verpoosruimte. De anderen hebben een uitsluitend functionele inrichting: als ventilatie in- of uitlaat (24) of als fietsstalling (29), maar dit kan veranderd worden.

Ruimtelijke kwaliteiten

- Hoewel het hoge en schaduwrijke plekken zijn brengen de hoven in het Tweede Kamercomplex openheid en licht in het dichte omringende complex;
- De (relatief) groene inrichting van buitenruimte 25 en 27;
- De historische indeling van buitenruimte 26 als draaicirkel voor voertuigen.

Ruimtelijke knelpunten

- De hoven zijn van beperkte verblijfskwaliteit, terwijl ze wat positie (omgeven door gebouwen en uit het zicht van het stadspubliek) en openheid (in contrast met het dichtbebouwde complex) potentie hebben als aangename verpoosruimte;
- Buitenruimte 29 vormt een onrepresentatieve restruimte, visueel verbonden met het Plein en verdoezelt de aansluiting tussen oudbouw en nieuwbouw.

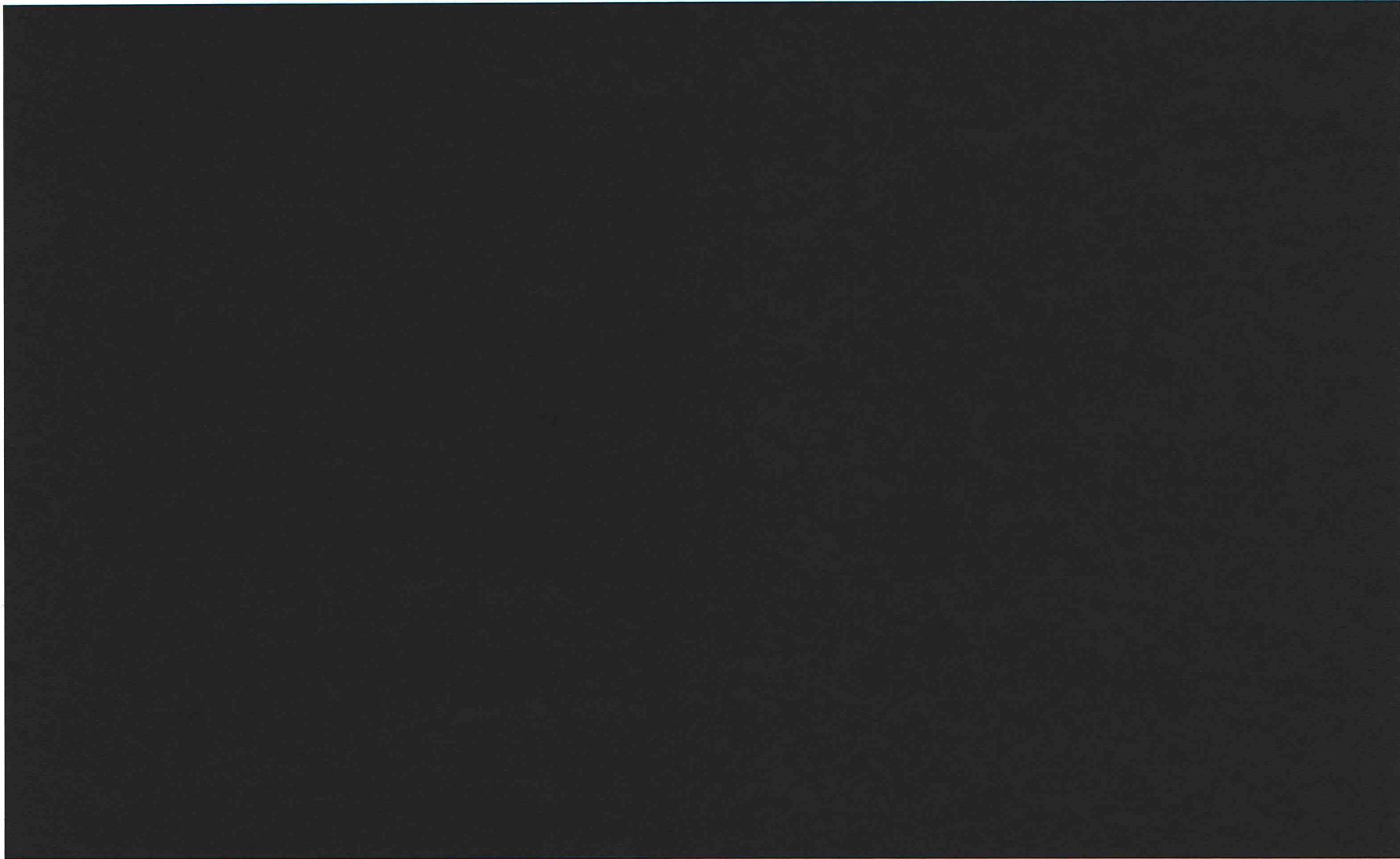
Waardering

Historische waarden van de inrichting van de openbare ruimte en de aangrenzende architectuur

- De buitenruimtes zijn historisch en ruimtelijk van waarde als onderbreking in het dichte gebouwencomplex.

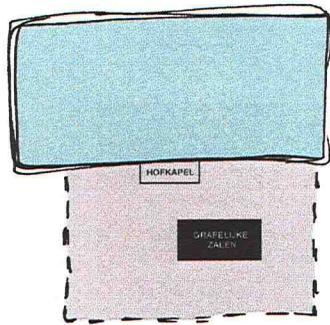
Waarde vanuit de gebruikshistorie

- De buitenruimtes zijn van waarde als groene en/of open en lichte plekken te midden van het dichte gebouwencomplex, maar nodigen op dit moment niet uit tot ontspanning. Zowel de toegankelijkheid als de inrichting en verblijfskwaliteit vragen om oplossingen.

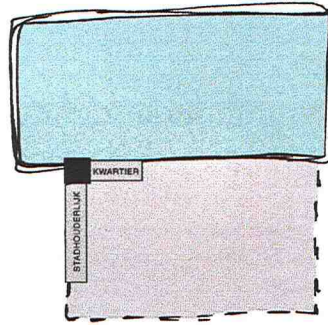

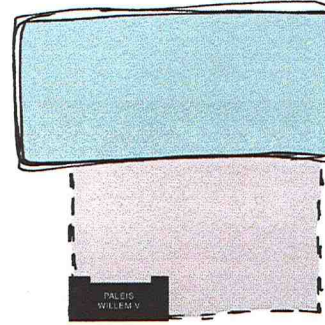
13e eeuw - zalen en kapel van de graven

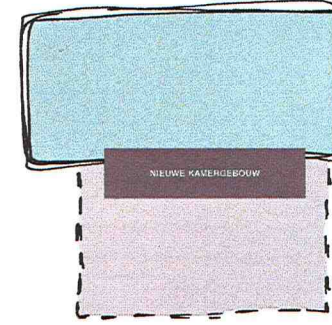
17e eeuw - stadhoudelijk kwartier van Maurits en Frederik Hendrik

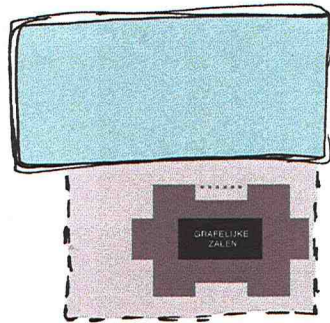
18e eeuw - paleis van erfstadhouder Willem V

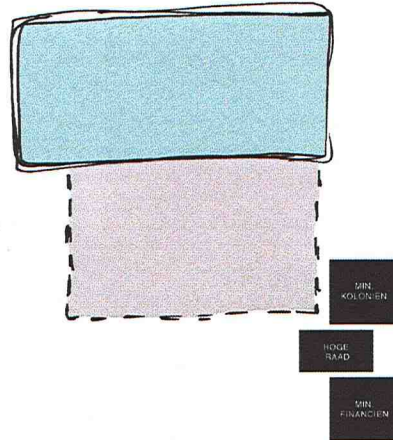
19e eeuw - eerste prijsvraag voor een nieuw parlement

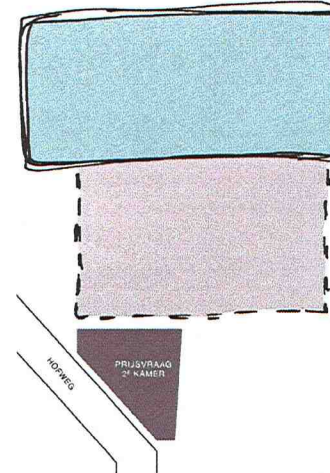
19e eeuw: zoektocht naar representatieve huisvesting voor parlement

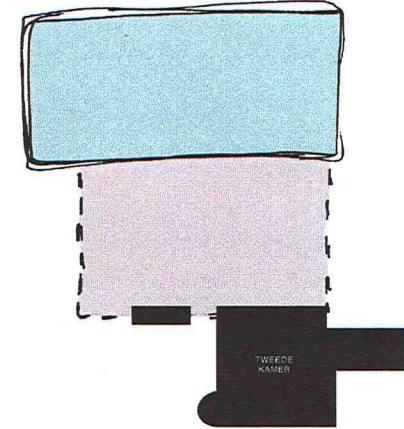
19e eeuw: ministeries manifesteren zich nabij het Binnenhof

Begin 20e eeuw: tweede prijsvraag voor parlement aan de nieuwe Hofweg

Eind 20e eeuw: nieuwe parlamentsgebouw opent Binnenhof naar de stad

8 EEUWEN ONTWIKKELING OP EN ROND HET BINNENHOF

Het Binnenhof zoals wij dat vandaag kennen is gevormd door ruim acht eeuwen aan interventies. Het begint in het midden van het hof, met de Grote Zaal, en dijt vanuit daar uit naar de rand en uiteindelijk de stad in. Terugkerend is de zoektocht naar representatie, eerst door de graven, dan de stadhouders en uiteindelijk de ministeries en het parlement. Vanuit de Grafelijke Zalen spiraalet de ontwikkeling naar buiten. De nabijheid tot het Binnenhof en een plek in dit politieke centrum zijn belangrijk, maar ook allure en later toegankelijkheid spelen een grote rol. Samen vormen deze verschuivingen en zoektochten het Binnenhof van vandaag: een conglomeraat van eeuwen, stijlen, indrukwekkende interieurs, statige pleinen en verstopte binnenhoven.

3. IDEEËN VOOR TIJDELIJK GEBRUIK

Het Binnenhof zal gedurende de verbouwing meerdere jaren gesloten zijn. Geïnspireerd door de historie zoals geschetst in dit rapport zijn vele evenementen, exposities en andere samenwerkingen denkbaar, die ervoor zorgen dat het verhaal van onze politieke geschiedenis ook tijdens de sluiting beleefbaar blijft. Enkele suggesties naar aanleiding van de vraag hierom van onze opdrachtgever:

Spotify Binnenhof: Egidiuslied, Mozart, hoforkest. Wij hebben vast een start gemaakt, klik [hier](#).

Diner met het 14^e eeuwse menu uit Peters, 1909, p. 249
Evenement met een hedendaagse chef zoals Yvette van Boven of Janneke Vreugdenhil.

Tuinen reconstrueren in huidige buitenruimte, zie project Anouk Vogel in Lausanne

Bier werd eerder wel zelf gebrouwen, maar in veertiende eeuw aangevoerd uit Delft, Gouda, Haarlem, Hamburg.

Dans in de Grote Zaal (ook wel: Ridderzaal) op met zand bestrooide vloer: de episodes van het Binnenhof in dans?

De herberg van het Binnenhof. Er waren altijd 22 bedden fris opgemaakt.

AFKORTINGEN, BRONNEN EN LITERATUUR

Afkortingen

BB	Museum Boijmans Van Beuningen
B+B	Bureau B+B stedenbouw en landschapsarchitectuur
BW	Bouwkundig Weekblad
GM	Google Maps
HGA	Haags Gemeentearchief
HHM	Haags Historisch Museum
HNI	Het Nieuwe Instituut
MC	Mesdag Collectie
NA	Nationaal Archief
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
RM	Rijksmuseum
SHM	SteenhuisMeurs
TUD	TU Delft Library
WC	Wikimedia Commons
WUR-TUIN	Wageningen University & Research, TUIN-collectie

Geraadpleegde archieven en collecties

- Archief Hoogheemraadschap van Delfland
Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Haags Gemeentearchief (Haagse Beeldbank)
Haags Historisch Museum
Het Nieuwe Instituut:
- BRUI.110567365 Archief Pi de Bruijn Koninklijke Verzamelingen (Koninklijk Huis)
Nationaal Archief:
- 4. RGD Rijksgebouwendienst: Tekeningenarchief
- 4. OPG Oorlog: Plannen van Gebouwen
- 4. EKR Eerste Kamer der Staten-Generaal – Kaarten en Tekeningen
- 4. VTH Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman
- 4. VTHR Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman:

- Eerste en Tweede Supplement
- 4. WCA Ministerie van Waterstaat: Kaarten- en Tekeningenarchief
- 4. KIVI Koninklijk Instituut van Ingenieurs
- 1.08.11 Nassause Domeinraad
- 2.02.13 Eerste Kamer der Staten-Generaal (1814-1945)
- 2.04.13 Ministerie van Binnenlandse Zaken: Afdeling Kunsten en Wetenschappen
- 2.21.335 Collectie De Stuers
- 3.03.01.01 Hof van Holland
Rijksmuseum (Rijksstudio)
Wageningen University & Research – TUIN-collectie

Geraadpleegde personen

- [REDACTED]
(Gemeente Den Haag)
[REDACTED]
[REDACTED] (Nationaal Archief)
[REDACTED]
[REDACTED] (Haags Historisch Museum)

Geraadpleegde websites

- www.anemaa.home.nl
www.cascade1987.nl
www.delpher.nl
www.denhaag.nl/nl/in-de-stad/natuur-en-milieu/groen-en-bomen/bomen/haagse-bomen-app
www.haagsekaart.nl
www.staten-generaal.nl

Literatuur

- Alberts, J., Habben Jansen, E. & Smit, D. (2013). *Het Haagse Binnenhof. Acht eeuwen centrum van de macht*. Den Haag: ProDemos - Huis voor democratie en

rechtsstaat en Haags Historisch Museum.

- Amicis, E. de (1874). *Holland and its people*, vertaald door Caroline Tilton in 1890. Geraadpleegd via: https://en.wikisource.org/wiki/Holland_and_its_People
Andriessen, A. (2011). 'Den Haag in de Franse Tijd', *ThemaTijdschrift Napoleon in Nederland 1811-2011*, 6 (1), pp. 6-7.
Beer Poortugael, D.J. den (1862) *Belangstellend woord omtrent de bestemming der Groote of Zoogenaamde Loterij-zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage*. 's Gravenhage: Gebroeders J. en H. van Langenhuysen.
'Beschrijving van de Grafelijke Zalen op het Binnenhof te 's Gravenhage. In opdracht van den Minister van Waterstaat bewerkt door de Commissie van Advies en uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst' (1907).
Bezemer Sellers, V. (2001). *Courtly gardens in Holland 1600-1650*. Architecture & Natura.
Bienfait, A.G. (1943). *Oude Hollandsche Tuinen*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.
Boheemen, P. van (1997). 'Vorstelijk vertoon rondom het Binnenhof. Het leven van een stadhouderspaar.' *Vitrine* (10)8, pp. 16-19.
Bommel, A.J. van, A.M. van Greil, J. Hennig, M. van Roosmalen, et al. (2015). Objectvisie Binnenhof. 's-Gravenhage: Rijksvastgoedbedrijf.
Bosch, V.G.A. (1882). 'De verbouw van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid op het Binnenhof te 's-Gravenhage', *Bouwkundig Weekblad* 1 (16), pp. 274-276 en (18), pp. 284-286.
Braake, S. ten (2012). *Rond het Binnenhof. Twintig Haagse geschiedenissen uit de zestiende eeuw*. Hilversum: Verloren.

- Bruijn, P. de (02-05-1992). 'Hollands dagboek', *NRC Handelsblad*.
- Buvelot, Q. (2014). *Mauritshuis. Het gebouw*. Zwolle: Waanders.
- Calkoen, G.C. (1902). 'Het Binnenhof van 1247-1747 (volgens de rentmeestersrekeningen van Noord-Holland)', *Die Haghe. Bijdragen en mededeelingen*, pp. 35-182.
- Calkoen, G.C. (1903). 'Tuinen voorheen in en om het Binnenhof', *Die Haghe. Bijdragen en mededeelingen*, pp. 144-174.
- Carvalho-Roos, T. de (2003). 'Hoe houdt de stadhouder hof? Een speurtocht naar het decor waartegen het dagelijks leven van de stadhouders Willem IV en Willem V zich afspeelde in de Stadhoudelijke Kwartieren van het Haagse Binnenhof', *Oud Holland*, 116(3/4), pp. 121-223.
- Ende, K.C. van den & F. Franken (2000). *Masterplan Eerste Kamer der Staten-Generaal*. 's-Gravenhage: BBOR.
- Gelder, H.E. van (1912). *Een nationaal monument in gevaar. De verbouwing van het Binnenhof*, 's-Gravenhage.
- Krusemann, M.M.P. (2018). *Afbraak van een Prinselijk Hof. Het Stadhoudelijk Kwartier en zijn directe omgeving onder Maurits van Oranje-Nassau: 1585-1625*. Ministerie van BZK, Rijksvastgoedbedrijf en Atelier Rijksbouwmeester.
- Kuipers, M. (2006). Ministeries, Categorieaal Onderzoek Wederopbouw 1940-1965. 's-Gravenhage: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Loo, B. van (2018). *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*. De Bezige Bij.
- Meijden, H. van der, (2010) 'Pi de Bruijn & de Tweede Kamer, a trip down memory lane', *Eigen Huis & Interieur* 6, pp. 51-59.
- Meurs, P. (2000). *De moderne historische stad. Ontwerpen voor vernieuwing en behoud, 1883-1940*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Nieuwe Vlaardingse Courant (31-02-1917) 'Brieven uit de Hofstad'.
- Peet, C. van der & G. Steenmeijer (ed.) (1995). *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Peters, C.H. (1909). 'Het grafelijk leven in Die Haghe in de tweede helft der XIVe eeuw', *Die Haghe. Bijdragen en mededeelingen*, pp. 113-268.
- Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant (12-12-1876). 'Binnenland'.
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Rapport inzake uitbreidingsplannen Tweede Kamer te 's Gravenhage, april 1980 (Van den Berg, Quist en Rosdorff 1980, bijlage B).
- Rooy, Max van, (24-04-1992). 'De democratische ruggegraat; De nieuwe Tweede Kamer van Pi de Bruijn', *NRC Handelsblad*.
- Rutten, J. (1992). *Nieuwbouw Tweede Kamer*, Rotterdam: 010 Publishers.
- Schelven, T. van (1938). 'De Nederlanders', in: Meertens, P.J. en A. de Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters*, Kampen: J.H. Kok, pp. 1-14.
- Smit, D. (2012). Historisch Erfgoed - Graven in de hofkapel. Afbraak en behoud op het Haagse Binnenhof, *Groniek* 192, pp. 203-213.
- SteenhuisMeurs (2019). *Tweede Kamercomplex, nieuwbouw Gebouw N. Cultuurhistorische waardestelling*. [rapport].
- Stuers, V.E.L. de (1891). *Het Binnenhof en 's lands gebouwen in de residentie*. 's Gravenhage: Van Stockum.
- Stuers, V.E.L. de (1895) *De nieuwe rechtbank te 's Gravenhage*. 's Gravenhage.
- Terwen, J.J. (1980). 'De tuinen van het Mauritshuis', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 31, pp. 104-121.
- Terlouw, E. (1994). *De grenzen van de tuin*. Oase 41, pp. 6-10.
- Tillema, J.A.C. (1975). *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Tol, J. van (2018). *Musch*. Soest: Catullus Uitgeverij. 'Tweede Kamergebouw krijgt er een hele vleugel bij. Menig wensdroompje vervuld'. (25-06-1960) *Trouw*
- Veen, M.M.A. & E. Esser (2015). *Het grafelijk en stadhoudelijk hof in Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013*. 's-Gravenhage: Afdeling Archeologie & Natuur- en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag.
- Vogel, H.P. (1-12-1876). Ingezonden brief, Het Nieuws van de Dag, *Kleine Courant*.
- Wit, C. de (1968). *Den Haag vroeger en nu*. Bussum: Fibula-van Dishoeck.

COLOFON

Dit cultuurhistorisch onderzoek werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs in opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf.

Projectteam SteenhuisMeurs:

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde – Rotterdam
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde – Rotterdam

